ARBA YAYINLARI

Leskovikli Mehmet RAUF

İTTİHAT ve TERAKKİ NE İDİ

İTTİHAT VE TERAKKİ NE İDİ

Leskovikli Mehmet Rauf

Yayına Hazırlayan
Bülent DEMİRBAŞ

ARBA

ARBA YAYINLARI : 49
Tarih /Anı Dizisi : 15

Birinci Baskı
İstanbul, 1327 (1911)

İkinci Baskı
İstanbul, Kasım 1991

ARBA Araştırma Basım Yay. Tic.
Kıztaşı Cad. No: 39/2 Fatih-İstanbul
Tel: 523 23 84 - 531 34 88

Ittihat ve Terakki Cemiyeti Muhteremesine

İTTİHAT VE TERAKKİ NE İDİ?

Muharriri

Mülkiye Kaymakamlarından

Leskovikli Mehmet Rauf

SUNUŞ

Kişi hak ve özgürlükleri, çoğunluk, sivil toplum vb. genel seçimlerin yapıldığı şu günlerde en çok konuşulan konuların başında geliyordu. Bir asrı aşkın parlemento geçmişi -geleneği değil- olan Türkiye de bu anlamda bir çok meselenin halledilmiş demokratik kurumların oturmuş ve demokratik haklarında en azından orta Avrupa ülkeleri düzeyinde olması gerekirdi.

İstibdattan hakimiyet-i milliyeye oradan çok partili siyasal yaşama geçen ve günümüzde doğrudan demokrasiyi hedefleyen Türkiye de gerçekte gelinen yer nedir? Bugün ulaşmak istediğimiz bir çok şey geçmişimizde var mıydı?

Tarih bir toplumun belleğidir. Ne yazık ki toplumumuz çeşitli nedenlerden dolayı belli konaklarda yoğun olmak üzere 100 yıllık bir bellek kaybına uğranıştır.

Arba Tarih/Anı dizisinde yayınlanan ve yayınlanacak olan kitapların amacı finalist yaklaşımdan kaçınarak bazı şeyleri hatırlamamızı sağlayacak ip uçları vermektir. Elinizdeki bu kitapcık 100 yıl öncesini anlatıyor. İttihat ve Terakki'yle ilgili yayınlanan (1911) ilk anılardan biri olması kitabın ilginç bir özelliğidir.

Anıların yazarı Leskovikli Mehmet Rauf Bey idadi öğrencisiyken uğradığı haksızlıkların da! etkisiyle Mülkiye ye başlayınca İttihat ve Terakki'nin kuruluş çalışmalarına katılıyor, masum öğrenci istekleri olarak nitelenmeyecek eylemlerinden dolayı ifadesi alınıyor, bağışlanıyor, eylemlerine devam ettiğinden sürgün ediliyor. Anıların en can alıcı noktasını da bu eylemler ve bu eylemlere karşı o günkü yönetimin tutumu oluşturuyor. Mehmet Rauf Bey, bizde İttihat ve Terakki'nin kurucularındanız, işte görüyorsunuz bu vatan için neler yaptık, ne sıkıntılara katlandık ve haksızlıklara uğradık, demek için bu anıları meşrutiyetten bir kaç yıl sonra kaleme almış olmanın talihsizliğiyle bize farkında olmadan çok ilginç ip uçları veriyor.

Bırakalım Meşrutiyeti 70 yılı aşan cumhuriyetin hiç bir döneminde göremediğimiz uygar davranışların, hoş görünün ve bağışlayıcılığın somut örneklerini de.

Bülent DEMİRBAŞ

İÇİNDEKİLER

İfade	9
Birkaç Söz	10
Cemiyete Girişim	16
Hamid Beyle Mülakat	26
Miting ve Cemiyet Nizamnamesi	29
Bazı Olaylar	34
Mehmed	36
İlk Tutuklanmam	44
Selanik'e Sürgün Olunuyorum	58
Selanik'de	81
Çiftlikte	102
Firar Teşebbüsüm ve Yakalanmam	105
Dizin	115

İFADE

Bu eseri yayınlamaktan maksadım övünmek değil pekçok kuşaklara tarihi bir belge ithaf etmektir. Bunun için gereksiz ayrıntıları bir yana bırakarak kısa yolu seçtim. Şayet bazı yerlerde bir övünme his olunur ise oda olayların doğruluğunun korunmasında gösterdiğim fevkalade dikkatin eseridir. Hafızam müsait olduğu kadar hakikatten ayrılmamaya çalıştım. Yanlışlarımı düzeltmeye çalışacak kişilere teşekkür ederim.

Eserim, yalnızca istibdad devrinde muhterem cemiyetin şekil ve vaziyetine teşebbüsat ve harekâtına aiddir. Fakat inkılâptan sonra ortaya çıkan durumlara dair olarak bazı özel düşünceleride lave eyledim. Bu düşüncelerin mutlaka isabetini iddia edemem fakat her türlü şaibeyi tarafgiriden uzak sadece iyi niyete dayandığını temin ederim.

M. Rauf

BİRKAÇ SÖZ

Konstantiniyye'nin fethi ile dünya tarihinde yeni bir dönem açan büyük Osmanlı Devletinin 10 Temmuz sene 1324 tarihine kadar düşmüş olduğu zayıflığa bakanlar İbn-i Haldun'un, devletlerin doğal ömürleri hakkında koyduğu belli kuralların bu kez de gerçekleştiğine artık tam bir kanaat meydana gelmiştir Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasıyla mutlu bir döneme giren devletimiz, sonradan meydana çıkan birçok maddi ve manevi zorlamalar ile eski kuvvet ve azâmetini kaybederek herkesçe bilinen zayıflığa ve yok olmaya başlamış ve bir elim yokoluştan kurtulmak için mutlaka büyük bir yenilenmeye muhtaç kalmıştı. Aklı başında vatanperver Osmanlılar bu acı hakikati anlayarak öyle bir yeniliğin oluşması için fikirlerince çareler araştırmak zorunda kalmışlar ve bu araştırmaların sonucu olarak uygarlık tarihinde ismini altın harflerle yazmaya layık olan "İttihat ve Terakki" muhterem cemiyetini tesis ve teşkil etmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kuruluşundan amacına ulaştığı mutlu güne kadar yalnız bir fikre hizmet etti ki oda geçmiş yönetimin değiştirilmesi devletin yenilenme ve yükselmesi kutsal fikrinden ibaret idi. Dünya tarihinde bir benzerine daha rastlanılmayacak kadar parlak, yani kan dökmeksizin doğu ve batının uygarlık olaylarına yeni bir

renk veren büyük bir inkılabı-sorunun önemine oranla- kısa bir zaman içinde meydana getirmeside ancak tuttuğu yolda hiç bir dakika yön değiştirmeyerek sürekli olarak da aynı amacı izlemiş olmasının bir mutlu sonucu gibi düşünülebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden, sahip oldukları araçların mükemmeliyetine nazaran çok daha kuvvetli olmaları gereken diğer cemiyetler mesela Bulgar komitesi arasına nifak düşerek içlerinden bir kaç parti hasıl olduğu halde İttihat ve Terakki Cemiyeti muhteremesinin amaca ulaşıncaya kadar bu gibi ayrılıklardan kurtulması ancak yukarda beyan ettiğimiz üzere amaçladığı hedeften bir dakika bile sapmamış olması sayesinde hasıl olmuş bir mutlu sondur ki, başarı hep bu sonucun asar-i faaliyesinden add olunsa yeridir.

Bu durum cemiyeti oluşturan hürriyet mücahitlerinin hürriyetin gerçekleşmesinden başka bir amaç gütmediklerinin açık bir delilidir. Hatta Osmanlı Devleti'nin esas teşekkülüne, hayati şartlarına hiç bir değişme yapmaksızın, hiç bir eksik getirmeksizin büyük bir inkilap vücuda getirmesi işin içinde maksadı gölgeleyecek başka türlü emellerin karışmaması sayesindedir.

Osmanlı İnkılâbı'nın kıymet ve ehemmiyetini artıran maddelerden biri de devletimizin bir çok unsurdan müteşekkil olması ve istibdadın elim neticesinden olan zulm ve yolsuzluğun artmasından ve bazı maksad-ı hafiye-i milliyenin araya girmesinden dolayı inkılabtan önce o unsurların devletten ayrılmak için ayrıca önemli teşebbüslere girişmiş olmalarıdır.

Zulmün gayri meşru çocuğu olan hükümetten genel nefretin üzücü sonucu olarak yönetim değişikliğine lâyık olan

devletlerin tamamında görülmüş ise de bu devletleri teşkil eden efrâdın hiç olmazsa büyük bir çoğunluğun aynı unsurdan olması yüzünden bu genel nefret hükümet şeklini değiştirmek gibi umulmayan bir neticeye hiçbir vakit ulaşmamıştır. Bizde ise malum olduğu üzere halkın muhtelif unsurlardan oluşması yüzünden -Allah göstermesin- devletimizin zaaf ve dağılmasından doğacak sonuçların da ne kadar muzır ve yeniden düzenlenmesinin mümkün olmadığı küçük bir mülâhaza ile malum olur bir kere inkılâbtan önce Osmanlıyı teşkil eden milletlerin nasıl bir siyasi vaziyette bulunduklarını düşünmek kutsal inkılâbımızın bu bakış açısından büyük önemini taktir için kâfidir. Sair milletlerden, kesinlikle mensubu olmakla övündüğün ve devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyeye olan aşırı bağlılık ve samimiyeti tarihi olaylar ve özellikle hürriyete kavuşmak emrindeki son fedakârlıklarıyla müsbet olan Arnavutlar arasında bile bir takım milli cemiyetler teşekkül ederek önemli bir kütlesi devletten ayrılmak gibi yanlış girişimlerde bulunduğu büyük bir üzüntüyle görüldü.

Bu halin devamından doğması pek ziyade muhtemel olan zararlı sonuçları taktir etmek kolaydır yalnız şurasını ilaveye lüzum görürüm ki, bilfiil, efkâr-ı milliyeye uygun olarak yalnızca Devlet-i Osmaniye'nin beka ve devamına hizmet ettiği için İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin varlığından şikâyet edenler çok garip görülmekte idi.

Dışarıya bir göz atıp etraflıca düşününce son inkılâbımızın vukuuyla akim kılan efkâr-ı sefihanın vehamet ve dehşetinden insan adeta ürker. Rumeli'nin yabancı idaresi altına girmesi hakkındaki kararlar mutlu inkılâbımız sayesinde semeresiz kalmış uğursuz teşebbüs etme fikrinin ehvenlerindendir.

Bu kadar dahili ve harici düşmanlara karşı devlet gemisini kurtarmak için başımızda bulunanlarımız acaba ne yaparlardı? Güneşi çamurla sıvamaya çalışmak kabilinden olarak bir taraftan bu gibi teşebbüs ve kararları milletin nazarından saklamak için devlet hazinesinden iç ve dış basına bol bol para vermek, bu yolun çıkar yol olmadığını söylemek cesaretinde bulunanları yine kirli paralarıyla susturmaya ve muvaffak olmadıkları halde istibdadın kılıcı ile dillerini kesmeye çalışmak, hasılı mümkün olduğu kadar iyiden iyiye tutuşmaya başlamış olan binâ-yı devletin her türlü tehlikeden masun olduğunu etrafa yayarak bir kaç günlük daha zulmü devam ettirmeye gayret eylemekten başka hiçbir çare düşünmek istemiyorlar yahut düşünemiyorlar idi.

Hulâsa bir devletin düzenini sürdürmesi ve kıvâmı için yönetenle yönetilen arasında bulunması elzem olan dostluk bağları ve samimiyetten eser kalmayarak her iki taraf birbirine düşman nazarıyla bakmakta, devlet mümkün olduğu kadar halktan çok menfaatlar koparmakta, fakat halkın menfaatine hizmet edecek bir teşebbüs ittihaz etmek şöyle dursun efkârın uyanmasına hizmet eder korkusuyla efrâdın marifet kazanmasına ve servet sahibi olmasına bile mani olmakta idi.

Denilebiliyor ki eski idare, üzerinde yaşadığı vücudu bir saat evvel yiyip bitirmekten başka birşey düşünmeyen bir takım zararlı haşerata tamamıyla benzerdi. Millete bin türlü hakaret eder ve bu hakaretlerin meydana çıkmaması için yine milletin kanını emerek tahsil ve iddihar edilen devlet emvalini susma hakkı olarak saçmakta iftihar ederdi. Garibi şurası ki beka-yı ikbâl ve saadetleri devletin bekası ile kaim olanlar bile -bindiği dalı kesen sersemler gibi- bina-yı devleti baltalamaktan geri kalmazlardı. Bir takımıda, hakikate bir

fayda ve kıymeti olmayan rütbe ve nişanlara nâil olmak için milletin kanı bulaşmaş olan elleri öpmekten hazzederlerdi. İnsan bu gibilerin haline baktıkça:

"*Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insafa hizmetten*"... mısrasını büyük bir öfkeyle tekrar etmekten kendini alamazdı. Milletin düşmüş olduğu bunca mezalime karşılık zavallı efrâd en sarih hukukunu bile muhafaza etmekten âciz kalmış idi. Bir Bulgar köyü bilirim ki hükümetin uygun görmesi ve belki zulmünün sonucu olarak bir senede aynı mahsulât için ayrı ayrı iki mültezime aşar vermeye mecbur kalmış idi.

Harici, dahili eski yönetimin sebebiyet vermiş olduğu yolsuz muamelâtı sayıp dökmek için ciltler dolusu kitaplar yazmak icâb edeceğinden çaresiz burada bu kadar tafsilât ile yetinerek İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin bu mülkü millete ifa ettiği hizmetin azamet ve kudsiyetini iyice düşünmeyi gerek çağdaşlarımıza gerek gelecek seçkin kuşaklara tavsiye ile bu bahsi kapamak isterim.

İşte bu kanaatime mebnidir ki o cemiyet-i âliyenin maksada ulaşmak uğrunda katlandığı fedakârlıkları, efrâdının duçar oldukları sıkıntıları ve eziyetleri tüm dünyaya söylemek ve bu suretle o uğursuz devrin bir daha ihtimal avdetini ümmetin hafızasından büsbütün silmek için cemiyetin bir tarihçesinin yazılmasına fikrimce şiddetle lüzum vardır. Böyle bir tarihçenin telifi ise cemiyet mensuplarının az çok amaca ulaşmak ve cemiyetin teşekkül edişi ve yayılmasına dair bildiklerini ayrı ayrı yazmaları ve yayınlamalarına bağlıdır.

Bunun için bu aciz yazarınız da şu hatıratı yazmaya cüret etti. İzah etmek istediğim şu fikre hizmet ederse ne büyük

bahtiyarlıktır.

Vakıa son inkılâbımızı vücuda getiren heyet-i muhteremenin evvelki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bambaşka bir cemiyet olduğu bazı kişiler tarafından iddia olunmakta ise de bu iddianın gerçek duruma uygun olmadığı çok az mülahaza ile tahakkuk eder.

İsmi, maksadı, kişileri değişmeyen iki cemiyet biribirinden ayrı addolunabilir mi? İkinci cemiyetin azası o eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yetiştirdiği hürriyet kahramanlarından değil midir?...

Bunun için son başarının ortaya çıkışını hakkıyla anlayabilmek için cemiyetin ilk kuruluş ve genişlemesini bilmek lâ-

CEMİYETE GİRİŞİM

Binüçyüz altı (1890) senesinde Selanik idadisinin* dördüncü sınıfında bulunuyordum. O zaman mektep müdürlüğünde bulunan zat her ne sebebe dayanırsa öğrencileri pek ziyade baskı altında bulunduruyordu. Geceleri iki üç sınıfı balık istifi gibi bir odaya toplar kalkıp su içmek öğrencinin vakit kaybetmesine sebep olur bahanesiyle sınıf dahilinde su bulundurmaz, üç saat devam eden gece müzakeresi esnasında yedi sekiz yaşında bulunan (şube) öğrencilerinin bile odadan bir dakika çıkmalarına izin vermez, öğrencilerden hastalananlar kendilerini hasta gibi göstermiştir fikriyle yatağına yahud hastahaneye yatırmaz, tasarruf edip üstlerinin teveccühünü kazanmak için gıdamızı azaltır, hasıl istibdad devrinin bütün kötülüklerini tatbike ahd etmiş gibi davranırdı.

Son sınıfda bulunmak itibarıyla beş kişiden ibaret olan arkadaşlarımla beraber bu duruma en az maruz olduğumuz gibi mektebden çıkmak zamanının yaklaşması nedeniyle tahammül göstermek de mümkün iken öz kardeşlerimizden vicdanen ayıramadığımız diğer mektep arkadaşlarını böyle bir zorba yönetim altında bırakıp gitmeği kendimize yedire-

*Lise

mediğimizden müdür aleyhine vilayet makamına şikayet ettik. Şikayetimizin neticesi adi bir azarlamadan ibaret kaldığını görerek bir kat daha cüretlenen müdürümüz bir kaç gün sonra "mekteb idaresi hakkındaki şikayete önayak olduğum belli olduğu" gibi tuhaf bir nedenle mektepten kovmaya karar verdi. Ertesi günü bütün öğrencilerin mektebi terk ederek toplu olarak hükümet dairesine gidip şikayet etmek için rahatsız bulunan valinin sağlığına kavuşarak makamına gelmesini beklediklerini haber alınca telaşa düşerek cümlemizi mubasırlar* vasıtasıyla mektebe davet ettiğinden bizde hasımlığı terk ederek mektebe devama başladık.

Bir sene sonra yani üçyüz yedi (1891) tarihinde iddia diplomasını alarak mekteb-i mülkiyeye girmek için mektep müdürüne müracaat ettim ise de mücerred eğitimi sınırlama amacıyla elimdeki diplomanın verdiği açık haktan mahrum bırakılarak mülkiye birinci sınıfına kayıd edileceğime idadinin son sınıfına kabul olundum. Ertesi sene idadiye bir sene daha ilave edildi. Bu iki sene içinde haksız olarak uğradığım masraflar yetmiyormuş gibi esnane dahil edildiğimizden ve yaradılıştan pek seri'et teessür olduğumuzdan mektep idarelerinden his ettiğim nefret adeta düşmanlık derecesine varmıştı.

Kendi kendine: "mümkün olsada şu yolsuzlukları evliyayı ümmetin sımalı adeletine ref edebilsem" demekten ve bu suretle bir adalet merci aramaktan kendimi alamıyordum.

Bu sırada Sirkeci istasyonuyla cadde arasında bulunan bir apartmanın bir odasında ikamet ediyordum. Hemşehrile-

* Okullarda öğrencilerin sınıf dışı haraketleri ile ilgilenen kimse

rimden ve Fraşar eşrafından Esad Bey'le muhterem cemiyete pek çok kıymetli hizmetler yaptıktan sonra Avlonya Kaymakamlığına giderken Avrupa'ya firar eden ve daha sonra Sofya'da ikamet ederek Arnavutça "*Derbata*" Gazetesini yayınlayan Görice mebusu Şahin Taki Bey oda arkadaşım idiler.

Bu iki zat her türlü manevi nitelikleri olmakla beraber aralarında büyük bir fark vardı. Esad Bey kendisiyle ilgili olmayan bir işe karışmaktan asla hoşlanmadığı halde Şahin Bey tersine menfaat-ı gayr yolunda kendi menfaatini feda etmekte pek büyük lezzet his ederdi. Hatta bu manevi uyuşmazlık ekseriya aralarında zarifane taşlamalara latif kelime oyunlarına zemin teşkil ederdi.

Görüce Mebusu Şahin Taki Bey

Bu tafsilattan anlaşılıyorki mekteplerde iki örneğini yukarda izah ettiğim haksızlıklara dair arkadaşlarıma uzun uzadıya şikayet ettikçe Esad Bey'in birer "olabilir" gibi kısa cümlelerle cevap vermesine karşılık Şahin Bey tersine dışarda daha pek çok haksızlıkların vukuğunu ve hatta mekteplerdeki ufak tefek yolsuzluklarında dışardan yani büyük makamların eseri olduğunu bir çok misallerle ve fakat çekinerek izah ediyordu.

Git gide -Esad Bey'in gıyabında olarak- vuku bulan soh-

betimiz hep kötü yönetime inhisar etmişti. Ben, o vakte kadar bilmediğim üzücü durumlara karşı bütün mevcudiyetimle üzülmekle beraber bu yolsuzluklara bir çare düşünmekte beceriksiz kalıyordum. Bir gün yine böyle bir konuşma esnasında benim tedarikinden aciz olduğum çareyi Şahin Bey bana bir müjde azmi gibi telkin etti: daha o zaman bir ismi bile olmayan kutsal cemiyetin vücudunu müjdeledi...

Kendi hakkımda mekteplerde gördüğüm mağduriyetlere katılan Şahin Bey ilkaat-ı ahraranesiyle idareyi hazıra aleyhinde hazırlanmış olan zihnim bir cemiyetin teşekkülü haberini pek büyük bir sevinç ile telakki etmiş ve bir çekim gücüne maruz kalan hafif bir cisim gibi bütün mevcudiyetimle o yüce fikre kapılıp kalmıştım.

Hayli zamandan beri başımda bunaltıcı bir kabus gibi his etmekte olduğum zorba yönetimini kaldırarak yerine herkesi adalete eriştirecek bir adil yönetimi kurmak için bir çare bulunmuş ve hiç olmazsa bu fikre benim gibi hizmet edecek hürriyetçilerin vücuduna kanaat hasıl olmuş olduğu için ferahımdan bayağı zabt-ı nefs etmekte müşkülat çekiyordum. O derecede ki ertesi günü mektebe gider gitmez ayrıca tecrübeler icrasına lüzum görmeksizin o vakte kadar ahlakı üstün nitelikleri olduklarına kanaat-ı vicdaniye hasıl ettiğim sınıf arkadaşlarımdan şimdi Diyadin Kaymakamlığında bulunan ve ahlak güzelliği bütün kendisini bilenlerce kabul edilen Batumlu Murad Fuad Beyle sevgili arkadaşım Adana mebusu Ali Münif Bey'e cemiyeti müjdelemekten kendimi alamamıştım.

Kendilerinden gördüğüm anlayış hatta cemiyete katılmak için gösterdikleri aşırı istek Mekteb-i Mülkiye gibi bir yüksek öğrenim yerinin bir çok ahrar-ı millete merkez ol-

masına sebep olmuştu. Zira aradan çok geçmeksizin her üçümüzün emeği ve çabamız sayesinde muhtelif sınıflardan yirmiyi aşkın öğrenci cemiyete katılmıştı.

Emin Arslan Bey

Hürriyetin ilanı sırasında ve ondan önce pek büyük seçkin hizmetler vermiş olan Selanik eşrafından ve söz konusu şehrin mebuslarından Rahmi Beyefendi de o sırada Mekteb-i Mülkiye'de doğan hürriyet güneşi sayesinde parlayan yıldızlardan biridir. Rahmi Bey'in o sırada bize nisbetle yaşının küçük olması yüzünden cemiyete girmesine tarafımdan itiraz edilmiş iken zümre-i ahrara duhuliyle beraber kalb-i pür-maalisinde merkûz olan elvahir-i salabet ve hamiyet saikesiyle pek büyük hizmetler ibrazına başlamış idi.

İleride anlatılacak olan durum ve harekat bu hakikatin daha çok açıklanmasına hizmet edecektir.

Murad Fuad ve Ali Münif ile Rahmi Beylerden başka o sırada yani üçyüzsekiz (1892) tarihinde Mekteb-i Mülkiye öğrencisinden cemiyete katılan muhterem Siroz mebusu Midhat, sonradan firar eden Tarsuslu diğer Ali Münif, Beyrutlu Emin Arslan, yeni Kesriye kaymakamı Selanikli Hüsnü, sonra muharir-i aciz ile beraber Selanik'e sürülen Selanikli Osman Beylerle daha isimlerini hatırlayamadığım

bir çok soylu kişilerdi.

İlk günlerde ahlaki dayanıklılıklarından emin olduğumuz kişileri emniyete almakla yetindikse de aradan bir kaç gün geçince bu görevi eksik görerek cemiyetin kutsal amacına ne yolla ulaşacağını fikren araştırmaya lüzum görmeye başladık.

Adana Mebusu Ali Münif Bey

Buna dair vaki olan araştırma ve itirazım üzerine müşkili çözmek için nâmı hamiyet ittisamı ekser cemiyet mensubîninin temiz kalplerinde pek büyük saygın bir yer tutmuş olan (Doktor İshak Sükûtî) Efendi ile mülakata davet olundum. Merhumun (tersine adlandırarak) olarak dostları arasında "Sükûtî" mahlasıyla adlandırılmış olmasındanda anlaşılacağı üzere güzel konuşmasını ve ikna kuvveti mükemmel olmakla beraber cemiyetin ne gibi vasıta ile amaca ulaşacağına başarı göstereceğine dair kanaat verici izahat veremediğinden o zaman yüzbaşı rütbesinde bulunan ve cemiyet mensuplarının güzidelerinden olan Asaf Derviş Paşa ile özel bir mülakat teklif olundu.

Asaf Derviş ile Divanyolu'nda büyük bir kıraathanede gece vakti görüştük. Pek ziyade uzayan bu mülakatta cemiyetin vesaiti icraiye hakkında Asaf Derviş tarafından bir çok izahat verildi ise de bu izahat arasında kanaat verecek eksiksiz bir biçim görülemedi yalnız o sırada öğrencilikte bulu-

nan cemiyet mensuplarının zaman içinde yüksek makamlara geçerek cemiyet amaçlarına hizmet etmeleri ve yavaş yavaş yönetimi ele alarak istibdadı yok eylemeleri nazariyesi fikrimce kabule değer ve oldukca makul görülerek ayrılındı.

Bu vasıta araştırma mülahazası da çok sürmedi. Çünkü cemiyet fikriyle uğraşa uğraşa bir hale girdik ki biraz daha kuvvet arttırdıktan sonra ne olursa olsun zorba yönetime harp ilan etmek bizce bir fikir eğlencesi gibi görünmeye başladı.

Sonraları meydana çıkıp ileride gösterilecek durumlar ve girişimler neticesinde tahakkuk eden vahamet bu hakikati pek güzel gösterecektir. Cemiyete girişimden sonra cemiyet arkadaşlarından şeref mülakatıyla müşerref olduğum kişilerden biri de kuruculardan sayılan ve aşırı hamiyyeti tüm hürriyetciler nazarında kabul edilmiş bulunan doktor yüzbaşısı Ohrili İbrahim Edhem (Temo) Beydir. İbrahim Edhem Bey ile mülakatımız garip oldu: Cemiyetin istihsal-i maksad emrinde müraacat edeceği araçları merak ederek Şahin Taki Beyle sair arkadaşlardan sordukca kendilerinden daha çok kanaat verici cevaplar vereceklerini ümit ettikleri kişilerle görüştürmekte olduklarını daha önce söylemiştim. Buna sebep hakikaten görüştüğüm kişinin bu konuda izahat vermekden aciz olmaları değil belki cemiyetce bu hususta bir programın yokluğundan ileri geliyordu.

Bu kabilden olarak cemiyetce çok önemi olan bir kişi ile görüştürüleceğim Şahin Taki Bey tarafından bildirildi. Ve yukarıda arz olunan apartmandaki odamız buluşma yeri olarak kabul edildi.

Şurasını itiraf ederimki o zamana kadar görüştüğüm ce-

miyet mensuplarından pek büyük güçlü bir ahlak his etmekle beraber yine böyle tanımadığım kişilerle vuku bulan mülakatlarda bir hafiye tuzağına düşmeyeceğimden emin olamıyordum. Doktorun gelmesini beklediğim dakikalarda böyle bir düşünce ile hafif bir çarpıntıya mağlup olmaktan kendimi alamıyordum.

Pek uzun sürmediğini hatırladığım bir bekleyişten sonra doktorun geldiği haber verildi. Ben karşımda yine bir doktoru yahud mükellef bir efendi göreceğimi tasvir etmiş iken başında fabrikadan çıkalı kalıp yüzü görmemiş bir fes, arkasından eskiliğinden asıl rengi anlaşılmaz bir nefer kaputu bulunan bir meçhul şahıs çıkınca mutlaka tasavvur ettiğim bir istibdad hilesine düşürüldüğüme kanaat hasıl eyledim ise de düşüncelerini belli etmemek için metanetimi bozmamaya gayret ettim.

Sonradan Temo'nun verdiği açıklamalardan anlaşıldığına göre meğer oda benden çekindiği için o garip kıyafeti giymiş idi. Hasılı bir müddet her ikimiz bir diğerimize karşı roller oynamaya çalıştık isede en nihayet bir diğerimize karşı emniyet ederek açıktan açığa konuşmaya başladık.

Biraz zaman geçince gerek Tıbbiye ve gerek Mülkiye öğrencilerinden cemiyete dahil olanlar arasında emniyet ve samimiyet çoğaldığından ve Ali Münif Beyle beraber Acem Sefarethanesinin* alt tarafındaki apartmanda bir odaya nakil ederek birlikte ikamet ettiğimizden çok daha hürriyetcilerden bir çok kişi orada toplanarak cemiyetin genelleşmiş ve terakkisi, hakkında düşünce alışverişinde bulunurduk bu sebepten söz konusu odaya aramızda -benzetme gibi ol-

*Cağaloğlu'nda ki İran Konsolosluğu

masın- "dâr–ün-nedve"* ismini vermiştik.

Bu toplantılar sırasında herkesin sandığının ve umulanın tersine olarak mevkice mühim kişilerden cemiyete dahil olmuş kimse olmadığı bizce tahakkuk etmiş idi. Fakat henüz serbest fikirlere iyice ısınmamış olan heveslileri soğutmamak için Murad Bey gibi, İsmail Kemal Bey gibi bazı kişilerin cemiyete dahil oldukları İshak Sükûtî merhum ile arkadaşları tarafından yayılmakta idi.

Bununla birlikte ne vakit olsa hakikatin duyulacağı zaten başarıdan ve cemiyetin kuvvetinden şüphelenmeye başlamış olan bazı ferdin büsbütün cemiyetten feragat etmeleri ve bu suretle cemiyetin devam ve bekasıda tehlikeye maruz kalması pek ziyade ihtimal dahilinde görüldüğünden bir tarafdan dahilen halkın nazarında önemli görülecek kişilerden bir ikisinin cemiyete alınmasına bir taraftanda dışardan cemiyetin menfaatlarını korumakla beraber düşüncelerini yayınlayacak bir araç olacak bir iki gazetenin kurulmasına çalışıldı.

Çok geçmeden bu çalışmanın bir dereceye kadar semaresi görülmeye başladı. Üst sınıf öğrencisinden olup hamiyet ve faaliyetiyle cemiyetin kuvvet kazanmasına büyük hizmet etmiş olan ve memleketinin şivesince "bütün" yerine "tüm" tabirini kullandığından arkadaşlarınca "tüm" lakabıyla yad olunan Adanalı Hilmi Efendi eski Maarif Nazırı Münif Paşa'yı kazanmaya muvafık olduğunu ve Murad Bey'inde merhum Şeyh Zâfir'in biraderzadesi zadegan sınıfı hamiyetkâr öğrencisinden Hamid Bey tarafından ka-

* Müslümanlıktan önce Kureyş kabilesinin tartışmalar için toplandığı bir yerin adıdır. Kusey İbni Kilâb tarafından kurulmuştur. (Sonraları Hz. Muhammed'e karşı bulunanların toplanmasından dolayı, fesat ve münâfıkların toplandıkları yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

zanıldığını müjdelediği gibi ilk hürriyetçiler arasında pek müstesna bir yeri elde etmiş olan merhum Ali Şefkati Bey hayli zaman önce tatil etmiş olduğu "*Istikbal*" Gazetesini cemiyet adına yayınlamaya karar verdiği ve o vakte kadar münferiden hürriyetçi düşünceye hizmet eden büyük hürriyet mücahidi Ahmed Rıza Bey Efendinin cemiyete katılarak ona göre yayına başladığı istihbar edilerek ümidsiz kalplerimize kuvvet gelmeye başladı.

Ahmet Rıza Bey

HAMİD BEYLE MÜLAKAT

Odamızda vuku bulan toplantıların birinde yukarıda ismi geçen ve şimdi binbaşı rütbesiyle "Samatya" karakolunda olduğu tahkik kılınan Hamid Bey'in fırkamıza dahil olmak için içimizden bir iki kişi ile mülakat arzusunda olduğu Tüm Hilmi Efendi tarafından ortaya atılınca cümlemiz hayli müşkül zor bir işin karşısında bulunduğumuzu bir diğerimize tereddüt ederek ve şaşırarak birer nazar atf etmekle belli ettik.

Hakikaten öyle bir zamanda mabeyne bağlılığı herkesce malum olan Hamid Bey gibi bir zat ile cemiyeti ilgilendiren görüşmelerde bulunmak barut ile belki dinamitle oynamak kadar tehlikeli idi. Fakat gerek şahsının ve gerek mevkinin ehemmiyeti itibarıyla Hamid Bey'i cemiyete almakla kazanılacak üstünlükler de o tehlikeye tekabül belki de onun çok üstünde olacak derecede büyük olduğu için görüşmeler sonucunda mülakatın kabulu ve buna İshak Sükûtî merhumun memur edilmesi uygun bulundu.

Merhum esasen yiğitliği ve yaradılıştan gelen cesaretine cemiyete olan tutkusuda eklenince hiç bir tehlikeden çekinmemekte olduğu için söz konusu kararı kabul etmekte tereddüt etmedi ise de benimde kendisine refakat etmekliğimi teklif eyledi; sözkonusu teklif tüm bulunanlarca tasvib

olunduğundan ve zaten cümlemiz cemiyet uğruna kendimizi tehlikeye atmakta bir nevi zevk ve övünç hissedecek derecede hürriyetci düşünceyi iyice benimsemeye başlamış olduğumuzdan hiç itiraz etmeden refakat teklifini kabul eyledim.

Bu karar üzerine merhum ile hemen kalkıp Beşiktaş'daki akarât-ı seniyyeden olup Hamid Bey'in pederi Şeyh Kasım Efendiye bağışlanmış olan haneye gittik. Odaya girer girmez hiç tanımadığımız ve hatta başlarındaki kırmızı fesler-den (memurin-i mahsusa) zümresinden olduklarına hükm ettiğimiz üç kişinin orada bulunduklarını ve oturur oturmaz içlerinden birinin hemen kalkıp kütüphaneden Kemal Bey merhumun -hatırımda kaldığını göre- gayri matbu olan meşhur Rüya'sını bizce yapmacık bir tavır ile okumaya başladığını görünce korktuğumuza uğradığımızı ve bu nedenle konuşurken ihtiyatlı davranmak lüzümunu Sükûtî ile bir diğerimize fırlattığımız birer hızlı ve ani bakış ile birbirimize anlattık.

Bu yolda hareket etmekde haklı değilmi idik? Hamid Bey'in zadegan sınıfında bulunmasından ve ailece saraya mensub olmalarından dolayı kendisiyle mülakatda tasavvur ettiğimiz sakıncalar böyle bir görüşmenin büyük bir tehlike olacağı fazlasıyla kafi iken bir de tanımadığımız bir kaç zatın ihtimalki bizim nazarımızda rengi pek ziyade kırmızı görünen uzun fesleriyle öyle gayet gizli cereyan etmesi icab eden bir görüşmede bulunmaları bile bile bir tuzağa düşürülmüş olduğumuz fikrini hasıl etmekte bizi haklı göstermezmiydi?

Meğer Hamid Bey'den şüphelenmekte ne kadar haksız olduğumuzu daha sonra anladık. Oradan ayrılırken bizimle görüşmek arzusunda olduğu halde Millet Bahçesi'ne gelme-

sini sokak kapısına kadar uğurlayan Hamid Bey'e ifade ederek döndük. Gerçekten bir iki gün sonra adı geçen ile Millet Bahçesi'nde vuku bulan görüşmemizde kendisinin muhterem bir vicdan ve hamiyyet sahibi pek âli kalpli vatanperver bir asker olduğu nazarımızda tahakkuk ettiğinden sevinerek ve övünerek ittihada dahil etmekte tereddüd etmedik. Hamid Bey'in sonradan Mekteb-i Harbiye de yaftalar asmak, Murad Bey'in "*Turfamı Turfandamı*" romanını gizli olarak bastırmak gibi cansiperane hizmetleri nihayetinde bir sene kadar Manastır'da ikamete memur edilmesi bizim gibi herkesin nazarında yüce değerini, hamiyyelerini iyice yükseltti.

MİTİNG VE CEMİYET NİZAMNAMESİ

Cemiyetin ilk kuruluşundan bizim girişimize kadar aradan geçen sürede Sükûti merhum ile diğer bazı arkadaşlar tarafından rivayet olunan dört sene zarfında cemiyet pek az faaliyet göstermiş hatta denilebilir ki mühim olarak bir iş görmemiştir, hatta bunun için muntazam bir program tanzimine bile gerek görülmeyerek olaylara göre icrayı muamele edilmekte idi.

Fakat hürriyet fikrini beşiği olan Mekteb-i Tıbbiye'nin kucağında münhasır kalmaktan kurtulupta vasıta-ı acizanemle Mekteb-i Mülkiyeye ve Hamid Bey ile o zaman erkan-ı harp sınıfında bulunan Binbaşı Batumlu Mustafa Efendi gibi erbab-ı hamiyet sayesinde Mekteb-i Harbiye'ye yayılması üzerine İttihad ve İttifakın rabıtasının muhafazası için cemiyetin maksat tesisiyle hareket biçimini açıkca gösterecek bir nizamname veyahut bir programın oluşturulması her taraftan his olunmaya başladı.

Bunu ilk önce teklif eden mektebimiz öğrencisinden ve iktidar ve liyakat sahibi olan ve şimdi Draç mutasarrıflığında bulunan Beyrutlu Emin Arslan Bey oldu. Sözkonusu teklif Tıbbiyelilere vasıtamızla bildirilince esasen böyle bir nizamname veya programın tanzimindeki lüzum ve isabet tasdik olunmakla beraber böyle önemli bir vesikanın ha-

fiyelerin lanet olası araştırmalarından saklanabilmesi gayr-ı kabil olduğu ve bunun hükümetin eline geçmesiyle hayal meyal vücudu anlaşılmaya başlanan cemiyet hakkındaki takibatın şiddetleneceği düşüncesiyle bir müddet daha öyle maddi bir eser vücuda getirmekten kaçınılması cevaben beyan olundu. Fakat Emin Arslan Beyle arkadaşlardan bazıları cemiyet efradının vazifesini ve cemiyetin maksadını tayin edecek bir program meydana konmadığı taktirde kendilerinin ayrıca bir cemiyet tesis edeceklerini hele iane vermeye yanaşmayacaklarını açıkca ifade ettiklerinden genişlemenin başlangıcında cemiyeti ayrılığa düşürmek uygun görülmediğinden çoğunlukla bir karar verilmek üzere bir "miting" yapılmasına karar verilerek Tıbbiyelilerede teklif olundu ise de her ne düşünceye dayanıyor ise kendileri buna katılmadılar.

Bu nedenle Mülkiyelilerden sınıf arkadaşlarım Murad Fuad, Ali Münif ile bir sınıf aşağı bulunan Emin Arslan, Selanikli Midhat Beylerle, *Jönler Mısır*'da nın muhterem yazarı Bekir Fahri Selanikli merhum Ahmet Bey ve daha isimlerini hatırlayamadığım arkadaşlardan onbeş yirmi kişiden oluşmak üzere Rumeli Hisarı'nın üst tarafındaki kırlarda bir miting yapılması kararlaştırıldı.

İlk cuma günü muhtelif zamanlarda ikişer üçer kişi vapurlara binerek Rumeli Hisarı'na çıktık arkadaşların bazıları gidilecek yeri bilmediklerinden orada toplanmaya mecbur oldular. Fakat bu durum her noktada olduğu gibi orada da eksik olmayan casuslar gürühunun nazarı dikkatini çekmekle iki üç mal bulmuş magribi gibi etrafımızı alarak yanlarımızdan ayrılmak istemediklerinden müzakere ederek verdiğimiz karar üzerine birbirimizden ayrılıyormuşuz gibi vedalaşarak birbirimizden ayrıldık.

Bu suretle yakamızı o lanet ellerden kurtararak mevud kararlaştırdığımız mi' ıkata vasıl olduk. Bu manzara ulvi olduğu kadar ibret verici ve acındırıcıydı. Evren tarihinde büyük bir inkılâb meydana getirerek bununla yeni birdönem açan Hazret-i Fatih'in peygamber müjdesine mazhar olan tanrının beğeneceği yolda Konstantiniyye'yi fethetmek için önce inşa ettirmiş olduğu hisarın bir köşesinde toplanan bu bir avuç fedakar bu milletin geleceğini temin için koca zalim bir devlet ile pençeleşmeye hazırlanıyordu.

Görünüşte üç beş karıncanın bir top güllesini sürüklemeye gayretleri gibi saçma görünen şu yiğitce hareket hakikatte pek büyük, dünyayı alt üst edecek bir yangın vücuda getirmeye yetenekli bir kıvılcım derecesindeydi. Zaten dünyanın en büyük medeni değiştirmeleri ekseriya böyle ehemmiyetsiz birer gösteri ile cilve yapmamışmıdır? Şairin!

*Dahhâk'ın eder mülkünü bir Gâve perişan**

Gerçek tarih bu durumu pek güzel açıklıyor milli tarihimizde bile böyle olaylara pek çok tesadüf olunur. Damad İbrahim Paşa bilinen olayında (Hamamcı Patrona Halil) kamuoyuna dayanarak açtığı bayrağın etrafa saçtığı ateşler neticesi değilmidir? Biz o sırada kendimizi pek aciz, böyle bir önemli işi vücuda getirmek için kuvvetimizi yetersiz görmekle beraber belirttiğim şu gibi tarihi gerçekleri dikkatle incelemekten dolayı başaracağımıza olan umudumuzla kalplerimiz pek ferah idi. Hele koca Fatih'in seçkin eseri

* Dahhâk Çemsin yerini almış olan İran'ın zalim hükümdarıydı. Hastalandığı zaman iki çocuk beynini ilaç olarak kullanırdı.. Gâve'nin çocuklarına sıra gelince , meşhur demirci isyan etmiş ve Dahhâk'ın düşürülmesine neden olmuştur.

olan hisar civarında toplantı yapmamızı pek hayırlı bir fal ve başarmamıza bir işaret saydığımızdan adeta maksadımızın husulünde karşımızda bir engel kalmamış gibi sevinmekten ve övünmekten kendimizi alamıyorduk.

Gerçekten Konstantiniyye'nin fethi ile inkılâbımız arasında bir bakıma hoş bir münasebet vardı.

Fatih İstanbul hisarını günlerle küçük toplarla harp ederek güçsüz düşürdükten sonra özel olarak döktürmüş olduğu iki büyük top sayesinde o koca hisarı yerle bir ettiği gibi muhterem cemiyette senelerle istibdad kalesini muhtelif araçlar ile sarstıktan sonra Enver ve Niyazi adındaki iki ateş parçası yiğit burc ve surlarını yıktı ve tahrip etti...

Rumeli Hisarı'ndaki toplantımız sırasında idrakiyle övündüğümüz şu kutsal gün hürriyetin şerefle geleceğini bize müjdeleyen bir ilham-ı kalbiden his eylediğimiz vicdanen inandığımız ne kadar da uygun düşen olay meydana çıktı.

İnsan bir kere cemiyetin o günkü zayıflığına ... şı istibdadın dayandığı esasların sağlamlığını bir kerede bugün bulunduğumuz mutlu durumu düşününce Fuzuli merhumun:

"*Böyledir her iş ki hak adıyla kılsan ibtidâ*"

mısranı diline dolamaktan kendini alamaz.

Müzakere iki saat kadar devam etti öyle bir iç açıcı yerde nedime-i ruh ittihaz ettiğimiz hürriyet fikirleriyle ilgili yaptığımız görüşme geçirdiğimiz dakikalar hayatımızın en tatlı, en faydalı zamanlarından olduğu için görüşmenin uzatılması hepimizce gerekli görüldü ise de gece vakti orada kalmak imkanının zorluğuyla beraber casusların bakışları-

na maruz kalmak ihtimali butehlikeli yerde görüşmemizi kısa kesmeye bizi mecbur ediyordu.

Uzun uzadı düşünülüp ve incelemeler neticesinde kabul olunan kararlar dairesinde Tıbbiyelilere bir tasarı kaleme aldırdıktan sonra bir tüzük düzenlenmesi kararlaştırıldı. O zamana göre pek tehlikeli add olunan bu görevde bu aciz yazar ile Adanalı Ali Münif Bey kardeşime verildi.

Bir hafta sonra Tıbbiyeliler tarafından kaleme alınan tasarı merhum İshak Sükûti tarafından bana teslim olundu. Ertesi günü Ali Münif Beyle odamıza kapanarak tüzüğü düzenlenmeye başladık. Bir hafta geçmeden tüzük hazırlanmış idi. Arkadaşlardan bazılarına gösterdikten sonra gerekli düzeltmelerin yapılması ve bastırılmak üzere dışarıya gönderilmesi için İshak Sükûti merhum ile onun gibi rahmet ve rahmana mazhar olduğunu sonradan öğrenebildiğim Diyarbekirli Doktor Cevdet (Abdullah Cevdet değil) efendiye bıraktık.

BAZI OLAYLAR

Şimdiye kadar arz ettiğim durumlar cemiyetin az çok gelişmekte olduğunu gösteriyor fakat bu durum ancak cemiyetin bir şubesini teşkil eden mülkiye talebesinin gösterdiği eserler ve teşebbüslerden ibarettir. Halbuki bazı Cemiyetteki arkadaşlarım ifadesinden bir çok kişinin Bab-ı zabtiye'ye, Hasan Paşa karakollarına götürülerek tevkif olunduklarından anlamaya başladığımız üzere hürriyet güneşi istibdad ufkundan kurtularak oldukca yükselmeye ve bizden başka taraflara da ışıklarını yaymaya başlamıştı.

Cemiyete girişimizden sonra gelen mekteb tatil zamanları bizim için hürriyetci düşüncenin yayılmasına güzel bir vesile teşkil ederdi. Cemiyete dahil olanlarımız hemen memleketlerimize yahud diğer mahallelere dağılarak hürriyetin yayılmasına girişirdik. Aciz yazarınız ise üçyüzon (1894) tarihinde büyük biraderim Ali Remzi Beyle mal müdürü bulunduğu Selanik vilayeti dahilinde Avrethisarı kasabasına gitmiştim. Pek az zaman zarfında yerel eşraftan bir kaç kişi ile kazanın kaymakamı Cemil Bey de dahil olduğu halde -yalnız polis Vehbi Efendi müstesna olarak- bütün kaza memurlarını hürriyetçi düşünceye çekmeye ve bazılarını cemiyete dahil ettiğim gibi o zaman kasaba müderrisi bulunan Kırcaali ahalisinden Ali Efendi adında bir yüce kişiyi de cemiyetin önemli bir unsuru olmak üzere

cemiyete çekmeye muvaffak oldum.

Müderris vasıtasıyla öğrencisinden ve köylülerden olarak daha bir çok kişi cemiyet taraftarlığını kabul etmişlerdi.

Tatil sonunda Dersaadet'e döndüğümde Rumeli ve Anadolu'nun bir çok yerlerinden hep bizim gibi öğrencilerden oluşan millet fedakarlarının, vatanseverlerin emek ve çalışmaları sayesinde cemiyetin yerleştiğini ve genelleştiğini birbirimizden anladık.

Payitahta gelince Tıbbiyelilerden ahiren Derviş Yema takma adıyla cemiyete hizmet eden İbrahim Naci ile Selanik Mekteb-i idadisi sınıf arkadaşlarımdan iken daha sonra Tıbbiyeye girmiş olan ve bu günkü mutlu hürriyetimizin en parlak erkanından bulunan Selanikli Doktor Nazım Bey Avrupa'ya firar ettikleri gibi o zaman Aydın Maarif Müdüriyetinde bulunan muhterem Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi de Avrupa'ya firar ederek hürriyet bayrağını açmışlardı.

MEHMED

Emrullah Efendinin firarı kalbimde ömrüm oldukca kapanmayacak bir yara gibi bazı acı hatırat bırakmıştır. Buna da sebep zeka ve istidadca yaratanın çok özel, benzersiz bir lütfuna mazhar olmuş olan biraderi Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye öğrencilerinden Mehmed Efendinin bu firar neticesinde garip ve esrarengiz bir şekilde kayıp olmasıdır.

Mehmed kimdir? Evrende genel bir kural vardır ki oda güzellikle menfaatın hemen genellikle bir yere toplanmamasıdır. Dünyanın en hoş en kokulu çiçeklerinden bir maddi menfaat olmadığı halde hiç bir güzelliği olmayan belki de çirkin görülen bir çok bikti insanın ve birçok hayvanın dayanağı ve bekası hükmündedir.

Mehmed bu kural hükmüne bir misal olmak üzere dünyaya gelmişdi. Vücudu şişman boyu kısa olması yetmiyormuş gibi bir de tabiatın sonradan gadrine uğrayarak küçüklüğünde yakalandığı çiçek hastalığından çaresizin yüzü pek çirkin bir hale girmişti. Fakat bu eksiklikler kendisini uzaktan görenler için bir kusur add olunurdu. Halbuki beş on dakika kendisiyle birlikte olan bir insan Mehmed'in yalnız zeka ve zarafetine hayran kalarak kendisinde hiç bir kusur görmemeye başlarlardı.

Bu bedbaht arkadaşımın zeka derecesine ve istidadını

göstermek için mutlaka kendisiyle görüşmek veyahut çabuk kavrayıcı vasıflarını işitmek lazımdır. Bunun için ilerideki izahatı vermeden geçemiyeceğim.

Mehmed şiir ile iştigal etmezdi. Fakat arzu ettiği halde olur olmaz şairlerimizin vücuda getirmekten izhâr-ı acz edecek kadar parlak her türlü kuralla uyan bir eser vücuda getirmek için hiç bir zorluk çekmezdi. Selanik idadisinde bulunduğumuz sırada "Mehtaplı Geceler" hakkında söylemiş ve denizdeki serv-i siminlerden kinaye olarak

"Nurdan zevrakçeye binmiş venüs eyler güzâr"

Mısranı da kapsayan bir şiiri o zaman edebiyat muallimi olan şair Fazıl, Amasya mebusu muallimi muhterem Cudi Efendinin son derecede beğenisini kazanmış idi. Yine bir gün söz konusu mektepte bütün sınıf arkadaşlarıyla gurubu seyrettiğimiz sırada bir çok düşünüp söyleyebildiğim:

Ne letafet yed-i kudretle olunmuş tezyin

Mısra ağzımdan çıkar çıkmaz merhum güya ezberlemiş gibi düşünmeksizin *"Sanki ihsanıma karşı gülüyor rûy-u zemin"*

Mısranı söyleyivermişti.

Mehmed Hasan hat ile uğraşmazdı fakat istediği zaman öyle ta'lik veya divan yazı yazardı ki ikinci derecede hattatlar nazarında meşk ittihaz olunmaya cidden şayan idi.

Mehmed resim ile sürekli uğraşmazdı fakat arzu ettiği zaman boyalı veyahud kara kalem ile öyle resimler ve hatta erbabı nazarında güçlüğü kabul edilmiş olan insan tasvrleri vücuda getirirdi ki görenler bayağı senelerle resim ile uğraşmış bir sanatçının ustalık eseri olduğunu tasdikte te-

reddüt etmezdi.

Merhumun sevmediği ve bu nedenle uğraşmadığı bu sanatlarda bu kadar yetkin olunca revh-i sâni ittihaz ettiği matematik ile tabii ilimlerde ne kadar yetenekli ve becerikli olduğunu tasavvur etmek kolaydır.

İleride gösterileceği üzere muhterem biraderi Emrullah Efendinin Avrupa'ya firar etmesiyle parasız kalmasından dolayı bir yılda mektebe bir gün bile gidemiyerek vaktini oteldeki odasında geçirmeye mecbur olduğu halde imtihan zamanında arkadaşlarından ödünç aldığı kitapları bir iki gün okumak suretiyle verdiği imtihanda her dersten tam numara alması nasıl bir zeka harikası olduğunu anlamak için başkaca tafsilata gerek bırakmaz.

Bu maruzatımın sıhhatini tasdikte zannederim ki muhterem arkadaşı Edirne Mebusu Rıza Tevfik Bey de tereddüt buyurmaz.

Mehmed biraderi Emrah Efendinin Selanik Maarif Müdürlüğünden Halep Maarif Müdürlüğüne tayin olması üzerine Dersaadet'e gelerek Mekteb-i Tıbbiyeye dahil olmuştu. Fakat idadideki samimiyetimiz kardeşlik derecesini bile aşmış olduğu için Mekteb-i Mülkiye ye girmişimizden sonra da tatil günlerini beraberce geçirmekte idik. Merhumu benim kadar seven arkadaşlarımızdan Murad Fuad Bey de dahil olduğu halde bir sevgi sehpası ve dostluk teşkil etmiştik.

Hele bir sene gündüzcü yazılarak Mehmed ile bir apartmanda ikamet ettiğim için ayrı geçirdiğimiz zamanlar yalnız mektep zamanlarıyla sınırlı kalmıştı. Bir müddet sonra bilinçlendirdiğimiz Ali Münif Bey de daireyi samimiyetimize

dahil olmuştu.

Bununla birlikte çoğunlukta cümlemizi birleştiren Mehmed'in harikulade zekasının ürünü olan hazırcevaplığı, esprileri idi. Mehmed deryadil idi. Dünyanın en önemli hayati olayları onun nazarında bir şaka teşkil etmekten başka bir kıymete haiz değildi. Fakat cemiyete dahil olduktan sonra istihsal-i hürriyete dair cereyan eden konuşmalarda en ziyade heyecanlı sözler Mehmed tarafından söylenirdi. Kendisiyle başbaşa veripte istibdad binasını yıkmak için araştırmalarla uğraştığımız çok olurdu.

Günün birinde Aydın vilayeti Mekteb-i İdadi müdürünün vilayet maarif müdürlüğüne tayin olunduğunu gazetelerde gördük. Emrullah Efendinin nereye gittiğine; ne olduğuna dair hiç bir kayda tesadüf olunmadığından biçare Mehmed fevkalade endişelenerek Maarif Nezareti'ne koştu ve zannıma kalırsa o zaman Maarif Nezareti mektupçuluğunda bulunan Sırrı Bey'den bir açıklama istedi ise de gönül rahatlatacak bir cevap alamadığından biçare çocuk, o herkese nasib olmayan deryadillikle beraber tapma derecesinde sevdiği büyük biraderinin kaybolmasıyla pek ziyade hüzünlendi ve üzüldü.

Aradan epeyce günler geçti bir taraftan sağlıklı bir haber çıkmadı. Yalnız Emrullah Efendinin Dersaadet'e gelmek üzere İzmir'den çıktığı halde Avrupa'ya firar ettiği yolunda bir şayia devran etmeye başladı. O zamana göre böyle bir şayiayı araştırmaya çalışmak adeta ölüme aşık olmak demekti.

Günler geçtikce aylığını alamamaktan Mehmed'in hali fenalaşıyordu. Arkadaşlar arasında elimizden geldiği kadar kendisinin üzüntüsünü azaltmaya gayret ederdik. Arka-

daşlardan bazıları ise Emrullah Efendinin firarı hakkındaki şayia üzerine Mehmed'den büsbütün yüz çevirmeye başladılar.

Bu sakınma pek de nedensiz sayılamazdı. Hatta bizzat Mehmed'i hem düşmüş olduğu mali sıkıntıdan hem de hafiyelerin jurnallerinden ve bununla birlikte bir mağduriyete duçar olmaktan kurtarmak için: "Emrullah Efendi biraderi ise de hareket vâkıası üzerine hasb-es sadaka kendisiyle büsbütün kat-i âlaka ettiğinden ve bu sebeple fevkalade duçar-ı müzayaka olduğundan bahsle Tıbbiye-i askeriye ye nakil olunması veyahut ikmal-i tahsil etmesi esbabının istikmali" istirhamına dair baş kitabete müracaat eylemesi aramızda kararlaştırıldı.

Fakat o sırada Mehmed'in namına bilmediğimiz bir yerden beş adet Napolyon zuhur etmesi işbu kararımızın uygulama alanına koymamızın ertelenmesine neden oldu. Bir müddet sonra Emrullah Efendinin de bir mektubu geldi. Bu mektup "sanki kader beni buralara sevk etti, maaşların mechulluk olan bir mahalden tesviye olunacaktır!... merak etme" yolunda kısa bir kaç sözden ibaret idi ise de Emrullah Efendinin afiyetde olduğuna delalet etmekle beraber maaşların düzenli olarak ödeneceğinide müjdelediği için Mehmed'e bir mutluluk beratı kadar iyi etki yapmıştı.

Fakat bu sevinç Mehmed'in son sevinci oldu. Çünkü bir daha ne Emrullah Efendiden mektup ne de başka taraftan para görebilecekti. Sonra ki tahkikatımıza göre Mehmed'in maaşlarını taahhüd eden zat Emrullah Efendi ile birlikte firar eden İzmirli Nevzad Bey'in kayınpederi imiş, bu nedenle ilerde görüleceği üzere firar ettikten bir müddet sonra Nevzad Bey pişman olarak döndüğünden Emrullah Efendiyi Avrupa'da parasız bıraktığı gibi İzmir'deki ailesiyle bira-

deri Mehmed'i tahammül olunmaz bir sıkıntıya mahkum etmişti.

Mehmed'in sıkıntılı durumu o dereceye geldi ki Sirkeci'de ki Avrupa Oteli'nde aylardan beri ücretini veremediği halde otel müsteciri Boşnak Hasan Ağanın gösterdiği cömertlikle ikamet ettiği odadan dışarıya çıkamamakda ve yemek için de ötedenberi müşterilerinden bulunduğu bir lokantacının yardımına ve cömertliğine ihtiyaç duymaktaydı.

Arkadaşlar arasında yaptığımız yardımda pek sınırlı kalıyordu. Çünkü bizimde gücümüz pek müsait değil idi. Bu nedenle bir müddet sonra otelden dahi çıkarak yine arkadaşların aracılığı ile Bab-ı Ali karşısında bulunan bir apartmana nakl etti. Orası Ali Münif Bey ile beraber ikamet ettiğimiz Acem Sefarethanesi'nin alt tarafındaki apartmana daha yakın olduğu için kendisiyle daha sık görüşür ve bu nedenle acılı kalbine daha kolaylıkla çare olmak imkanını bulurduk.

Düştüğü bu tahammülsüz duruma rağmen tabiatındaki yüksek himmetten gelen şuh meşrebliği, neşeli olmayı elden bırakmıyordu. Yalnız biraderinden malumat alamaması biçareyi pek ziyade endişelendirirdi. Hele bir müddet sonra biraderi Emrullah Efendi ile birlikte firar ve Mehmed'in de maaşlarının ödenmesini kayınpederine havale eden ve daha sonra intihar ederek vefat ettiği haber alınan Nevzad Bey'in pişman olarak dönerek ve elde bulunan parayı beraberinde alarak Emrullah Efendiyi Avrupa'da her türlü geçim araçlarından mahrum bir durumda sefalette bıraktığı duyulunca zavallı Mehmed'in hali büsbütün fenalaşdı.

Hiç olmazsa netice-i ahvale kadar hayatını sürdürmesine dayanak olmak üzere evvelce müzakere ederek kabul ettiğimizi yukarıda belirttiğim kadar mucibince baş kitabete müracaat etmesini tavsiye edenler oldu ise de biraderinin hürriyetçi düşüncesine muhalif olduğu beyânıyla böyle bir müracaatı reddeyledi. Bu keşmekeşde iken bayram geldi. Kuşluk yemeğini Mehmed'de hazır olduğu halde bir kaç dostla bizim odada yaptık. Herkes ziyaretlerini bitirmek ve akşam üzeri yine odamızda birleşmek üzere birbirimizden ayrıldık, kim bilirdi ki bir kaç saate mahsus zan ettiğimiz bu ayrılış zavallı Mehmed ile son ayrılışımız olacak idi.

Gerçekten merhumu bir daha görmek nasip olmadı. Bayram münasebetiyle çok olan dostlarından birinin misafirliğine gitmiş zannında bulunduk. Fakat aradan günler geçti. Mehmed'in hayat ve ölümüne dair bir malumat almak kabil olmadı. Bir zamanlar, bilmem hangi semtte galiba Hasköy taraflarında deniz kenarında bir ceset bulunduğu söylendi.

Mümkün mertebe el altından icra ettiğimiz tahkikatta bu cesetin merhuma benzemediği o zaman Bab-ı Zabtiye de muvazzaf tahkik memuru bulunan merhumun mektep arkadaşlarından İzmirli Safvet Efendi isminde birinin ifadesinden anladık. Hasılı Mehmed aradan kayıp oldu, o harika zeka böylece mahv oldu gitti. Kayboluşuna dair elan bir malumat alınamamıştır.

Bir zaman sonra Emrullah Efendi Avrupa'da yakalanarak İzmir'e oradan da Dersaadet'e getirildi. İstanbul'a gelip Sirkeci'de ki Mariçe Oteli'ne misafir olduğunu haber aldığımda etrafında bir çok casuslar bulunacağını muhakkak bilmekle beraber Selanik Maarif Müdürlüğünde bulunduğu zaman Mekteb-i idadi de verdiği derslerden ettiğim is-

tifadeleri, hele merhum Mehmed'le olan samimiyet ve muhabbetlerimizi düşünerek hürriyetçilerden Şahin Taki Bey'le birleşip yanına gittik. Fakat yaralı kalbini öyle kederli bir zamanda tazelemek için Mehmed hakkında bir şey sormaya cesaret edemedim. Çünkü ondan evvel bir defa Şahin Taki Bey kendisinden sormuş ise de büyük bir üzüntü ile bilgisinin olmadığını beyan etmiştir.

Diyebilirim ki ailece uğradığı şu felaketlerden dolayı hürriyetperverlik şerefi cümlemizden ziyade Emrullah Efendiye pahalı çıkmıştır.

Bab-ı Zabtiye ye bir iki defa getirildiği ve bununla birlikte ondan bir kaç sene evvel Emrullah Efendinin sınıf arkadaşlarından şimdiki sicill-i âhvâl komisyonu azasından Said Bey'in evinde misafir bulunduğu bir sırada bahçedeki kuyuya ve bir defa da denize düşmek suretiyle intihara teşebbüs ettiği halde yetiştirilip kurtarıldığı merhumla ilgili söylentilerden olduğuna nazaran yine intihar ederek mi, yoksa biraderinin firarından dolayı mağduren mi vefat etmiş olduğunu tayinde kararsızım.

Her nasıl olursa olsun korkunç bir biçimde dünyaya veda etti. Şu büyük zekanın dünyada bir mezarı bulunmak saadetinden mahrum olduğuna göre bu önemsiz eserimde muhterem adına özel bir yer ayırarak manevi mezar hazırlamaya muvaffak olarak kardeşlik görevini yaptığım için kalben biraz teselli oluyorum.

İLK TUTUKLANMAM

Cemiyetin gittikçe ilerlediğini geçen bölümde söylemiştim. Bu gelişme yalnız cemiyet efradının çoğalmasıyla kalmayarak dışarda "*Istikbal*" gibi bazı gazetelerin yayınlanması, içerde kâh el yazısı, kâh fotoğraf usuliyle tek yapraklı bildiriler yazmak ve dağıtmak suretiyle o vaktin bilinen deyimince "neşriyat-ı muzurra"ya dahi kapı açılmıştı.

Bir kaç arkadaş ile beraber bu gibi evrakın dağıtılmasını kutsal bir vazife kabul etmiş idik. Bu nedenle o zaman, yukarıda sırası gelince söylendiği gibi zadegan sınıfında bulunan Hamid Bey'in bastırdığı *Mizan* yazarı Murad Bey'in "Turfamı Turfandamı" romanını Ali Münif Beyle beraber dağıtmaya başlamış idik.

Roman forma forma çıkmakta olduğu için kırk elli formayı birden alıp odamıza saklar ve sonra vakit buldukca abonelere veyahut diğer emniyet ettiğimiz müşterilere tüm nüshasını bir mecidiye karşılığında satar ve bedelini dışarda icrayı faaliyete başlamış olan fedakaran-ı ümmete göndermek üzere İshâk Sükûti merhuma teslim ederdik.

Abonelerimizden biri de Tahrirat Müdürlüğünden ayrılmış olan Elbasanlı Faik Bey idi. Formalar çıktıkca kendisini bulup vermek kabil olmadığı için bir kaç formayı bir-

den cuma günleri kendisine teslim etmeyi alışkanlık edinmiştim.

Yine bir cuma günü o hafta çıkan formaları teslim etmek üzere Faik Bey'i bir hayli aradım ise de garip bir tesadüf olarak (!) bulamadığımdan her zaman yemek yediğim hepimizce güvenilebilir sandığımız Marice Lokantacısı Yani adında birine teslim ederek geldiğinde Faik Bey'e gizlice vermesini ve kimseye gösterdiği halde mesuliyeti tamamen kendisine aid olacağını kararen beyan ederek gittim.

Pazar günü mekteb tenefüshanesinde bulunduğumuz bir zamanda mubasır efendi gelip sınıf arkadaşlarımdan ve hürriyetçilerden Rauf Beyle o zaman müdür muavinliğinde bulunan Recai Bey'in yanına gitmekliğimizi söyledi. Muavin odasına giderken koridorda lokantacının orada dolaştığını ve odaya girdiğimde bir polis memurunun oturduğunu görünce getirilişimizin nedenini anlamakta gecikme göstermedim ise de kendimden ziyade Hamid Beyle diğer arkadaşları tehlikeden kurtarmak için son nefese kadar inkarda ısrara karar vermiş olduğumdan duygularımı belli etmemeye çalıştım.

Recai Bey tarafından teşhis amacıyla getirilen lokantacı beni göstererek "budur" dedi. Ardından adaşım ve gayet sevdiğim sınıf arkadaşım Rauf Bey teneffüshaneye geri dönmüş ve ben polis efendi tarafından Bab-ı Zabtiye ye götürüldüm. Mektep kapısından çıkarken polis efendinin orada bekleyen lokantacıya "Haydi bakalım deliğe, arkadaşlarının yanına" diyerek benimle konuşmasına imkan bırakmamak için adı geçeni ileriye sürmesi lokantacının cumadan beri Bab-ı zaptiye'de olduğu ve Faik Bey'inde ona refakat ettiği düşüncesini hasıl ettı.

Bu lokantacıya formaları teslim ederken kimsenin hazır bulunmamasına nazaran iddiasını isbat edemiyeceğinden emin olduğum için o cihetten pek de telaş göstermedim ise de soruşturma sırasında diğer teşebbüsatımızdan bazı şeylerin meydana çıkması ihtimali ve hele cebimde hürriyetçi bazı kağıtların bulunması o sırada aklıma gelmesi epeyce metanetimi ihlal etti. Fakat yine şaşırmayarak yolda giderken polis efendinin pek gafilane bir surette konuşmaya devam etmesinden yararlanarak cebimdeki kağıtları yavaşcacık çıkarıp yolda birer tarafa atmaya muvaffak oldum.

Bab-ı Zaptiye ye gelince doğruca o zaman polis müdürü bulunan ve daha sonra mutasarrıflığa geçen Hüsnü Bey'in odasına girdik müraacat edenlerin çokluğundan tahminen bir saat kadar koltuk üzerinde bekledim.

Nihayet odacıyı çağırarak içeriye kimsenin girmemesi için uyardıktan sonra ayağa kalkarak bana da masanın yanına yanaşmam için işaret etti. Tabii olarak itaat ettim. Fakat Hüsnü Bey tarafından soru sorulmasına gerek kalmaksızın her hakikati anladım. Çünkü masa üzerine fırlattığım hızlı bir bakış lokantacıya vermiş olduğum roman formalarının orada mevcut olduğunu meydana çıkardı. Bununla birlikte yine renk vermedim.

Hüsnü Bey beni biraz süzdükten sonra formaları eline alıp bana doğru göstererek:

-Rauf Bey, şöyle bir kitap elimize geçti. Fakat altı üstü olmadığı için ne kitabı olduğunu anlayamıyoruz. Acaba ne olduğunu bize haber verebilir misin?

Sorusunu sordu. Daha sözünü tamamlamadan amacını anlamıştım, ağzımdan düşünmeden çıkacak bir söz o tecrü-

beli asayiş memurunun nazarında her hakikati meydana çıkaracaktı. Bu nedenle gayet soğukkanlı olarak kitabı elime alıp sayfayı yarısına kadar okuduktan sonra yine aynı tavır ile:

-Efendim, ne kitabı olduğunu anlayamıyorum. Fakat içindekilere göre bir roman olsa gerekdir. Şu kadar ki derslerimizin çokluğundan ve mektebce yasaklanmasından dolayı roman okumamakta olduğum için ne romanı olduğunu anlayamıyorum.

Hüsnü Bey- Evet roman olduğunu bende anlıyorum. Fakat ismini, kimin eseri olduğunu, nerede basıldığını siz bilir iniz buralarını haber verirseniz cidden minnettarınız olu...

Ben- Bu gibi şeylerle uğraşmadığım için bu babda ki arzuyu alilerine hizmet edemiyeceğim.

Bu cevabın üzerine Hüsnü Bey birden bire tavır değiştirerek gayet soğuk ve sert bir yüz ile:

-Senin ahlakın bozulmuş, yalan söylüyorsun. Şimdi mektebe yazacağım seni kovsunlar.

-Efendim mektebe yazarsanız hakkımda lütuf göstermiş olursunuz zira mektebe gireli en ufak bir tekdir bile işitmediğimi ve bu nedenle isnad etmek istediğiniz ahlaksızlık ve yalancılıkla ilgili en küçük bir huyumun olmadığını öğrenmiş olursunuz.

Bu söz üzerine aramızda bir mücadeledir başladı. Sonunda şiddet göstererek bir şey elde edemiyeceğini anlayınca yine önceki yumuşak tavrını takınarak:

-Peki Fuad Bey'i tanımazmısınız? dedi.

Bu soru üzerine gayet işbilir ve kurnaz bir müstantik* karşısında bulunduğunu anlayarak kalben pek büyük ıztıraba düştüm. Müdür beyin "Faik" ismini "Fuad"a dönüştürerek açıklamada bulunması yanılmadan ileri gelmeyip ağzımdan "hayır Fuad değil Faik'dir" yolunda divanece bir düzeltme üzerine kendisince pek mühim bir hakikat meydana çıkarmak fikrine dayanak olduğunu benim gibi okurlarımda anlamakta elbette tereddüt etmemişlerdir.

Bu nedenle dedim ki:

-Fuad isminde bir sınıf arkadaşım vardır onu biliyorum.

O vakit odacıyı çağırarak dışarda duran gözlüklü bir efendiyi (ismini söylemeksizin) getirmesini tenbih etti. Derhal Faik Bey içeriye girdi Hüsnü Bey bana hitaben Faik Bey'i göstererek sordu:

-Bunu tanımıyormusun?

Cevap verdim:

Gayet ahbabımdır, nasıl tanımıyorum.

-Siz biraz evvel mektebdeki arkadaşınızdan başka Fuad isminde kimseyi tanımadığınızı söylüyordunuz!

-Yine söylüyorum fakat bunun ismi Fuad değil Faik'dir. Bunun üzerine özür dileyerek ve her ikimizi karşı karşıya oturtarak yüzleştirmeye başladı.

Hüsnü Bey- Rauf Bey! Bu kitap Faik Bey'e verilmek için tarafımızdan Mariçe Lokantacısı Yani'ye verildiğini lokan-

* Sorgu yargıcı

tacı ile beraber Faik Bey'de söylüyor.

Ben-Zannetmem efendim çünkü Faik Bey'i namuslu bir zat bilirim yalan söyleyeceğine ihtimal vermem.

Faik Bey (Hüsnü Bey'e hitaben) kitabı verirken görmedim fakat lokantacı söyledi birde Rauf Bey bana bir kitap vereceğini evvelce vaad etmişti.

Bunun üzerine Hüsnü Bey yüzüme baktı. Faik Bey'in ifadesindeki ehemmiyeti anladım bu nedenle dedim ki:

-Efendim, şimdi anlıyorum ki bu mesele sırf Faik Bey'in uydurmasıdır. Çünkü kendisi üç senedenberi İstanbul'da memuriyet takib ettiğinden pek ziyade sefalete duçar olmuştur. Mutlaka bir külah kapmak için böyle bir plan düşünmüştür.

Hüsnü Bey bu sözlerimden mütessir göründü ve Faik Bey'e hitaben:

-Hakikaten öyle bir şey varsa doğrusunu söyle de Rauf Bey'in günahına girmeyelim dedi. Faik Bey sadakatinden ve devlete olan hizmetlerinden söz ederek kendini savunmaya çalıştı. Nihayet Hüsnü Bey bana şu soruyu sordu:

-Bu meseleden evvel Faik Bey idare aleyhinde bir şey söylermiydi?

-Evet, bir gün lokantada yemek yediğimiz bir sırada idarenin fenalığından ve kendi mektebli olsaydı hükümet aleyhine bayrak açacağından bahisle bazı teşvikat ve eleştirilerde bulundu ise de tarafımdan şiddetli müdafaa görünce bir daha tekrar etmedi.

-Siz ne yolda müdafaa ettiniz?

-Dedim ki: Hayır sizin hakkınız yoktur. Çünkü bunun ilim ve marifetce olsun, ticaretce olsun saye-i şahanede vasıl olduğumuz ilerlemenin derecesini ecnebileride kabul etmektedir. Fakat memuriyet alamamaktan meydana gelen umutsuzluk sana her şeyi haksızlık olarak gösteriyor.

-Madem ki sadakatten bahs ediyorsunuz niçin gelip Faik Bey'in bu fikirlerini bize ihbar etmediniz.

-İsbat edemeyeceğim bir ihbarı arz etmekten bir fayda hasıl olmayacağını düşündümde onun için gelmedim. Zira Faik Bey bunu söylerken ikimizden başka kimse yoktu.

Hüsnü Bey'e verdiğim bu açıklama kendimi kurtarmaktan veyahut Faik Bey'i haksız yere suçlamak için düşünülmüş bir hile olmayıp hakikaten ne maksada dayandığını hâlâ anlamaktan aciz kaldığım sözlerine dayanmaktaydı. Bu defa Faik Bey'in kendisine kitap vaad edeceğim hakkındaki ifadesi üzerine hakikati saklamayı lüzumsuz gördüm.

Bunun üzerine Hüsnü Bey Faik Bey'i dışarıya çıkardığından yine ikimiz kaldık. Biraz düşündükten sonra:

-Ya lokantacıya ne diyeceksiniz?

-Lokantacınında böyle bir yalanı söyleyeceğine ihtimal vermiyorum fakat bir kere gelsin yüzüme karşı söylesin dedim.

Derhal lokantacıyı getirtti. Yani odaya girer girmez kendisine bir soru sorulmasına lüzum görmeksizin bana hitaben:

Rauf Bey! Sen cuma günü gelip Faik Bey'e vermek için

bana bir kitap vermedinm mi?...

O dakika da pek zor bir durumda olduğunu his etmekle beraber hürriyetci olmanın getirdiği mutlu sonuçlarından olarak kalbimde tecelli eden kuvvet ve metanet sayesinde üzülmeden, renk vermeyerek dedim ki:

-Yani! Allahdan kork. Ben seni o gün ne vakit gördüm ki böyle bir yalan ortaya atıyorsun, eğer Faik Bey seni böyle söylemek için teşvik etmiş ise müdür beye doğrusunu söyle de sende bende haksız yere yanmayalım.

Yani sözünün doğru olduğuna dair amiyane bir lisan ile yeminler etmeye başladı.

-Yani ile bir düşmanlığınız var mı?

Yani bana cevap vermeye imkan bırakmaksızın:

-Hayır efendim tam tersine Rauf Bey daimi müşterimdir her zaman lokantamda yemek yiyor dedi. O zaman Hüsnü Bey bana sordu:

-O halde sana neden iftira edecek?

-Efendim her zaman lokantasında yemek yediğimi söylüyor. Bir iki yüz kuruş borcum vardır. Öğrencilik hali malum-u alinizdir bu sırada ödediğimden geçen hafta kendisiyle biraz çekiştik. Hatta bu sebepten olarak kitabı verdiğimi iddia ettiği bu son cuma günü lokantasına kesinlikle gitmedim.

Zavallı Yani kendisini müdafa edemediği için kendinden geçecek bir hale gelmişti. Çünkü kendisine bir miktar borcum olduğu lokantadaki el defterimle sabit idi.

Hasılı, anladığıma göre, bu yüzleştirmeden bir sonuç el-

de edemeyeceğinden canı sıkılmaya başlayan müdür bey Yani'yi dışarıya çıkardıktan ve söylettirmek için bana da çene çalarak muvaffakiyetsizliğini anladıktan sonra çağırdığı bir polis maarifetiye ifadenin zabtı için bir komiserin yanına gönderdi.

Bu muhterem komiserin ismini hatırımda tutamadığım için pek rahatsızım çünkü kalbinin temizliği yüzünün nuranisinden anlaşılan bu zat polis mektebinde tahsil etmiş olduğu ve mlaumlarıda o zaman Mülkiye de "Kavanin-i Zaptiye" muallimi olup daha sonra sonsuzluğa giderek milletin kalbinde onulmaz bir yara açan Manyasi Zade Refik Bey merhum olduğu için Mektep-i mülkiye öğrencisine ders refiki nazarıyla bakardı. Bu sebepten olarak şahsına karşı pek ziyade hürmet göstermekle beraber Faik Beyle baraber Yani'nin ifadelerinden haberdar ederek ona göre savunma hazırlamamı tavsiye etti.

Yazılı ifadem Hüsnü Bey'e götürüldü. Gece saat beş olmuş idi. Gündüz saat yediden beri sorgu ve yüzleşme ile vakit geçirerek ve vücudumda peyda olan yorgunluğa açlıkta katılınca tahammülün ötesinde bir yorgunluk ve dermansızlık his etmeye başladım. Böyle bir halde bari bir iki saat uyku ile kuvvet toplamak istirhamında iken tekrar bizzat Hüsnü Bey tarafından ifademin zabtı için çağırmasınlarmı?

İster istemez kabul ettim. Bu defa Hüsnü Beyle bir katip efendiden başka karakollar müfettişi olup o zaman Bab-ı zaptiyenin erkanından olan Miralay Hüseyin Daim Bey de hazır idi. Hüsnü Bey'in ayakta gezinerek sorduğu sorular katip efendi tarafından ve cevapları da bizzat tarafımdan yazılmak üzere açılan sorgu gecenin saat yedisine kadar devam etti. Arasıra Hüseyin Daim Beyle Müdür Bey cevapları uzun

uzadıya tedkik ederek aralarında yavaş sesle müzakere ederlerdi. Hatta bir defasında Hüseyin Daim Bey Hüsnü Bey'e eğilerek yavaşca: "Bana masum gibi görünüyor" demesine karşılık Hüsnü Bey, evet fakat kurnazlık olmasında pek muhtemeldir. Yolunda cevap verdi.

Bu uzun, bu usandırıcı sorgulanmadan sonra serbest bırakılacağımı veyahut hiç olmazsa rahatça bir iki saat uyku uyumaya müsaid bir odaya misafir edileceğimi tahmin eder dururken Hüsnü Bey'in emri üzerine odadan alan bir jandarma neferi dairenin alt katında ahır gibi bir odaya götürdü. Zemini topraktan ibaret olan bu odada mahbus oldukları hallerinden anlaşılan bir kaç kişinin pejmurde kıyafeti mevkiin fenalığından ziyade bana tesir etmişti. Hatta düşmanlarıma fütür getiripte daha ziyade tafsilat icrasına sevk etmemek ve işe zimedhal olduğuma dair bir fikir vermemek için gösterdiğim sahte metaneti de unutarak nefere karşı öyle bir mahalde duramayacağımı söylemekten kendimi alamadım.

Adamcağız bu söz üzerine odanın sağ tarafında bir iki basamakla üzerine çıkılan sofamsı bir yeri göstererek "sen orada duracaksın" dedi gerçekten sofaya çıktık. Evvelce Hüsnü Bey'in kadife koltuklu odasına nisbetle burasıda oda denecek gibi değil idi isede döşemesiz bir kısmın yanında bir kaşane gibi görünmek istidâdını haiz olduğu için içime biraz ferah geldi. Bu arada tahta döşeme üzerinde oldukca sağlam birde hasır vardı.

Orada üç beş kişi oturuyordu. Bunlar (memurin-i muvazzafa) dan idi. vüruduma hiç bir ehemmiyet verdiklerine göre her gece gayr-ı ihtiyari konuklara alışmış olduğu anlaşılıyordu. Odanın orta yerinde bir mangal mevcut idi ise de soğuklukta etrafındakilerin yüzlerinden pek de farklı değildi. Fakat en çok rahatsız eden yön ise açlık ile uykusuzluk

idi. Yemek için müracat ettikce biraz sabır etmekliğimi teklif ettikleri için o gece bile bile aç bırakılmaklığım için emirler verilmiş olduğunu his ettim. Biraz uyku kestirmek için olsun odanın dört tarafında duvarlara dayatılmış olan yataklardan birine uzanıp uzanamayacağımı sordum. Söz konusu yatakların sahipleri birazdan döneceklerinden yatamıyacağımı söylediler. İster istemez kaputuma sarılarak kuru hasır üzerine uzanıyordum.

Gençliğin verdiği güce hayranım ki on iki saatlik bir yorgunluk bir endişe ile beraber insanın mukavemetten en ziyade güçsüzlük gösterdiği açlığın verdiği ıztıraba rağmen kuru hasır üzerine uzanır uzanmaz hürriyet şehidi Kemal Bey merhumun meşhur Rüyası'nda nitelendirdiği uykudan daha latif bir uykuya dalmış kalmıştım.

Neçare ki memurlarca o gece yemekten olduğu gibi uykudan da mahrum bırakılmaklığım gerekli görülmüş olmalıdır ki çok ihtiyacım olan o küçük nimetide çok görerek uykuya vardıktan bir saat kadar sonra bir nefer gelip uyandırdı ve arkasından gitmekliğimi amirane bir tavır ile emir etti.

Tabi olarak boyun eydim. Odadan çıktık. Fakat yukarı kata çıkacağımıza rehberimin dairenin avlusuna ve oradan sokak kapısına doğru gittiğini görünce dayanamayarak nereye gideceğimizi sordum. Yine aynı tavır ile "sana lâzım değil arkam sıra gel dedik a" merkezinde cevap verdi.

Halin dehşeti, bir müddettenberi işitmekte olduğunuz "Sarayburnu" rivayetini hatırıma getirerek pek uğursuz hatırata sebebiyet vermekten hali kalmadı. Fakat böyle bir harekette bir kişi tarafından teşebbüs olunamayacağı düşüncesi bir dereceye kadar şüphemin yokolmasına sebep

oluyordu.

Bu halde iken düşünebildiğim çare Divanyolu'na çıkıpta Ayasofya'ya doğru yöneldiği halde rehberimden ayrılarak var kuvvetimle yukarıya doğru savuşmak idi. Caddeye çıkınca nefer bir defa dönüp arkasına baktı ve refakatimden emin olduktan sonra yukarıya yani Sultan Mahmud Türbesine doğru yürümeye başladı. Bu sırada yeniden dünyaya gelmiş gibi geniş bir nefes aldığımı itiraf ederim.

Biraz daha yürüdükten sonra Binbirdirek'e çıkan sokağa saptık. Bu defa merakım daha ziyade arttı. Çünkü ó tarafta bir resmi daire bilmiyordum. Acaba Binbirdirek'in içinde siyasi sanıklara mahsus bir yermi vardı. Bu nedenle arkadaşımdan nereye gideceğimizi bir daha sormaya cesaret ettim. Herif bu sefer hiddetli hiddetli yüzüme bakmakla yetinerek velev acı bir cevap bile vermeye tenezzül etmedi. Bereket versin ki tereddüt çok sürmedi. Biraz daha yürüdükten sonra büyücek bir konağın kapısı önünde durduk. Her neden ise, ihtimal ki artık kaçmayacağımdan emin olduğu için, arkadaşım bu sefer kendiliğinden meseleyi aydınlatmak lütfunda bulundu: Polis müdürü Hüsnü Bey'in nezdinde gitmekte olduğumuzu söyledi. Biraz sonra kapı açılarak içeriye girdik. Kapıyı açan kimse doğruca ben Hüsnü Bey'in yanına çıkarttı.

Orada sonradan olsun kim olduğunu tahkik edemediğim kara sakallı bir zatta hazır idi. Hatta bu zat sorguda Hüsnü Bey'e takdim etti. Fakat o da Hüsnü Bey'den fazla br malumat almaya muvaffak olmadı. Bunun üzerine aralarında gizlice, oldukca uzun bir müzakereye koyuldular. Nihayet Hüsnü Bey müzakerenin sonucunu tebliğ etti.

-Şimdilik sizi serbest bırakıyoruz. Fakat getirilme sebe-

bini kimseye söylememek ve arandığın dakikada davete uyman şartıyla bırakıyoruz dedi.

Bu neticeye kalben memnun olmakla beraber muhataplarıma bir şüphe vermemek için bildirilerini gayetle sade ve tabii bir tavır ile telakki etmeye mecburiyet his ediyordum. Söylediği şartlara uyacağımı vaad ederek ayrıldım.

Sabah ağarmaya başlamıştı. Bu sırada mektep kapısı açılmayacağı gibi otellere gidip yatmakta münasebetsiz idi. Her şeyden evvel karnımı doyurmak için Direklerarası'nda ikamet eden velim Hayrettin Bey'in hanesine gittim. Vâkıâ karnımı doyurdum ise de Hayrettin Bey de epeyce kulak çekmesine maruz kaldım.

"Turfamı Turfanda mı?" romanı esasen eski idare tabirince pek muzır olmayıp hatta vaktiyle Maarif Nezareti'nin resmi izniyle basılmış olduğuna nazaran bu babda ki bildiklerimi söylememekteki ısrarım yersiz ve bu bahsi bu kadar uzatmamı sorulacak şey gibi görülebilirse de o sırada bunun kimin tarafından ve ne vasıta ile basılıp ve dağıtıldığını meydana çıkarmak için uğursuz hükümetin gösterdiği şiddetli arzu ve hakikatin meydana çıkmasıyla Hamid Bey'in ve dolaysıyla muhterem ailesinin uğrayacağı felaketler nazarı dikkate alınır ve böyle adi bir mesele için fırkamız hakkında hükümetce reva görülen muamelatın bilinmesi lüzumu düşünülecek olunursa hareketim mazur görülür inancındayım.

Sonradan Faik Beyle lokantacı Yani dostumuzdan icra ettiğim tahkikate göre güya formalar Yani tarafından Faik Bey'e verilirken Faik Bey'in "bu nasıl kitap altı yok" üstü yok, diyerek elinde evirip çevirmesi üzerine orada yemek yemekte bulunan hafiye memuru ikinci komiser Ziya Efen-

di güya yerinden kalkıp kitabı muayene etmiş ve bunun muzır olduğunu anlayarak kendilerini Bab-ı zabtiyeye götürmüştü.

SELANİK'E SÜRGÜN OLUNUYORUM

"Turfa mı Turfanda mı" meselesi gayretimizi kırmak şöyle dursun tersine bir kat daha çok çalışmaya ve fakat daha ihtiyatlı hareket etmekliğimize sebebiyet verdi. Söz konusu romanın dağıtımı evvelkinden daha istekli bir suretde devam olunduğu gibi o zaman Avrupa'da çoğalmaya başlayan hürriyetci evrakları da sürmekten bir an hali kalmıyorduk.

Bu cümleden olarak bir cuma günü merhum İshak Sükûti idarei yönetimin gayr-ı meşruiyetine dair bir çok ayetler ve hadisleri içeren fotoğraf ile nüshası teksir edilmiş bir beyannameden beş nüsha verdi. Bunları kesinlikle o gün dağıtmak lâzım gelirdi. Çünkü üzerimde saklamak yılanı yahut ateşi koynuma atmakla eşitti. Roman meselesinden dolayı takip olunduğunu his ediyordum.

Binaenaleyh var kuvveti bâzûya vererek dört nüshasını, kıymetini taktir edeceği malum olan ihvandan bazılarına verdiğim gibi bir nüshasınıda sınıf arkadaşlarımdan Giridli Ferid Efendi ile Selanikli Hüsnü ve Rahmi Beyler'in yanlarında mektebin beşinci sınıf talebesinden Selanikli Osman Bey'e vermiş idim.

Bu küçük olay Selanik'e sürülmeme sebep olduğu için ayrıca belirtmeye değer gördüm.

Hürriyet fikrinin yayılmasıyla ilgili İstanbul'da ittihaz etiğimiz teşebbüsattan biri de Dersaadet'te *Feryad* isimli bir gazete neşri meselesidir. Hatta bunun için yardım parası toplamaya bile teşebbüs edilmiş idi. Gazete Dersaadet'te çıkacak fakat Paris'de yayınlandığı işaret edilerek müstebid hükümetin yanıltılmasına çalışılacaktı.

Bizim bu hürriyet sever hareketimize fakat dolaylı iştirak edenlerden biri de Osman Bey'in sınıf arkadaşı İzmirli Şevket Efendi idi. Şevket Efendi cemiyetle ilgili evrak alışverişylle meşgul olmakla beraber bizim partimizle doğrudan doğruya ilişkide bulunmazdı. Çünkü kendisi bizce henüz denenmiş değildi.

Bunun için, bir gün mektepte bulunduğumuz sırada Şevket Efendinin yakalanmış olduğu haberi yayıldığı dakika da bir ülkü arkadaşımızın şu felaketinden kalben son derecede müteessir olduk ise de şu olayın bizide içine alacağını hatırımıza bile getirmemiştik.

Çünkü Şevket Efendinin yakalanması meselesi Osman Beyle ikimizin Selanik'e sürgünümüzle neticelendi. Sonrada Bab-ı zaptiyede tutuklu olduğumuz odada kendisiyle mülakat ettiğimiz Şevket Efendinin ifadesince kendisinin yakalanması hukuk öğrencisi ve hemşehrilerinden birinin gamsızlığı imiş. İki hemşehri bir müddet bir çok evrak toplayarak beraberce inceledikten sonra Mahmud Paşa yokuşunda yine hemşehrileri bulunan bir sucunun dükkanına bırakırlarmış.

Günün birinde ikisinin arası açılır. Şevket Efendinin arkadaşı -ki üzgünüm ismini hatırlayamıyorum- arkadaşına peyda ettiği düşmanlığa mağlup olarak bab-ı zaptiyeye gidip Şevket Efendi tarafından sucunun dükkanında bir çok

evrak-ı muzırra bırakılmış olduğunu ihbar eder. Derhal dükkan basılır ortaya çıkan bir çok evrak ile beraber sucu Bab-ı zaptiyeye götürülür. Zavallı adamcağız evrakın Şevket ile Refik tarafından kendisine teslim olunduğunu, okuyup yazmak bilmediğinden bu evrakın neden ibaret olduğunu bilmediğini ısrarla beyan eder. Tabi olarak Şevket getirilir. Bu da ilk önce inkarda ısrar eder. O derecede ki kendisinin rivayetince Bab-ı Zaptiyede "Odayı Mahsus" ismiyle yad olunan ve haiz olduğu rutubetle bir vücudu bir kaç haftada çürütebilecek olan bir yerde kapatılmak, dövülmek, aç bırakılmak gibi çeşitli işkencelere maruz olduğu halde yine ağzından tek kelime çıkarmamıştır.

Bunun üzerine baş kitabetten sorarak vaki olan yazı üzerine mabeyne gönderilir. Orada, Bab-ı zabtiye de gördüğü mahrumiyet ve işkencelere karşılık fevkalade bir surette iltifatlara çeşitli nimetlere vaatlere nail olur. Gayr-ı matbu tütüne varıncaya kadar her türlü nimetlere boğulmuş, hatta bir gün -hafızam aldatmıyorsa- Kurenadan Ragıb Bey yanına giderek kaymakam bulunan pederinin mutasarrıflığa terfi için Bab-ı âliye irade-i seniyyenin tebliğ olunduğunu ve kendisinin mektepten çıkınca mabeyne alınacağını tebşir ve hemen her bildiğini tüm açıklığıyla itiraf etmesi lüzumunu beyan eder.

Bab-ı zaptiye de o kadar işkenceye tahammül ederek sır vermekten imtina eden Şevket bu vaatler karşısında dayanma gücünü kayıp ederek her hakikati hatta sözkonusu olmadığı halde bizim hakkımızda dahi bildiği bütün sırları meydana döker.

Bunun üzerine Hasan Paşa Karakolu'na götürülür ve bir taraftanda Ali Münif ve Osman Beylerle edebiyete gitmesi kalbimde pek elim yaralar bırakan sınıf arkadaşlarından

Kastamonulu Mustafa Hulusi merhum ve aciz yazarınızın aranmasına teşebbüs ederler. Benden başkaları mektepten alınıp jönlerin öldürüldüğü yer sayılan söz konusu karakola götürülür. Ben Şevket'in yakalanmasından sonra mektepte sarılıktan şiddetli bir surette hastalanarak ve velim Hayreddin Bey'in evine gideceğimi bahane ederek mektep idaresinin haberi olmaksızın Sirkeci'de ki Bursa Oteline nakil etmiş olduğum için beni aramaları bir müddet semeresiz kaldı.

Bununla birlikte gerek mektep idaresince ve gerek Bab-ı zaptiye ve Hasan Paşa Karakolu'nca aranmakta olduğumu tedavi için her gün nezdime gelen Tıbbiye öğrencisiyle hatır sormak için gelen mektep arkadaşlarımdan öğrenmiş olduğum için günün birinde ikâmetgahın keşf olunarak benimde arkadaşlarımın yanına gönderileceğimi şüphesiz addederdim. Fakat Şevket ile doğrudan doğruya hiç bir muamelede bulunmadığım ve diğer ülkü arkadaşlarımın sebat ve metanetinden son derecede emin olduğum için tasavvur etmeden telaş ve teessür his etmiyordum.

Binaenaleyh bir gün mektep ser mubasırı merhum Ali Beyle mekteb mubasırlarından olup öğrenciler arasında Baltacı lakabıyla anılan Mehmed Efendinin birdenbire odama girdiklerini görünce hiç bir heyecan eseri göstermedim. Ali Bey içeriye girince güya hatır sormak için gelmiş gibi keyifsiliğim hakkında bazı sorular sorduktan sonra otelde rahatsız olacağımdan sözederek mektep veyahud Tıbbiye hastahanesine nakil olmaklığım, istibdad devrinde vücudu tasavvur olunamayacak bir nezaket ve yumuşaklıkla beyan ve tarafımdan uygun olmadığı cevabını alınca Mubasır Mehmed Efendiye hitaben "mademki buradan kalkmasını arzu etmiyor şimdilik dursun ancak ara sıra gelip yokla. Her ne vakit arzu ederse hastahaneye götür" diyerek odadan çıktı

gitti. Mehmed Efendi de onu takip etti.

Yarım saat sonra hiç tanımadığım ve fakat gayet şık olarak giyinmeleriyle kırmızı feslerinden (memurin-i mahsusadan) olduklarını anlamakta gecikmediğim iki zat odaya girip oturdular, Amiriyeti haîz olduğu hal ve tavrından anlaşılan biri, hastalığım cihetiyle bir kaç günden beri mektebi terk ederek yanımda kalan yakınlarımdan ve Halkalı Ziraat Mektebi öğrencilerinden şimdi Yanya Orman müfettişliğinde bulunan Yusuf Ziya Bey'i göstererek "bu zat kimdir" diye sordu.

Kim olduğunu anlattıktan ve gösterdiği arzu üzerine Ziya Bey dışarıya çıktıktan sonra dedi ki:

-Hasta olduğunuza asla şüphe yoktur. Fakat yukarıdan emir vardır. Arzu ederseniz bizimle beraber geliniz. İstemezseniz gelmeyiniz muhtarsınız.

-Hastalığım şiddetlidir fakat yukarıdan emir olunca boyun eğmek zaruridir. Yalnız emir edinizde otelci bir araba getirsin çünkü oda içinde bile gezecek halde değilim.

-Daveti kabul için araba getirdik. Otelin kapısında hazırdır dedi.

Bu söz üzerine giyinmeye başladım misafirlerin her ikisi yardım ediyorlardı. Bu iş bitince gelen zatlara (buyurunuz) dedim.

-Hayır, siz arkadaşımla gidiniz ben biraz şurada kalacağım... Yastığınızın altında saatiniz vardır galiba, anahtarı yastığın altından çıkmıştır... alınız. dedi.

Herifin bu sözleri bana hançer gibi tesir etti. Çünkü yastığımın altında saatimle beraber bulunan bazı evrakım

arasında Emrullah Efendinin Avrupa'ya kaçmasına ve halen nerede bulunduğuna dair bazı sualleri havi o zaman Gümülcine Mekteb-i İdadisi müdürlüğünde bulunan Şahin Taki Bey'in bir mektubu olduğu gibi odanın içinde boş olan iki karyolanın şilteleri arasında hatırlayamadığım matbu hürriyetçi evraktan bir kaç nüsha vardı.

Orada hasta halinde iken bile bazı ziyaretcilerden aldığım muzır evrakı (!) diğer bazılarına vererek dağıtıcılık vazifesini ifa etmekten hali kalmıyordum. Misafirin son sözü üzerine saatimi alıp evrakı yastık altında bırakmak mahzuru ile alırken herife kaptırmak ihtimali arasında bir saniye tereddüt içinde kaldıktan sonra ne olursa olsun diyerek saatla beraber evrakı alıp cebine yerleştirdim.

Muhtabımın sükût etmesi kalbime epeyce kuvvet verdi isede karyolalar altındaki evrakı almak ihtimali olmadığı için kalben pek ziyade azap çekerek ve fakat telaşımdan mümkün mertebe renk vermemeye çalışarak odadan çıktım daha sonra ikinci komiser olduğunu anladığım zat da arkamdan ilerledi. Bunun ifadesinden baş komiser olduğu anlaşılan arkadaşı odada kaldı.

Arabaya bindiğimizde bazı şeyler öğrenmek düşüncesiyle şu gayrı ihtiyari arkadaşıma bir çok şeyler sordum isede arkadaşlarımdan Mustafa Hulusi, Ali Münif, Osman Nuri Beylerle Şevket'in bir kaç gündenberi Beşiktaş karakolunda misafir olduklarından ve bizimde o karakola gideceğimizden başka bir şey öğrenmek mümkün olmadı.

Araba karakolun önünde durdu. Yoldaşımın yardımıyla arabadan indim garip bir tesadüf olarak, o vakte kadar yüzünü görmediğim vareste olduğum ve fakat hürriyet taraftarları hakkındaki şiddetini ihvan-ı meslekten öğrenmiş

olduğum Hasan Paşa, abdest almak üzere kolları sıvalı olduğu halde önümüze çıkıverdi.

Yanımdaki memurun:

-Efendim bir kaç gündenberi arayıp bulamadığımız Mekteb-i Mülkiye-i Şahane talebesinden Rauf Bey budur. Otelde hasta yatıyordu getirdik.

Demesi üzerine yüzüme öyle bir baktı ki hürriyetçiler hakkında kalbinde beslediği ne kadar kin ve gazab varsa hepsi bu bakış içinde toplanmış denilebilirdi. Fakat vücudumdaki zaaf ve yüzüme ölü suratı veren sarılığı görünce duyguları değişmiş bir tavır ile:

-Belli hastadır. Af edersin oğlum seni hasta hasta rahatsız ettik ama ne yapalım veli-i minet işidir. Haydi sıcak bir odaya götürünüz dedi.

Paşa'nın lütfettiği misafirperverlik kendisinin kalbindeki yufkalıktan ziyade benim halimden ileri geliyordu, hastalığımın derecesini biraz yukarıda izah etmiş idim. Böyle bir halde iken sağlam adamların bile tahammülünde müşkülat hissedecekleri soğuk bir günde sıkıntılı yatağımdan kalkıp herkes nazarında hürriyetçilerin mezbahası telakki olunan Beşiktaş karakoluna gitmek ve ele geçtiği halde inkarı olanaksız bir maddi delil teşkil edecek olan bir çok evrakı sivil polisin araştırıcı nazarı altında bırakmak en kat'i yül müfad bir delil-i hürriyetide cebimde taşımak gibi ahval-ı kerem ve serd cihanı yeni anlamaya başlamış olan benim gibi garip bir mektepliyi ne hale getireceğini okurlarım elbette taktir ederler.

Paşa'nın emri derhal icra olundu: Karakolun kahve ocağına götürüldüm. Odanın sefilliğiyle beraber içinde otu-

ranların sefaletinden başka güya odayı ısıtmak için ortaya konulan mangalda külden başka bir şey bulunmaması, cebimdeki mektubu yok etmek endişesine eklenince ıztırabımı tahammül olunmaz bir hale getirdi.

Bu nedenle şansımı denemek kabilinden olarak mektubu yok etmeye bir çare bulmuş olmak için abdeste gideceğimi söyleyerek kalktım fakat kapıyı açtığım sırada beklentimin fevkinde olarak bir mehmetciğin son derece sertlikle "yasak" emrini verdiğini görünce tedbirimi şaşırdım. Bereket versin o sırada beni karakola getiren memur efendi oradan geçiyordu da müsaade etti. Bu müsade neticesinde Şahin Taki Bey'den aldığımı yukarıda arz ettiğim mektuptan kurtulduğumu söylersem memur efendinin lütuf ve insaniyetinden ne derece de memnun ve yararlanmış olduğumu okurlarım anlamış olurlar.

Yarım saat sonra paşanın huzuruna çıkardılar. Odaya girdiğimde Paşa odanın bir köşesinde ayakta durmakta ve sekiz on zat ta elleri göğüslerinde olduğu halde etrafta durmakta idiler.

Bu garip durumun mücerred mevkie bir azamet ve heybet bahş ederek beni diledikleri surette söylettirmeye müsaid bir zemin hazırlamak fikriyle düzenlenmiş olduğunu anlamakta gecikmediğimden ve zaten ayakta duracak mecalim olmadığından oturmak için bir sandalye almaya davrandığımı Paşa görünce, böyle hizmetlerde vaktiyle mahareti olduğunu gösterir bir tavır ile hemen bana yardım etmeye davrandı ise de etraftakilerden biri daha çabuk davrandı bir koltuk alıp yanıma koydu hastalığımdan bahs ile aflarına güvenerek oturacağımı söyleyerek koltuğa yaslanıyordum.

Paşa- Vah vah oğlum! seni rahatsız ettik. Fakat merak etme seni muhbir sıfatıyla getirdik. Sulu sıfatıyla değil, vâkıâ arkadaşların her şeyi söylediler. Lakin sana emniyetimiz daha ziyade olduğu için senide getirmeye mecbur olduk. Sakın bildiğini saklamıyasın çünkü veli nimet işidir ha!... (etrafındakilere)

Velinimet işidir değilmi? dedi. Oradakiler hep bir ağızdan paşanın ifadesindeki hikmet-i azameti tasdik için bir birine rekabet ettikleri sırada cevaben dedim ki:

-Efendim! kimin işi olursa olsun hakikat dışı söz söylemek alışkanlığım olmadığı için eğer bildiğim bir şey ise zerre kadar saklamıyarak söyleyeceğim tabiidir.

Paşa- Öyle ise biraz süt veya bir çorba getirsinler iç.

Ben- Teşekkür ederim fakat canım hiç bir şey istemiyor.

-Tütün içersin ya! kaçıncı neviden içersin?

-İstirahattan başka hiçbir şeye ihtiyacım yoktur emir edinizde ifademi mi alacaklar ne yapacaklarsa yapsınlar zira duracak halim yoktur dedim Zihnimden de "Gölge etme başka ihsan istemem" mısrasını tekrarlayıp duruyordum.

Paşa tarafından verilen emir üzerine diğer bir odada bulunan bir sivil memurunu nyanına götürdüler. Ahmed Bey isminde bir baş komiser olduğunu daha sonra öğrendiğim bu zat paşa tarafından gönderilen soruları bir defa süzdükten sonra yazılı olarak ifademi almaya başladı.

Fakat daha ilk soru sorulurken o kadar müteessir oldum ki az kaldı hastalığımın şiddetinin artmasıyla kendimden geçiverdim. İçimden Fransa Kralı birinci Fransuva'nın (Şar-

leken)e karşı olan mağlubiyeti üzerine validesine yazdığı mektupta dediği gibi "herşey mahv oldu yalnız namus" diye söylendim.

Arkadaşlar her şeyi itiraf etmişlerdi. Acaba şimdi bu itirafat üzerine yine inkarda ısrar ederek vazife-i hamiyeti icra yoksa Cumhura tebîatiyle her şeyi olduğu gibi itirafımı etmek lazımdı?...

Ani bir mülahazadan sonra:

Noksanını bil bir işe ya başlama evvel

Ya başladığın kârı pezirâ-yı hitam et

Hikmetini hatırlayarak ne olursa olsun her soruya karşı inkar ile cevap vermeye karar verdim.

Başkomiserin sorduğu ilk soru bir kaç kişi arasında gizli kalmış zannettiğim ve yukarıda yayınlanması hakkındaki teşebbüsatımızı izah eylediğim *Feryad* ismindeki gazeteyle ilgiliydi. Aldığım karar doğrultusunda şu yolda cevap verdim:

-Böyle bir meseleden asla haberim yoktur.

Bu mühim sırrın arkadaşlardan hangisi tarafından açıklanmış olduğunu hâlâ anlayamadım.

Komiser efendi tarafından ehemmiyeti ikinci derecede daha bir kaç soru daha soruldu özellikle Osman Bey'e verdiğimi yukarıda belirttiğim beyanname hakkında bazı açıklamalar istendikten sonra otele gönderileceğimi ifade eylediler. Bir saat sonra yine mihmandarım (!) arabaya binerek otele götürerek otelciye teslim eyledi.

Odama giripte yalnız kalınca ilk işim otelciyi çağırıp ben

gittikten sonra odada kalan memur efendinin neler yaptığını araştırmak ve bir taraftanda boş yataklar altındaki evrakın orada olup olmadığını yoklamak oldu. Söz konusu evraktan orada eser görmediğim gibi memur efendininde benim gidişimden sonra otelciyi çağırıp yanıma gelen gidenlerin kimlerden ibaret olduklarını sorduğunu ve odanın içinde araştırma yaptığını öğrenince evrakların polisin eline geçtiğine hükmederek pek ziyade teessür oldum.

Yarım saat kadar sonra Yusuf Ziya Bey yanıma geldiğinde söz konusu nüshaların, memurun gidişinden sonra kendisi tarafından alınıp yok edildiği anlaşıldı.

Ertesi günü yanıma gelen bazı arkadaşların ifadesinden Mustafa Hulusi ile Ali Münif'in tahliye olunup Şevket ile Osman Bey'in karakolda kaldıklarını öğrenince işin henüz hal olunmadığını ve bundan dolayı sağlığıma kavuşur kavuşmaz tekrar çağırılacağımı tahmin ettim.

Bir kaç gün sonra Doktor Yüzbaşısı İbrahim Edhem Bey (Temo) alışılageldiği gibi bir kaç arkadaşıyla yanıma gelmişlerdi. Giderken hepsinden geri kalarak Arnavutca dedi ki:

-Artık yarın gidiyorum gönülden çıkarma.

Temo'nun bir iki arkadaşıyla Avrupa'ya tahsilini tamamlamak için görderileceği bir kaç gündenberi söylenmekte olduğu için dedim ki:

-Ne çabuk ya! daha irade çıkmadı zannederim.

-Hayır senin bildiğin yere gitmeyeceğim. Fakat yarın bu vakite kadar gideceğimden hatta en samimi arkadaşlarımıza bile bir şey söyleme dedi. Ve vedalaşarak ayrıldı gitti.

Ertesi günü yanıma gelen merhum İshak Sükûti ve daha bir iki arkadaşdan Temo'nun Romanya'ya firar ettiği anlaşıldı. Romanya'ya gitmesi o vakite kadar beslediği fikir-i ittilıadın tersine Arnavudluk istiklâli için çalışmak fikrinde olduğuna delil sayıldığı için merhum Sükûti ile diğer arkadaşları (Temo) yu eleştiriyorlardı.

Aradan tahminen bir haftaya kadar daha geçti. Oldukca iyileşmeye yüz tuttum. Yatağımdan kalkıp mektebe gittim. Sandığımdan mektep idaresince gasb olunan kitaplarımı geri almak üzere ser mubasır merhum Ali Bey'e müracaat ettiğimde kitapların o zaman mektep müdüriyetine tayin edilmiş bulunan Recai Bey tarafından alındığından bahsederek Recai Bey'in yanına gütürdü.

Recai Beyle aramızda, izinsiz olarak otele gittiğimden dolayı epeyce hareketli bir mücadele açıldı. Nihayet tamamen sağlığıma kavuşuncaya kadar geceleri mektep hastahanesinde yatıp göndüzleri istediğim zamanlarda derse gitmek ve fakat geceleri mektepte kalmak şartıyla uzlaştık.

Aradan bir iki gün geçmişti. Beklediğimiz netice çıktı. Korktuğumuza uğramıştık. Hasan Paşa Karakolu yerine bu defa Bab-ı zabtiyeden arandığımızı söylediler. Gelen polis efendi ile Bab-ı zaptiye ye gittim.

Büyük sofadan nazırın ve Hüseyin Daim Bey'in oturdukları daireye girilecek kapı önünde durup içerden çıkacak emri beklemekte iken iki haftadan beri Hasan Paşa Karakolu'nda tutuklu bulunan Osman Nuri Bey de saçı sakalı boyayarak hemen tanınmayacak bir halde gelmiş olduğu halde bir polis refaketinde kapının yanında durduğunu görünce kendimi zabt edemiyerek yanına yaklaşmak için davrandım ise de yanımızdaki polisler müsade etmediklerinden uzak-

laştık.

İçerden gelen emir üzerine Hüseyin Daim Bey'in yanına gittim, görür görmez: "Turfamı Turfandamı" meselesindeki görüşmemizden ancak bir sene geçmiş olduğu için derhal tanıdı.

-Sen geçen senede gelmiş idin. Eski yadigârlardansın dedi bizde:

-Evet geçen sene hakikat meydana çıkarak beraat ettiğim gibi bu senede padişahın adaleti sayesinde yine kurtulacağımda asla şüphe yoktur. Yolunda cevap verdim. Hüseyin Daim Bey, bu cevap üzerine tavır değiştirerek yanına oturmaklığımı işaret ettikten sonra:

-Rauf Bey! Sizin hamiyetinizin derecesini Şevketmeap efendimize olan sadakatinizi taktir ederim. Çünkü siz mekteplisiniz mektepte elbette buralarını size öğretirler. Fakat herşeyin bir zamanı vardır. Bizim ahalimiz cahildir. Bunlara hürriyet verilirse birbirini yiyecekler. Düşmanlarımız buralarını bildikleri için bizi ayrılığa düşürüpte bir gün evvel mülkümüzü perişan etmek maksadıyla böyle fikirler telkin ederler. Vakti gelince velinimet efendimiz kendiliğinden istediğimizi verecek fakat şimdiden böyle fikirler beslemek hamiyetsizlikdir. *(1)* Bu fikirde olanları şimdi bana söyleyecek olursanız padişah başı için, çocuklarımın başı için derhal arz eder seni buradan büyük bir mükafat ile çıkardıktan başka mektepten çıkıncada mabeyne aldırırım. Söyle bakalım büyüklerden cemiyete dahil olanlar kimler;

Dedi ve sözlerinin tesirini anlamak için yüzüme dikkat-

(1) Bu gibi sözler hürriyetçileri fikirlerinden vazgeçirmek için istibdad taraftarlarının her zaman kullandığı araçlardandı.

lice bakarak cevabımı bekledi. Cevaben dedim ki:

-Efendim, derslerimizin çokluğundan ve mektepte ders dışında şeylerle uğraşmamız yasak olmasından bu gibi sözleri ilk defa olarak zat-ı alilerinden işitiyorum. Cidden bendenizi irşad buyurdunuz. Bundan sonra buna dair öğreneceğim şeyleri gelip size haber vermeye çalışırım.

Hüseyin Bey bu söz üzerine yüzünü ekşitti ve ümitsiz bir duruşla.

-Yazık sen benim sözüme inanmadın.

Dedi ve bir kâtib getirtip (2) ifademi zabtetmeye başladı. Bu sorgulama hemen iki saat kadar devam etti, mesele Osman Nuri Bey'e Millet Bahçesi'nde verdiğimi yukarıda belirttiğim beyanname üzerine cereyan ediyordu. Söz konusu beyannameyi Selanikli Rahmi Beyle sınıf arkadaşlarımdan şimdi Cuma-i balâ kaymakamı bulunan Ferid ve Kesriye kaymakamlığında olan Selanikli Hüsnü Efendilerin yanında vermiş olduğumu hatırlamakla beraber gerek bunların ve gerek Osman Nuri Bey'in ahlâkının sağlamlığı kutsal hürriyet fikrine olan bağlılık derecesi ve samimiyetlerinden emin olduğum için hep inkar vadisine saparak, Hüseyin Daim Bey'in arkadaşlarını itirafat da bulunduklarına ve yüzüme karşı şahitlik edeceklerine dair vaki olan iddialarını red edip durdum.

Saat onikiye gelmişti. Hüseyin Daim Bey beni alarak bir küçük odanın kapısına göürüp hiç bir şey söylemeksizin kapıyı açtı. Birdenbire Osman Nuri Bey karşıma çıkarak:

---

(2) Bütün sorgulanmam müddetince katiplik görevini o zaman komiserlikten açığa çıkarılan ve bu sırada Erzurum Polis Müdürlüğüne tayin olunan Niyazi Efendi ifa etti.

-Kardeşim, ne yapayım seni de Midhat'ıda kendimide mahvettim. Şevket'in itirafatı üzerine bende herşeyi itiraf etmeye mecbur oldum dedi.

Hiç beklemediğim böyle bir itiraf üzerine birden bire şaşırdım red mi yoksa tastik mi etmek lazım geleceğini tayinde bir müddetcik tereddüt ettim. Fakat zaman-ı istibdad da ömrüm oldukca cemiyetin esrarını açığa vurmamak için kendi vicdanıma ve Allahıma karşı etmiş olduğum taahhüd de sabit kalarak Osman Bey'e tehevvürden öfkeden uzak add olunmayacak bir tavır ile dedim ki:

-Evet kendini ve Midhat Bey'i mahv edebilirsin. Fakat hakkımda ne türlü iftiralarda bulunabilirsin ki hiç bir münasebette bulunmadım. Kendini kurtarmak için haksız yere beni yakmak insaniyete yakışmaz. Burası adalet kapısıdır elbette senin yalanlarına kulak asmazlar.

Hüseyin Daim Bey bu konuşma esnasında büyük bir dikkatle bir bana bir Osman Bey'e bakmakla yetinerek hiç bir söz bile söylemiyordu. Nihayette her ikimizi odaya kapıyarak çıktı gitti.

Oda tabiriyle tarif etmek mecburiyetinde bulunduğum şu sıkıcı belayı hakikaten insanın oturmasına mahsus bir yer zannetmeyiniz. Büyücek bir odanın bir köşesi eni boyu iki metreden ibaret olarak bir tahta perde ile bölünmesinden hasıl olan dar aralık tarif etmek istediğim odayı teşkil ediyor.

Kapısının tam karşısında bulunan bir pencere aralık bir dereceye kadar aydınlık olmasına hizmet eder bu aralık uzunluğunca karşı karşıya iki kanepe konulmuş idi ise de bunları nitelemek için (eski) tabiri yetersiz olduğu gibi (konulmuş) yerinede atılmış denilmesi daha uygundur. Ger-

çekten vaktiyle sustalı oldukları meydana çıkan tellerden anlaşılan bu iki kanapenin kullanılmayacak bir hali kalmadığından oraya konulması daire içinde atılacak daha adi bir yer bulunmamasından ileri geldiği sanılırdı.

Tahta perdeyi görünce arka tarafta mutlaka bir iki kişinin konuşmamızı dinlemek için hazır bulunduklarını ve bu odanın da bu hizmeti görmek fikriyle konulmuş olduğunu keşf ve tahmin eyledim. Gerçekten çok geçmeden orada gayet çekingen bir fısıltı işitildi. Bu hal epeyce canımı sıktı. Çünkü Osman Bey'le baş başa kalınca o vakte kadar geçen durumun neden ibaret olduğunu öğrenmek ve gelecek için işe bir karar vermek fikrinde idim.

Halbuki Osman Bey ihtimalki Hasan Paşa Karakolunda gördüğü baskılar ile beraber Şevket'in itirafatı neticesi olarak bir kere benden aldığını söylemiş olduğu beyannameyi bana isnad etmekte ısrar ediyordu. Diyordu ki:

-Birader artık bir hatadır oldu. Sende benim gibi doğrusunu söyle ikimizde kurtulalım.

-İşte bende doğrusunu söylüyorum a! Seni tasdik edecek olursam yalan söylemiş olacağımı sende bilirsin, Sen bu muzır kağıdı kimden aldın ise söyle.

-Ben de o kağıttan başka bir muzır evrak daha vardı. Hepsini Eşref Bey dayımın hanesinde saklardım. Bunlar Avrupa'da firarda bulunan Midhat'dan (Siroz mebusu Midhat Bey) aldığını itiraf ettim. Hepsini alıp Hasan Paşa'ya teslim ettim senin verdiğin beyannamede onlarla beraberdi.

Osman Bey'in bu itirafları, beni inkarda daha ziyade direnmeye sevk etti.

Çünkü benim itiraflarım onu kurtarmayacak tam tersine

felaketimiz sebebi olacaktı. Bu nedenle ceryan eden konuşmamızda perde arkasındaki komşularımıza işittirmek üzere hep inkar ile karşılık veriyordum.

Bu durum gecenin saat ikisine kadar devam etti. O vakte kadar ateş ve ışıktan yoksun bırakıldığımız halde nasılsa bir lâmba getirmeye lütf ettiler, fakat bu lütf hakikatte pek acı bir kahr idi. Çünkü bilerek seçilmiş olduğuna hükm etmek istediğim, sözkonusu lâmba insanı boğacak derecede şiddetli bir petrol kokusu yayıyordu.

Lambayı getiren adam vasıtasıyla ve ayak yoluna gitmek bahanesiyle odadan çıktım döndüğümde tahta perdenin arkasında kimse olmadığını başımı uzatıp hızlı bir bakışla anladım. Bu nedenle Osman Bey'le yalnız kalınca artık açıktan açığa konuşmakta bir mahzur görmiyerek dedim ki:

-Birader, şimdiye kadar söylediklerin hepsi doğrudur fakat söz konusu beyannameyi sana verdiğimi itiraf edersem kimden aldığımıda itiraf etmek veyahud yahut yere başkasını yakmak lâzımdır. Benim yüzümden başkasının her ne suretle olursa olsun mağdur edilmesine hiç bir zaman rıza etmeyeceğimi sen takdir etmelisin. Şimdi cellat eline teslim edilsem yine ağzımdan bir söz almak ihtimali yoktur. Canımı veririm yine başkasını yakmam.

O halde senin için bir çare vardır. O da bu beyannamenin de sair evrak ile beraber Midhat Bey'den geldiğini ve kendini kurtarmak fikriyle bana isnad ettiğini bununla birlikte bundan sonra beni haksız yere mağdur etmeye vicdanınızın razı olmadığını gidip Hüseyin Daim Bey'e anlatmaktır. Bu halde diğer evraktan düşecek cezadan başka bir ceza düşmeyeceği açıktır. Aksi halde mesele ikimiz arasında şüpheli

kalacağından her durumda bir tarafa sürüleceğimizde asla şüphen olmasın.

Benim bu makul ve her türlü aldatmadan uzak sözlerim Osman Bey'in ısrarına hiç bir değişiklik yapmadı. O yine Şevket Efendinin itirafından bahsle iddiasında sebât edeceğini açıkca söylüyordu. Bu hal ile güngörmüş kanapeler üzerine uzandık biraz sonra uykuya dalmışım. Fakat tellerin vücuduma icra ettikleri tazyik ile çaresiz bir müddet sonra uyandım diğer tarafa dönmek için kanapenin genişliği ve metaneti müsaid olmadığı için ayağa kalkıp tekrar yatmak suretiyle durumu değiştirmeye mecbur oldum. Bu hal bir kaç defa tekrar etti.

Saat gecenin yedisine gelmiş idi. Uyku arasında birden bire hücremizin kapısı şiddetle açıldığını his ettim yerimden kalktım. Giren bir polis idi. Herif, suni olduğu her hal ve tavrından anlaşılan yapmacık bir şiddetle: «Rauf kimdir sizden? » dedi. Cevap verdim. «Arkam sıra gel» emrini vererek kapıya doğru yürüdü. Zaten giyinik yatmış olduğum için derhal takib ediyordum. Koridordan geçerek Hüseyin Daim Bey'in odasına girdik.

Odaya ayak atar atmaz artık bir kaç mislini görmeye alıştığım yapmacık bir hareket karşısında olduğumu anlamakta zorluk çekmedim. Odanın orta yerinde mükellef bir avize asılı dururken kapının yanındaki hücreciye konulan bir idare kandilinin zayıf ışığından başka odada bir ışık kaynağının bulunmaması, avizenin altında amirane bir tavır ile ayak üstü duran Hüseyin Daim Bey'in iki tarafında uzun boylu iki çavuşun mevki almış olmaları o vaktin asayiş memurları arasında siyasi sanıkları tehdit etmek için başvurulan garip usullerden birinin icra edilmekte olduğunu apaçık gösteriyordu. Bu nedenle soğukkanlığımı muhafaza ederek

sorularını beklemeye başladım.

Hüseyin Daim Bey küçük gören bir tavır ve tehdidkarane ile tepeden tırnağa kadar süzdükten sonra acı bir sesle:

-Hâlâ doğrusunu söylemiyecek misin?

-Bildiğimi söyledim.

-Budala! Mahv oluyorsun da hâlâ beni aldatmaya çalışıyorsun!

-Adelet-i padişahi onu icab ederse ona da razıyım.

-Biz adalet gözetmiyoruz yoksa şimdiye kadar senin kemiklerin bile kalmazdı.

Asayiş memurunun bu garip merhamet satıcılığı öyle bir halde bile dudaklarımda bir tebessüm peyda etmekten hali kalmadı. Muhatabım sordu:

-Ne gülüyorsun?

-Sözlerinize gülüyorum. Padişahımız yalnız icrayı adalet için size avuçlar dolusu maaşlar, fazla fazla nişanlar, rütbeler veriyor. Siz ise nazarınızda haiz olmak icab eden benim gibi bir adamı kurtarmak için o nimetleri unutarak adaletten ayrılırsanız bendeniz bu adalete razı değilim.

Yiğitçe olduğu kadar akıl ve mantığa uygun olan şu cevabım üzerine zeki muhatabım çıkmaz sokağa saptığını hissederek birden bire tavır değiştirerek sordu:

-Senin adın nedir?

-Pekala bilirsiniz! Bütün gün sorguya çektiğiniz Rauf...

-(Gayet mülayimane bir tavır ile) affedersiniz sizi Os-

man Bey zannettim de... (yanımızdaki polis) ahmak herif niçin yanlış getirdiniz Rauf Bey'i götürde Osman'ı al buraya getir. dedi, bu yapmacık yanılma ve unutma karşısında bir tebessüm ile mukabele ederek çekildim gittim.

Biraz sonra odamdan Hüseyin Bey'in Osman Bey'e hitaben «Rauf Bey'in suçu yoktur sen iftira ediyorsun...» gibi tehditlerini işitiyordum fakat Osman Bey'in cevaplarını işitemiyordum nihayet Osman Bey de odaya döndü. Sabaha kadar kanape üzerinde bir taraftan öbür tarafa dönmek için yukarıda arz ettiğim gibi ayağa kalkıp yine yatmak suretiyle durumu değiştirmekle ve petrol kokusuna mukavemet için çareler araştırmakla uğraştık.

Sabah olunca Hüseyin Daim Bey odamıza geldi. İçeriye ayak atar atmaz yanındakilere hitaben «Efendiler haniya yatak mangal getirmemişsiniz utanmaz herifler! Bunlar efendidir cani değildir» yolunda tekdirlere ve bizden özür dilemeye başladı. Kendisinin verdiği emirlere boyun eğmekten başka bir hal ve harekette bulunmak ihtimali olmayan polis ve jandarmaları tekdir etmesindeki hikmeti yani baskı altında bırakıpta dilediğini söylettirmek üzere bilerek yataksız ve ateşsiz bıraktığını anlayarak ona göre cevap vermek tedarikinde iken Osman Bey'in bana takdim ile:

-Efendim gecedenberi pek rahatsız olduk. Getirdikleri lambadaki fena kokuyor biz bile alışamadık... yolunda Hüseyin Daim Bey'in tedbirler alma dahi muvaffakiyetini gösterecek garip bir cevap ve şikayette bulunduğunu görünce Osman Bey'in sözünü keserek:

-Hayır efendim dışarda koridorda ateş yandığı için burada ayrıca ateş yakmaya gerek yoktur. Zaten oda küçüktür belki mangal dokunur kanapelerde yatak hizmetini görüyor

dedim.

Hüseyin Bey bu defada mağlubiyetini anladı ise de renk vermemiş olmak için,

-Hayır hayır! Siz burada rahatsız olursunuz. Diğer bir odaya naklettireceğim. Biraz sabır ediniz. dedi gitti.

Bizi o odadan çıkarmaktaki hikmet bizim istirahatimizin temininden ziyade bizim gibi diğer misafirlerin ne konuşacaklarını tedkike müsaid bir mahal bulundurmak esasına müstenid olduğuna şüphe yok idi isede her nasıl olursa olsun o sıkıntı veren beladan kurtulacağımıza kalben memnun olduk. Hüseyin Daim Bey'e birer teşekkür ettik.

Bir kaç gün sonra oldukca düzenli ve geniş bir odada bulunuyorduk. Teşekküre değer bir cihet varsa hakkımızda, bazı meslektaşlarımıza rivayet olunan işkence yollu hiç bir muamele icra edilmeyip bilakis yeme içme ve istirahat hususunda ümidimizin fevkinde bir müsaadeye mazhar bulunmamızdı. Hiç kullanılmamış yataklarda yattığımız gibi ücreti idare tarafından verilmek üzere her gün dilediğimiz lokantadan istediğimiz kadar yemek getirtirdik.

Bu hal ile onaltı gün geçti. Bir defa olsun sorgulanmadığım için Hüseyin Daim Bey'e bir kaç defa müracaat ettim isede tatmin edici bir cevap alamıyordum. Günün birinde iki şahidle yüzleştirileceğim beyan edilerek Hüseyin Daim Bey'in odasına götürüldüm. Orada sınıf arkadaşlarımdan şimdi Cuma-ı balâ kaymakamı bulunan Giridli Ahmed Ferid Beyle Kesriye kaymakamlığında bulunan Selanikli Hüseyin Efendi'yi hazır buldum.

Ferid hiç bir bilgisinin beyan eyledi Hüsnü ise Osman Bey'in ifadesine atfen bir kağıd verdiğimi söyledi. Bu

yüzleştirmeden bir hafta kadar sonra yani tutuklanmamızın yirmibeşinci günü kuşluk yemeği ederken ismini hatırlayamadığım bir komiser kapıdan göründü ve lakayd bir tavır ile:

-Efendiler hazır olunuz Selanik yoluyla memleketlerinize gideceksiniz... dedi savuştu gitti.

Bu neticeden müteessir olmadığımı iddia edemem. Çünkü orada beni ithama sebebiyet verecek sanık Osman Bey'in iddiasıyla fikrimce Hüsnü'nün Osman Bey'in ifadesine maruf şahaditinden başka bir delil ve emare bulunmamasına dayanarak tahliye olunacağını ümit edip dururken birden bire böyle bir haber alınca kalben rahatsız oldum ise de [illegible] ibarıyla o vakte kadar yayınlanan evrakın hepsinden daha «muzır» add olunan bir beyannamenin yayınlanması ve tanzimiyle itham olunduğuna göre memlekette sürülmekliğimi yine hakkımda bir lütf gibi telakki etmeye mecbur oldum.

Yalnız doğum yerim Yanya vilayeti dahilinde Leskovik kasabası olduğuna nazaran Yanya'ya gönderilmem tabii idi ve ancak memleketten ilişkimizi keserek ailece Selanik'e tabi Karaferiye kazasına nakl ve ikamet edilmiş bulunduğu için Selanik'e gönderilmemi komiser efendiden temenni eyledim. Cevaben Selanik de ikametim kararlaştırılmış olduğunu beyan eyledi. Halbuki komiser efendinin şu cevabı baştan savma olduğu -ileride beyan olunacağı üzere- Selanik'e geldiğimde anlaşıldı.

Komiser efendiden bir istirhamımda hastalığımdan ve şiddetli soğuktan bahsle değer sürgünler gibi güverte ile gönderilmeyip kamaraya bindirilmekliğimize aracılık etmesi idi. Komiser efendi şu meselede insafı ele alarak bu

babda ellerinden bir şey gelmiyeceğini ifade eyledi. Bundan dolayı hayli uğraştıktan sonra Hüseyin Daim Bey'in yanına giderek buralarını anlattım. Galiba hakkımızda uygun görülen muamelenin adalete uygun olmadığını kalben tasdik etmiş olmalıdır ki derhal bir polis getirterek kamarada gitmemiz için sevk memuruna emir verdi. Ve bize hitaben sürgün yerlerimize gittikten sonra kendisine bir mektub gönderildiği halde tahliyemize aracılık edeceğini ve bizi böyle ufak (!) bir ceza ile kurtarıncaya kadar pek ziyade zahmet çektiğini beyan eyledi. Kendisine göndermekliğimizi arzu ettiği mektubtan maksad «Jurnal» olduğu daha sonra ahrardan ve dostlardan Süreyyâ Bey'e vâki olan ifadelerinden anlaşıldı.

İki saat kadar sonra Ali Efendi isminde bir polisin vedâatiyle Selanik'e müteveccihen hakaret eden «Necd» vapurunun ikinci kamarasında bulunuyorduk.

Ali Münif Bey'le Şevket Efendi tahliye olundukları gibi merhum Mustafa Hulusi de Hasan Paşa Karakolu'ndan çıktıktan sonra memleketine gittiğinden Bab-ı zaptiye'yi ziyaret külfetinden azade kalmıştı.

SELANİK'DE

Mevsim kış olduğundan ve vapur her iskeleye uğradığından Selanik'e altı günde gelebildik. Selanik Limanı'na girdiğimizde saat akşam on ikiye yaklaşmış idi. İskeleye çıkar çıkmaz refakatimizdeki polis efendinin işareti üzerine oradaki inzibat memuru tarafından bir araba bulunarak Osman Beyle Ali Efendiden başka hukuk talebesinden olup yine siyasi maddelerden dolayı memleketine sürülen Elbasanlı Hüseyin Efendi ile dördümüz binerek hükümet dairesine geldik.

Bu seyahatimiz binüçyüzonbir (1896) senesi (Ocak/Şubat) ayına rastlıyordu. O zaman vali vekaletinde bulunan Vali Muavini Şükrü Paşa tarafından yollanmamıza dair olan yazıda «itibarlı bir yerde misafir edilmesi» işaret edildiğinden hükümet dairesinin alt katındaki odalardan birine misafir edildik.

Zabıta memurlarının bizim mülkümüzde bulunanlar hakkındaki tavır ve hareketlerini anlamış bu nedenle olur olmaz kahırlarına karşı susmayı zulmlerinin artmasına engel add etmekte bulunmuş olduğum için misafir olduğumuz odanın halinden ve yatakların temizliğinden konuşmadım ise de arkadaşım Osman Bey dayanamadı. Yatakların fenalığından ve artık sürgün yerimize geldiğimizden bahsle

daha o gece kefalete bağlanarak serbest bırakılmaklığımızı nöbetci subayı bulunan Jandarma yüzbaşısından rica etti.

Yüzbaşı efendi ifade tarzından ve daha sonra yaptığı itirafından anlaşıldığı üzere ümmi olmakla beraber bizim gibi garip misafirlere iyi muamele etmek lüzumunu his etmiş vicdan sahiplerinden olduğu için haline göre pek nazikane add olunan şu cevabı verdi:

-Efendi, bir gececik bize misafir kalmaya tenezzül etmez misiniz?...

Osman Bey beklentisinin üstünde olarak aldığı şu mültefitane cevap üzerine biraz şaşalandı gibi göründüğünden bahse karışmaya lüzum gördüm dedim ki:

-Teşekkür ederiz yüzbaşı efendi, fakat malumumuzdur ki misafirlik davete uymakla olur. Biz ise isteğimizin dışında olarak burada bulunuyoruz.

Yüzbaşı efendi galiba maksadı anlaşmamış olmalıdır ki nezaketle pek te bağdaşmayan şöyle bir cevap verdi:

-Sanki mektepdeki yataklarınız bunlardan iyi mi idi? ne olur bir gecedir sabır ediniz!...

Subay efendi ile konuşmayı uzatmaktan bir netice çıkmayacağını benim gibi Osman Bey de his etmişti. Fakat muhatabımızın son sözü üzerine: «lâteşbih» demekten kendini alamadı.

Ertesi günü bana kefalet ederek serbest bırakılmaklığım için polis müdürü Musa Bey'e müracaat eden enistem Derviş Bey, memleketim olan Yanya'ya sürülmüş olduğumu ve Selanik'de kalmaklığım kesinlikle Dersaadet'ten izin alınmasına bağlı olduğunu öğrendi. O zaman İstanbul'daki ko-

miser efendinin tuzağına düşmüş olduğumu anladım. Çünkü Dersaadet'te iken bu hakikati öğrenmiş olsaydım kamara ile sevk olunmak hususunda olduğu gibi Selanik'de kalmak üzere Hüseyin Daim Bey vasıtasıyla nezaretten bir müsaade istihsali pek mümkün idi.

Polis müdürü Musa Bey Derviş Bey'in dostlarından olmakla beraber böyle bir işte fedakarlık ederek yardım etmesi pek de umulur olmadığından hemen Yanya'ya uğramam tabi idi ise de beklentimizin dışında olarak Selanik'e varmamızdan bir iki gün evvel vuku bulmuş olan bir tabii hadise imdadımıza yetişti: yağan karın şiddetinden yollar kapanarak diğer ulaşım araçları gibi Manastır-Selanik şimendiferi de işlememekte olduğundan yollar açılıncaya kadar Selanik'de ikametimin uzaması zaruri idi.

İşte şu müddet zarfında yine Musa Bey'in aracılığı ve insanlığıyla vilayet makamından yapılan başvuruyla ve izin istemesi üzerine Selanik'de ikametim Zaptiye Nezaretince uygun görülüp tebliğ olunduğundan Derviş Bey'in kefaletiyle serbest bırakıldım.

Bizim [illegible]raber sürülen zavallı Hüseyin Efendi ise beş on gün sonra o şiddetli kış ortasında yaya olarak memleketine sevk edildi.

Hükümet dairesinden çıktığım sırada ilk nazar-ı dikkatimi celb eden cihet bütün dostlarımın benden sakınmalarıydı. Böyle bir hal evvelce zihnimden geçmemiş olduğu için pek canımı sıktı. Çünkü fikrimce korkarak meslek-i mukaddese intisab edecek kadar kuvvet-i kalb sahibi olmayanlar bile hiç olmazsa bu meslek ashabına meftuniyet derecesinde bir muhabbet göstereceklerdi. Bu nedenle dostların benden çekinmeleri uzaklaşmaları zaten umutsuzluk ve bez-

ginlik içinde bulunan kalbimi bir kat daha elemlere ve acılara düşürdü... Bu hal Selanik'de de devam edeceğim tabi bulunan hürriyetci çalışmalarıma da sekte verecekti.

Bu çekinme ve korku küçüklüğüne düşmekten kendini kurtaran yalnız iki zat vardı. Biri şimdi Siroz bidayet mahkemesi azalığında bulunan hürriyetçilerden ve Selanik eşrafından Süreyya Bey, diğeri kendisine olan akrabalığı daha sonra sıhriyyetle de takviye etmek şerefine mazhar olduğum ve o zaman Selanik Merkez Düyûn-u Umumiye müdürlüğünde bulunan kayınpederim Mehmed Salih Bey idi. (1)

Süreyya Bey benimle mülakattan sakınmak şöyle dursun misafireten hastanesinde yatıya kalmam gibi o zaman için pek tehlikeli add olunabilen bir harekette bulunmaktan kendisini men edemedi.

Mehmed Salih Bey ise aramızdaki akrabalıktan dolayı Memuriyet alıncaya kadar hanesine misafir etmekle insaniyetini, istibdadın zulmünden pervasızlığını ispat eyledi. Hatta birgün muhtemel sakıncalardan bir gün kendisine bahs ettiğimde «Bazı münasebetsiz adamlara hoş görünmek için akrabalığı inkar edenlerden değilim. İsterlerse beni çocuklarımla beraber denize atsınlar...» yolunda yiğitlik göstermişti.

Selanik'de ikamet edeceğimden pek memnun idim. Çünkü Selanik ahalisi hürriyetci fikirlere meyyal olmakla beraber oradan Avupa'da vesair ecnebi memleketlerde bulunan hürriyetçilerle ilişki kurmak kolaydı... İnkilâb esnasında gösterdikleri fedakarlıkla da herkesce malum olmuş

(1) Şimdi Dersaadet Balıkhane Merkez Müdürlüğü'nde bulunuyor

olacağı üzere Selanik ahalisi umumiyetle hürriyete aşıktırlar. İstibdad devrinde her taraftan az çok hafiyeler istibdada hizmet edenler yetiştiği halde Selanik'de bu yolda alçaklık yapanlara tesadüf olunamadı.

Garibi şu ki çoğunlukla ticaretle uğraşmakta olmalarından dolayı bir dereceye kadar açgözlülükle itham olunan ve mevcutları Selanik şehri ile sınırlı olan «dönme» ler diğer islam kardeşlerinden daha çok hürriyet mücadelesinde ileriye varırlardı. O uğursuz devirde bunların içinden hafiyeler türememesi hürriyete karşı besledikleri tutku yaradılışlarının en açık delilidir. İleride belirtileceği gibi Selanik'de bulunduğum müddetce icra ettiğimiz mücadeleler esnasında "Dönme"ler oldukca yararlıklar, fedakarlıklar gösterdiler.. Bu fırkanın ticarete olan eğilim ve servetleriyle bir tezad teşkil edecek surette mevcut olan hürriyetperverlikleri bir zaman bazı ihvan-ı cemiyeti şüpheye düşürüyordu... Zaten Selanik islam ahalisinin cahil kısmı kendilerinin en sadık ihvan-ı dini olan "dönme"ler hakkında ötedenberi sürünüp gelen bazı batıl fikirlere dayanarak pek de iyi fikir beslemiyorlardı. Hatta bazı cühela bu kötü fikirlerini pek ileriye vardırarak Dönmelerin selamet-i diniyelerini bile müşkül add etmektedirler.

Bu batıl düşüncenin gerçek duruma vakıf olmayan diğer memleket ahalisince de kabul görmesi bizi burada konu dışı olarak biraz tafsilat vermeye mecbur etti:

Dönmeler bundan iki yüz sene kadar önce İslam dini ile müşerref olmuş Musevilerdendir. Dini hükümlere bağlılıklarında diğer ehli islamdan hiç bir farkları yoktur. İslamiyette ve hususiyle devlet-i ebedi müddet Osmaniyeye aşırı sadakat ve muhabbetleri yukarıda da zikr edildiği gibi daha sonraki hareketlerinde ahraraneleriyle müsebbitdir.

Hasılı bazıların zannı gibi bunlar hakkında şüphelerin doğmasına meydan verecek hiç bir hal ve hareketleri görülmemiştir.

Şu halde hemşehrileri olan diğer Selanik islamının Dönmeler hakkındaki yanlış bir düşüncede olmalarına sebep nedir?... Bizce yalnız bir sebep vardır ki o da kendilerinden olmayan diğer islamlarla sıhriyyet kurmak istememeleridir. Gerçekten dönmeler daimi suretle kendi aralarında kız alıp vermekte son derecede taassub göstermekte ve bu yönüylede kavimlerinin sınırlarını muhafaza etmektedirler.

Bu hal nazar-ı dikkati celb etmekten uzak değildir. Fakat bir kere dönmelerin fikrine müracaat edecek olursak bu kız verip almamaktan doğan düşünceyi hükümsüz kılacak nedenleri göstermekten geri kalmazlar. Diyorlar ki: "Biz içimizden olmayan sair din kardeşlerimizle sıhriyet peyda edecek olursak aramızda yardımlaşma ve ortaklık üzerine kurulu olan dayanışmamızı kaybetmeye mecbur olacağız. Diğer taraftan bizden olmayan islamların bir kısmı aile sevgisi hususunda pek saygısız olup çok defa sebepsiz yere eşlerini terk etmekte oldukları müşahade edilmektedir. Bu hal, haklarında fevkalade muhabbet beslemekte olduğumuz evladlarımızı herkesin kucağına atmaktan bizi men ediyor"...

Bu ikinci sebep pek de makul görülmez çünkü Dönmelerden olmayan diğer ehl-i islam arasında sebepsiz eşini boşamayacak veya ailesine muhabbet göstermeyecek zevatın olmadığına hükm etmek cinnetdir. Damadı veya gelini seçmekte insanın elindedir.

Fakat birinci sebep Dönmelerin yaşam biçimlerini bilen-

le. için dikkate değerdir. Miktarları Selanik islam halkının yarısına yakın olduğu halde içlerinde bir dilenciye tesadüf olunmaması kavm ve kabileleri arasındaki yardımlaşmanın derecesini ve ittihadın şiddetini pek güzel gösterir.

Şurasını da izah etmeden geçmiyelim ki sair fark-ı islamiye ile sıhriyet peyda etmekte şu cemiyet-i kalile-i islamiye kendi aralarında dahi üç fırkaya bölünmüş olup kız alıp vermekteki usule kabilelerinden olmayan diğer Dönme efradına karşı dahi rivayet etmektedirler.

Dönmelerin ilim ve maarif ve ticaretçe olan gayretlerinin derecesi terakkileri de anılmaya değerdir. Selanik'in Dersaadet maarifine bile üstün gelecek bir mükemmelliyet derecesine ulaşan ilmi kuruluşları hep dönmelerin çalışma ve gayretlerinin eseridir. Erkek ve kız "*Yadigâr-ı Terakki*" ve "*Feyziye*" mektepleri şimdiye kadar pek çok kız ve erkek öğrenci yetiştirdiği gibi gelecek itibarıyla memleketimizin iftiharı olacak birer darülfünun rengini almak istidadını haizdir. Dersaadet mekteplerinde icra olunmakta bulunan müsabaka imtihanlarından ekseriya Selanik mektepleri talebesinin birinciliği kazanmakta olması sadece o dönme kardeşlerimizin maarifi ilerlemesi için gösterdikleri çalışmaların mutlu bir sonucudur.

Bu sene Şehzade Mecid Efendi hazretleri tarafından tahsillerini tamamlamak için Paris'e gönderilen ve geçen sene mülkiyeden birincilikle çıkan Batumlu Tevfik Bey de Fevziye mektebinin rahle-i tedrisinde bulunmuş bir zeka yıldızıdır.

Dönmeler bir kaç sene evvele gelinceye kadar ekseriya ticaretle iştigal ederek memuriyete pek de heves etmez ve girmezlerdi. Fakat sonradan Selanik mekteplerinde tahsilini

tamamladıktan sonra çoğu yüksek okullardan birine dahil olarak tahsilini tamamlamakta ve bu suretle mühendislik, hekimlik, idare memuru gibi bir meslek sahibi olmaktadırlar.

Ticaretce Dönmelerin memleketimizce etmekte oldukları hizmetler ise Selanik ve hatta Dersaadet ticaret alemi bunların nüfuzu altında bulunmak istidadını haiz olmasıyla müsebbitdir.

Hasılı Dönmeler her suretle memleketimiz için pek feyzli bir unsur olduğunda şüphe yoktur.

Sadede gelelim:

Selanik'de yerleşmek için Belediyece durumuna uygun memuriyet verilmesi hakkında Yanya Vilayetine yazılan yazıdan istifade edebilirdim. Çünkü sözkonusu yazı Selanik'de kalmaklığım hakkındaki verilen sonraki izin üzerine tabii olarak Selanik Vilayetine aid kalmış idi. Fakat böyle bir memuriyeti kabul etmek o zaman yorumlamaktan aciz kaldığım garip bir his neticesi olarak nefsime pek ağır geldi. Bu nedenle diğer bir meşguliyet bulmak için başka vasıtalara müracaat etmek lüzumunu his ettim.

Bu vasıtayıda şimdi Edirne Vilayeti valiliğinde olup o zaman Selanik Maarif Müdürlüğünde bulunan ileri gelen hürriyetçilerden Reşid Bey (Paşa) temin buyurmuş idi. Reşid Bey'e *Asır* (Yeniasır) Gazetesi başyazarı Fazlı Necib Bey* tarafından takdim edildim.

Reşid Bey'in komisyon başkanlığında bulunduğu vilayet mekteb-i sanayi müdürlüğü muavinliğine tayin olun-

* Külhani Enteller (Edipler) adlı eseri yayınevimiz tarafından yayınlanmıştır.

dum.

Memuriyete geçtikten sonra etrafımdaki hürriyetçiler ile ilişki kurmaya teşebbüs eyledim. Çok geçmeden Selanik'de mevcut cemiyet taraftarlarının tamamıyla samimi, belli ilişkiler kurdum ve hemen hürriyetçi düşüncenin yayılması ve gelişmesini sağlayacak vasıtaların oluşmasına teşebbüs eyledik. Süreyya Bey, o zaman dâr-ül muallimin* müdürlüğünde bulunmakla beraber Mekteb-i Sanayi talebesine de ders veren ve şimdi Kastamonu Meb'usu bulunan İsmail Mahir Efendi, rüştüye mektebi müdürü merhum Hacı Şükrü Efendi *Osmaniye* yazarlarından Binbaşı Merhum Ahmed Nuri Bey İstihkam Mülazımı Hüseyin Efendi, Alay Müftüsü Süleyman Efendi, Selanik Mebusu eşraftan Rahmi Bey, sürgün arkadaşım Osman Bey Selanik Tüccarından Rakım Efendi ve daha burada isimlerini saymakta lüzum görmediğim bir çok kişiyle el ele vererek zalim idareyi kaldırmak sebeplerini gece gündüz oluşturmaya tüm gücümüzle gayret sarf edip duruyorduk.

Selanik Mebusu Rahmi Bey

Selanik'deki hayat-ı ahraranenin ilk devrelerinde evrak getirmekte bir dereceye kadar zorluklarla karşılaşıyorduk.

* Erkek Öğretmen Okulu

Vâkıâ yabancı uyruğunda bulunan bazı Musevi vatandaşlarımız bu yolda hizmet göstermekten geri durmamakta idi iselerde bir çok nedenden dolayı bu yardımları pek sınırlı kalıyordu.

Bu nedenle emniyetin sağlanmasında daha uygun bir vasıta tedarikinde şiddetle ihtiyaç hasıl oldu. Çok geçmedi bu aradığımız vasıtayıda ümidimizin fevkinde olarak tedarik ettim. Bir konsoloshane kavaslarından Arnavut Osman Bey merhum evrakımızı postahaneden almayı taahhüd etti.

Bu vasıtayı temin ettikten sonra iltibasdan masun bir adres tayini icab etti. Zira arkadaşlardan bazılarına takma adla postrestant olarak gelen evrak benzer adlardan dolayı tanımadığımız bir takım kimseler tarafından alınıp kaçırılmış idi. Bu sebepten olarak esasen hiç bir isme ve manaya delalet etmemek ve gelecek evrakı başkasına kaptırmamak üzere uydurduğum «Bogol» adına postrestant olarak hemen evrak gönderilmesi lüzumu haricdeki cemiyet şubelerine derhal bildirildi.

Zannederim ki bu adres ile Selanik'e evrak göndermemiş cemiyetin dışardaki şubeleri arasında hiç biri kalmamışdı. Eğer adreslere aid kayıtları varsa başvurularak sözümüzü tasdik edeceklerinde hiç şüphe yoktur.

Bu cihet dahi şöyle emin bir surette tesviye edildikten sonra dahildeki işlere bir düzen vermek daha doğrusu Selanik ve havalisindeki cemiyet efradını bir birlik çemberine almak ve icra edilecek teşebbüsatta bir birliktelik temin etmek ihtiyacı karşısında bulunduk. Çünkü o zamana kadar cemiyete dahil olan her fert hatta ihtimalki ele geçireceği evrakı daha sonra külah kapmak yolunda kullanması mümkün olan

halktan bir çok kimseler cemiyet namına haricle muhabere ve bir çok evrak getirtmekle ve hatta cemiyet adına yardım topluyorlardı. Bu dağınık harekatın doğuracağı düzensizlik ve siyasi mahzuru savuşturmak mutlaka sonraları «kıble-i hürriyet» adını alan Selanik'de düzenli bir hürriyetçi idarenin teşkiline bağlıydı.

Siroz Mebusu Midhat Bey

Bu nedenle Rahmi Bey ile vaki olan müzakerede amcası Selanik eşrafından Rifat Bey'in başkanlığı altında olarak aciz yazarınız ile yukarda ismi geçen Binbaşı Ahmed Nuri ve Siroz Mebusu muhteremi hürriyet fedakarlarından Midhat Bey'in amcazadesi merhum Kudret Bey'den oluşan bir idare heyeti teşkil eyledik. İdare heyetinin sandık eminliği ile katiplik görevi aciz yazarınıza verilmiş idi.

Heyetin teşkilinden sonra muhaberatta her türlü şüpheyi yoketmek için bir mühür yaptırmak lüzumu baş gösterdi. Bu önemli görevide tüm tehlikeli işlerden hiç bir fedakarlıktan kaçınmayan Rahmi Bey üstlendi. Dairevi olan bu mührün etrafında «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» ve ortasında "Selanik Şubesi" ibareleri yazılı idi.

Mühürün yaptırılmasından sonra Paris Şubesiyle ceryan eden muhaberemiz hep bu mühür ile mühürlendiğinden şubemiz resmi bir biçim almış idi. Çünkü her yerde olduğu gibi Selanik'de dahi bizim teşkil ettiğimiz idare heyetinden başka daha bir kaç heyet teşekkül etti ise de bizimki Paris Şubesine ve diğer şubelere karşı bir nevi üstünlüğe haiz

idi.

Bunlarla birlikte itiraf etmelidir ki şubemiz de dışardan hürriyetçi evrak getirerek dağıtmak ve buna karşılık içerde yardım toplamaktan fazla bir iş görmüyordu. Fakat yine itiraf eylemelidir ki o zaman için bundan fazla iş görmekte olanaklı değildi. Çünkü kamu oyunu kazanmaktan uzak olduğumuz gibi içimizde bile bir çok vatan hainleri mevcud olduğu her gün vukuat ile sabit oluyordu.

Binaenaleyh evrak dağıtımına hız veriyorduk. Dışardaki hürriyetçilerin bu evrakın basımı ve yayınlamasındaki çabaları takdire değerdir. Bazı gazete nüshaları yüzlerle gönderiliyordu. Bizde dakika kaybetmeksizin dağıtmakta geceyi gündüze katıyorduk. Selanik'de lüzumlu miktarı sürüldükten sonra kalanları kâh posta ile kâh sair vasıtalarla zarflar içinde olarak taşraya gönderiyorduk. Hatta arkadaşlardan Murad Fuad Bey'in biraderi Mekteb-i İdadi talebesinden Mustafa Asım Efendi vasıtasıyla söz konusu okulun öğrencilerinede evrak dağıtılırdı.

Selanik'de düzenli olarak her zaman evrak dağıttığım kişilerin başlıcaları yukarıda ismi geçen darül muallinin müdürü İsmail Mahir Efendi, Alay Müftüsü Süleyman Efendilerle Binbaşı Ahmed Nuri, şubemiz reisi Rifat Bey, kayınpederim Salih Beylerle Mekteb-i İdadi muavinlerinden şimdi Selanik Mekteb-i Hukuk Müdürü Şükrü ve daha sonra kaymakamlık mesleğine dahil olan müdür yardımcısı Hüsnü Efendiler ve saireden ibaret idi. Bunlardan bazıları benden aldıkları evrakı dağıtmak vazifesiyle mükellef idiler.

Hayli zaman evrakın getirilmesi ve dağıtılmasında hiç bir zorlukla karşılaşmadık. Çünkü hükümetce izlenmeye ve zorluklara sebep olarak belirtilere tesadüf olunamıyordu. Bu sayede Selanik de o vaktin tabirince (evrak-ı muzırra) mütala etmek moda hükmüne girmiş idi. Bir derecede ki hükümet erkanı ve üst rütbeli subayların çoğu bu hastalığa tutulmuş idi. Hatta o zaman Üçüncü Ordu müşirliğinde bu-

lunan merhum Hüseyin Fevzi Paşa bile bize gelen evrakı yaverliğinde bulunan bir Kolağası vasıtasıyla Ahmed Enveri merhumdan alarak mütala ederdi. Bir gün Ahmed Enveri merhumun şu ihbarına karşı tereddüd gösterdim; merhum, onun kendisine götürdüğüm gazeteler içinden bir *Meşveret Gazetesi*'ni gözümün önünde zarfın içine koyarak Müşir Paşa'ya vermek üzere nefer vasıtasıyla Kolağasına gönderdi. O zaman Selanik valiliğinde bulunan merhum Hüseyin Rıza Paşa'nın dahi bu kabil evrakı arasıra mütala ettiği muhakkaktır.

Fakat işin bu derece aleniyete çıkması hafiyelerin ihbaratı üzerine İstanbul'un nazar-ı dikkatini çekmekten geri kalmadı. Vilayete tebliğ olunan sert emirler neticesi olarak bir çok evler arandığı gibi Fransız Postahanesinin karşısındaki barakada daimi surette hazır bulunarak postahaneye girip çıkacak hürriyet mücahitlerinin üzerlerini aramak üzere beş nefer polis memur edildi.

Postahaneden evrak almak o kadar zorlaştı ki geçici olarak ecnebi ayrıcalıklarından yararlanan bizim Kavas Osman Bey bile o sırada evrak almaya cesaret edemeyerek gelen evrakı postahanede biriktirdi. Bu hal iki hafta kadar devam etti.

Ruhumuzun gıdası saydığımız bu gibi evrakı okuyamamaktan meydana gelen merak ve hususiyle bunları postahaneden alamamaktan doğan mahcubiyet bizi bayağı her fedakarlığı göze aldırmaya sevk ediyordu. Bir cuma günü Mekteb-i İdadi muavinlerinden ve yukarıda isimleri geçen hürriyetperveran çoban Hüsnü ve Şükrü Efendilerle Millet Bahçesine gitmiş idik. Konuşmamız döner dolaşır evrakı postahaneden çıkartacak yolların araştırılmasına gelirdi.

Nihayet dayanamadım: Bu evrak dünyanın her tarafından buraya kadar gelmiş iken postahaneden alınamaması bizim için bir ayıp olduğunu ve kendileri yardım ve iştirak ettikleri halde bizzat gidip alacağımı söyledim onlarda teklifimi kabul ettiler. Bu karar benim için bir nevi intihar idi.

Çünkü hükümetin gözetlenmesi son derece de sıkı olduğu gibi bende hükümet nazarında malum idim. Bununla birlikte gayret-i hamiyet beni buralarını uzun uzadıya düşünmekten men ediyordu.

Bu karar üzerine artık Millet Bahçesi'nde oturmayı uzatmadık. Hemen kalkıp tramvaya bindik. Bir kaç dakika sonra Fransız postahanesinin önüne gelmiştik. Polislerin alışılageldiği gibi barakanın içinde yüzleri postahaneye dönük olduğu halde duruyorlardı.

Benim gibi kutsal hürriyet fikri uğrunda henüz felaket ve mağduriyete uğramamış olan arkadaşlarımın öyle bir zamanda postahaneden evrak çıkarmak deliliğine yanaşmayacaklarını bildiğim için kendilerine böyle bir teklifi söylemeye lüzum görmedim. Ancak postahaneden çıktığımda şayet polisler tarafından bir taaruz vuku bulursa yardımıma koşmak üzere oralarda dolaşıp uzaklaşmamalarını tenbih ederek hemen postahanenin büyük merdivenlerinden yukarıya çıktım. Memur ile aramızda şöyle bir konuşma geçti:

Ben- Bogol adresiyle gelmiş evrak varmıdır?

Memur- Evet vardır. Fakat bu adresle gelen evrakı bir kavas alıyor...

-O kavas benim için alıyor.

-O halde?...

-Veriniz; ben alacağım.

-Kendine acımıyorsun? Bu günlerde yabancılar bile alamıyorlar bekleyiniz bir kaç gün daha.

-Hayır şimdi alacağım lütfen kaç paket varsa teslim ediniz!...

Sözümdeki kesinlik memuru daha çok ısrar göstermekten men etti. Bogol adına gelmiş olan beş paket evrakı önüme uzattı. Ben de ikisini belimin iki tarafına diğer ikisini de iki koltuğumun altına yerleştirdim diğerini yerleştirecek yer bulamadığım için daha sonra gelip almak üzere tekrar memura iade etmek istedim memur dedi ki:

-Madem ki bu fedakarlığı göze aldırıyorsunuz bari hepsini birden alınız. Tekrar ikinci bir fedakarlığa gerek kalmasın.

Memur haklı idi. Bu nedenle beşinci paketi de yeleğimin altına sıkıştırarak ve şemsiyeyi sağ elime alarak «tevekkeltü teâlallah» deyip postahaneden çıktım. Merdivenlerden inerken tabii durumumu bozmamaya kendimi zorlamakla beraber göz ucuyla bir taraftan polislere bakıyor bir taraftanda iki arkadaşımı nazarla araştırıyordum. Polisler gözlerini dikip bakıyorlardı.

Arkadaşlardan ise hiç bir eser göremiyordum. Bu halime bakan bir şair olsaydı:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devran bî-sükûn
Dert çok, hemderd yok, düşman kavî tâli' zebûn

Beytini diline dolayacağına şüphe yoktu. Bu dermansızlığa karşı yaptığım hareketten dolayı pişmanlık duyarak kendi kendimi çekiştirmeye başladığım inkâr edemem. Gerçekten bu hareketim pek divanelikdi. O kadar evrak ile yakalanmış olsaydım hakkımdaki cezanın en azı Fizan çöllerini ziyaret olacağında şüphe yoktu.

Fakat çaresiz gayret lâzımdı. Caddeye indiğimde polislerin hemen üzerime hücum edeceklerini tasavvur ediyordum. Heriflerin eline düşmemek üzere her ihtimali göze almış isem de elimde tuttuğum sapı demirli şemsiyeden başka üzerimde bir çakı bile bulunmaması her savunma ihtimalinide hükümsüz bırakıyordu.

Bundan dolayı bir taaruza karşı ilk düşündüğüm hareket mümkün olduğu kadar süratle firar etmek idi. Halbuki rıhtım üzerinde kalabalık ziyade olduğu için buna imkan göremiyordum. Bunun için polislerin önünden firar etmek ve şayed yakalanırsam elimden geldiği kadar uğraşmak üzere Rıhtım Caddesine paralel olan ikinci caddeye doğru yürüdüm. Telaşımı göstermemek üzere itidalimi muhafaza etmekle beraber mümkün mertebe hızlı yürüyordum bir taraftanda arkadan ayak sesi gelip gelmediğini anlamak için kulak kabar -

tıyordum.

İkinci caddeye sapacağım sırada başımı çevirip arkama baktım; hiç kimseyi göremeyince geniş bir nefes aldım. Fakat tamamen müsterih olamıyordum, polislerin, daha ileride iki caddeyi birleştiren diğer bir sokaktan geçerek önümü kestirmeyeceklerinden emin olamıyordum. Şu korkunç ihtimal ile askeri idarenin arkasındaki sokaktan geçerek Hamidiye Bulvarına çıktım. Aşağı, Beyaz Kule'ye doğru baktığımda Hüsnü ile Şükrü Efendilerin yavaş yavaş Beyaz Kule'den yukarıya doğru gelmekte olduklarını gördüm.

Yanıma geldiklerinde beni yalnız bıraktıklarından dolayı kendine biraz sitem ettim. Meğer ki bunlar şüpheyi davet etmemek için ben postahaneye girdikten sonra oradan biraz uzaklaşmış oldukları için ikinci caddeye saptığımı görmemiş ve bundan dolayı yakayı ele verdiğime hükmetmiş olduklarından yavaş yavaş postahaneden uzaklaşmışlarmış.

Bende beni yalnız bırakmalarının cezası olarak her ikisine oracıkta ikişer paket evrak vererek güzel bir intikam aldım. Şükrü paketleri sakladı isede Hüsnü çarşıdan mal almış gibi elinde tutarak Mekteb-i İdadiye doğru yürüdü. Hatta Hamidiye Karakolu'nun önünden geçerken bile ısrarla Hüsnü paketleri elinde tutuyordu... (En büyük hile doğruluktur) sözü Hüsnü'nün bu hareketiyle de sabit oldu. Çünkü bu pervasızlık hiç kimsede bir merak uyanmasına imkan bırakmadı.

Cuma olmak münasebetiyle Mekteb-i İdadiye gidip derhal paketleri açtık. Her çeşit evrak mevcut idi. *Meşveret, Kanun-u Esasi* gibi daimi gazetelerden başka bir çok da risaleler vardı dağıtmak üzere her cinsten arkadaşlarıma bir kaçar nüsha verdikten ve tamamına hızla göz attıktan sonra diğerlerini alıp hemen dağıtmaya başladım. Akşama kadar o

kadar evraktan elimde hemen hiç bir şey kalmamıştı.

Polis efendilerin üzerimi aramaya teşebbüs etmemelerini, herşeyini göze aldırmış olduğuna kanaat hasıl etmiş olmalarından başka bir şeye yükleyemem.. Bu vaka bizim kavas Osman Bey'i de cesarete getirerek bir daha evrakın postahanede yığılmasını önledi.

Fakat dağıtım meseleside güçleşiyordu. Bu nedenle gündüz her türlü hürriyetçi faaliyeti terk ederek dağıtıcılık vazifesini geceye hasretmeye mecbur olmuş idim. Bir defa Yalılarda geceleyin bir bostana girerek yolumu şaşırdığımdan saatlerce devriyelere raslamak tehlikesine maruz kalmıştım.

Dışardan gelen evrak ile beraber idare heyeti kararlarını cemiyete dahil olanların numaralarıyla isimlerinin birinci harfini havi olan defteri, şube mührünü vesair teferruatı muhafaza etmek için emin bir yere olan ihtiyacımı zaman geçikce anlamaya başlamış idim. Zira şahsen hükümetce malum olması ve her gün bu yoldaki uğraşılarım günün birinde mektep dahilindeki ikametgahımda araştırma yapılması ihtimaline meydan veriyordu.

Mektep dahilinde böyle münasip bir yeri çok aradım fakat talebenin her gün mektebi silip süpürmeleri hiç bir yerin taarruzdan korunacağına imkan bırakmıyordu. Hatta bu hallin neticesi olarak günün birinde vukua gelen bir hadise az kaldı yakayı ele vermekliğime sebep oluyordu: Bir gün alelacele mektepten çıkmak icap ettiği için üzerimde bulunan bir çok hürriyetci evrak ve gazeteleri talebeye mahsus karyolalardan birinin altına saklayıvermiştim. Biraz sonra yatakhaneyi süpürmek yatakları düzeltmek üzere koğuşa giren talebeden bilmem hangi yaramaz, gazeteleri karyolanın altından çıkarır arkadaşlarına gösterir. Cümlesi bunların ne olduğunu bilmedikleri için mektep avlusunda alenen okumaya içindekileri arkadaşlarına anlatmaya başlarlar. Nihayet mesele, mektepte yegane sırdaşım olan mubasır Ali Efendiye yansıyınca koca sadık adam elinde değnek olduğu halde

talebeyi korkutarak bütün evrakı toplar ben gelmezden yakarak büyük bir tehlikenin önünü alır.

Bu vaka üzerine mektep dahilinde herkesin araştırıcı bakışlarından emin bir yerin bulunması kesin bir zorunluluk hükmüne girdi. Araya araya nihayet üst kattaki yatakhanenin bir köşesinde ve merdiven üzerinde bulunup mektep sandığının konulmasına mahsus olan ufacık bir oda imdadıma yetişti. Bu odanın içindeki pencere döşemesinin altı boş olup dikey bir vaziyette tahtalarla kapanmış idi. Bu tahtalardan birini yerden çıkardığımda yatay olarak konulmuş bir direğin bence istenen vazifeyi güzelce ifa edeceğine artık kanaat hasıl ettim. Orası yatakhane olmak münasebetiyle gündüzleri kimse bulunmadığından her istediğim zaman evrak almak veyahut saklamak kolay idi.

İşte mekteb-i sanayide bulunduğum müddetce Selanik Şubesinin her türlü esrarı, mühürü, defterleri hep bu ufacık odanın penceresi altındaki direğin üzerinde saklıydı.

Koca Midhat Paşa'nın yaptırdığı bu mektep binasının cemiyet esrarınada sığınak olması pek garip mutlu bir tesadüftür. Bu hürriyetci çabalar bu cansiperane çalışma bir sene kadar devam etti. Bir taraftan yayınlar diğer taraftan hükümetin türlü mezalim ve yolsuzluğu kamu oyunu galeyan getirmekte idi. Hele o sırada Murad Bey'inde Avrupa'ya firar ettiği haberi bu galeyanı bir kat daha artırmıştı. Bir suretteki bir taraftan baş gösterecek bir icraat derhal genişliyerek (10 Temmuz sene 324) mutlu olayını hızlandıracak bir istidad kazanmış idi. Fakat cemiyetin yaptığı çalışmalardan çekinmesi ve halkın askeri kuvvetlere emniyet edememesi öyle bir hayırlı neticenin daha bir kaç sene uzamasına sebep oldu.

Gerçekte ise askerler halktan daha çok hürriyete düşkün idi. Muhterem cemiyet mensuplarının en seçkinlerinin subaylardan oluşması bu gerçeği açıklamaya yeterlidir, fakat

lanet idarenin kalplerimize bırakmış olduğu korku ve güvensizlik birbirimizle anlaşmaya güçlü bir engel teşkil ediyordu.

Bir gün reisimiz Rifat Bey ve Selami Paşa merhumun damadı olup o zaman miralay rütbesine haiz olan merhum Kâzım Paşa ile üçümüz baş başa verip üzerimizdeki istibdad kabusunu yok edebilmenin yollarını mülahaza ettiğimiz sırada Rifat Bey Kâzım Paşa merhuma hitaben:

-Ne yapalım siz bırakmıyorsunuz ki...

Diyecek oldu. Merhum büyük bir ciddiyetle:

-Siz ayaklandınızda biz engel oldukmu ki tenkit ediyorsunuz! yolunda cevap verdi.

Subaylar içinde bu fikre hizmet edenler şimdiki kadar çoktu. Hatta o sırada Selanik Şubesiyle görüşerek müşterek tedbirler alarak icraata başlamak üzere Manastır Şubesinden özel olarak Selanik'e gelen kişide Yüzbaşı Tahir Bey isminde hürriyetperver bir asker idi.[*]

Bursa Mebusu Tahir Bey

İcraatın eksikliği hakikaten büyük bir kusur idi, bu nedenle Tahir Bey de hazır olduğu halde heyetce ceryan eden müzakerede o zaman önem kazanmaya başlayan Bulgar ve Sırp ko-

(*) Şimdi binbaşı rütbesini haiz ve Bursa Mebusu muhteremi Tahir Beyefendi olduğu daha sonraki üzücü olayda Ayastefanos'da tesadüfü olarak vuku bulan mülakatımızda anlaşılmıştır.

miteleri gibi hemen icraata girişmek için Paris Şubesinden izin istemeye karar verildi. Şubemizce Paris Şubesine ve Tahir Bey tarafından da şimdi mebus bulunan Binbaşı Vasfi Bey'e yazıldı. Hatta Rahmi Bey bu husus hakkında Vasfi Beyle müzakerede bulunmak üzere özel olarak Dersaadet'e gitti.

Durumu bizden daha umumi bir nazarla detkik etmekte bulunan Paris Şubesi bu maruzatımızı tasvip etmediğinden cümlemiz fena halde müteessir olduk. Bununla birlikte yine fikrimizden vaz geçmeyerek ve bu hususta Paris merkezine de karşı durmaya karar vererek bir kaç fedai tedarikiyle icraata başlamak üzere İstanbul'a göndermeye heyetçe karar verildi.

Bu fedailerin Arnavudlardan seçilmesini teklif ettim ise de Arnavudların Dersaadet'de iş görmesi mümkün olmadığından bahisle yine lisana aşina olmak münasebetiyle Türklerden olmak üzere tedariki Rifat Bey tarafından beyan ve bunların bulunması ve seçimi de Rifat Bey tarafından taahhüd olundu. Meğer ki bunların tedarikinde Rahmi Bey hepimizden evvel davranmıştı. Bir kaç gün sonra Tikveş ahalisinden üç kişi fedai olmak üzere İstanbul'a gitmeye razı oldukları muhabere sonucu Tikveş'deki cemiyet şubesinden bildirildi şu kadar ki bu üç kişi taahhüt edecekleri her icraat için yirmi lira ücret talep ediyorlardı.

Şubemiz bu paranın ödenmesini de kabul eyledi. Fakat en müşkül mesele böyle paraya tamah ederek her türlü fedakarlık ihtimalini göze aldıran fedailerle Selanik'de görüşüp yol masraflarıyla beraber icab eden talimatı vermekte idi. Bunlar Selanikce icab eden talimatı aldıktan sonra Dersaadet'e giderek, müsadesini istihsal etmediğimden dolayı ismini burada zikr edemiyeceğim bir zat ile görüşecek ve ondan alacakları emir üzerine hareket edeceklerdi.

Bir çok müzakerelerden sonra fedailerle görüşüp talimat ve gerekli masrafları karşılamak gibi nazik meseleyi de bu aciz yazara tevdi olundu... Selanik'ten Tikveş Şubesine

yazılan yazıda fedailer Selanik'e geldiklerinden mekteb-i sanayiye giderek benimle mülakat etmeleri hususu bildirildi...

Bundan beni en ziyade düşündüren cihet fedailere verilecek meblağın sağlanmasıydı. Çünkü bu para verilmediği halde heriflerin intikamlarından kurtulmak pek müşkül olacaktı. Bir taraftan da böyle hamiyet hissinden olmayıp sırf paraya olan düşkünlük dolayısıyla fedakarlığa kalkışan bu adamların hükümet tarafından ele geçirilmeleri halinde kimin tarafından kışkırtılıp, teşvik edildiklerini saklayıp saklamayacakları pek şüpheli idi...

İşte meydanda olan bu sakıncalarla beraber heyetin fikrarına karşı boyun eymekten çekinmedim. Eğer o sırada Selanik'ten ayrılmam icab etmemiş ve bütün hürriyetci çalışmaları tatile uğratan Yunan Muharebesi o günlerde baş göstermemiş olsaydı şubemiz her türlü zorluğa göğüs gererek hemen icraata başlayacağı bu tafsilattan anlaşılır. Ne fayda ki ileride izah olunacağı üzere Yunan Muharebesinin ortaya çıkması bütün harekatımızı durdurduğundan bu önemli meselede sonuçsuz kalarak milletin talih yıldızı bir kaç sene daha istibdadın karanlığı arasında örtülü kaldı.

ÇİFTLİKDE

Mekteb-i Sanayiye tayinimden bir sene sonra memuriyetim lağvedildiğinden ve belediyece memuriyet istihsali için vilayete tebliğ olunan emirlerden istifade etmeyi arzuma muvafık görmediğimden ister istemez pederimin Karaferiye kazasında mutasarrıf olduğu Alaböri adındaki çiftliğe çekilerek senelerden beri zalim idarenin meraklı bakışları karşısında gece gündüz hürriyet uğruna cansiperane çalışmaktan pek ziyade yorulmuş olan vücudumu ve kafamı dinlendirmek için adeta filozofca sessiz bir hayat geçirmeye başladım.

Çiftlikte inzivada geçirdiğim üç senelik hayatım maddeten ömrümün en istirahatlı ve fakat manen elim faslıdır. Selanik Körfezi'nin iki saat kadar batısında ve gayet münbit bir ovanın üzerinde olan bu köy meşhur Olimpus silsilesinin karşısında ve İncekara nehrinin çeyrek mesafesinde olduğundan gayetle şairane manzara, son derece de latif ve temiz havaya malik olduğu gibi Selanik-Manastır şimendifer hattı üzerinde ki Keyda istasyonuna bir buçuk saat bir mesafede olduğu için de her türlü medeni ihtiyacın kolaylıkla sağlanmasına uygundur.

Benim gibi medeni şehirlerde hayat sürmüş ve fakat yaradılıştan münzevi bir hayata eğilimli olan bir adam için böyle medeniyet ve bedeviyyet arasında sınır olacak nitelikteki bir yerde yaşamak ne derecelerde ruhperver olacağı kolayca anlaşılır. Hele peder ve annemin sevgisi altında bulunmak bana hayatımı daha tatlı gösteriyordu.

Fakat bu hal hürriyetci hayatıma menafi olduğu için pek rahatsızdım. Mekteplerde geçirdiğim uzun senelerin mutlu sonucu olarak fikrimde tahassul eden filozofca muhakemenin bu münzevi hayatın zorlamalarına mukavemet etmek hususunda pek çok hizmet ve yardımını gördüğümü burada minnetle beyan etmekten kendimi alamadım. Nurun görevi karanlıkta anlaşıldığı gibi ilim ve marifetin en büyük kıymeti de işte böyle çaresizlik zamanlarında belli olur. Bir asker, boş yere ağırlığına tahammül etmek fikrinde bulunduğu silahının kadir ve kıymetini muharebe meydanında takdir ettiği gibi, tahsil görmüş bir adamda iktisabına senelerle mesai harcayarak edindiği ilmin lüzum ve faydasını ancak böyle buhranlı zamanlarda anlayabilir. Mektepte iken Türkçesini ders olarak okumuş olduğum *Telemak* adındaki felsefe eserinin elime geçen Fransızca bir nüshası karanlık düşünceme ve ümitsizliğimi yenmek için bana pek çok yardım etti.

Çiftlikte bulunduğum üç sene içindeki kayıplarımdan biri de münevver insanlardan uzak bulunduğum için bilimsel bilgilerden de mahrum oluşumdur. Çevrenin ilmin gelişmesi hususunda haiz olduğu güçlü tesiride böyle deneyerek anladım.

Bu ahval arasında, senelerden beri fikr ve kalbimi işgal eden vatanperver duygularıma yenilerek bazen Selanik'e kadar başvurur oradan tedarik ettiğim hürriyetçi evrakı yanıma alarak Karaferiye götürür dağıtırdım. Bu seyahatler esnasında hürriyetci düşüncenin günden güne yükseldiğini gördükce istihsal-i maksat emrindeki ümidi takviye ederek duygularımı sürdürmeyi başarırdım.

Fakat bu sırada ortaya çıkan Yunan Muharebesi bütün emellerimizi alt üst ederek zavallı milletin velev pek az olsun beslediği kurtuluş umuduna veda etmek mecburiyeti hasıl eyledi. Muharebenin ilanı üzerine hükümeti harice karşı serbest bırakmak için dışardaki hürriyet mücahitleri faaliyetlerini tatil eyledikleri gibi içerde de muharebenin bi-

timine kadar muhafazayı sükut etmek lüzumunu bize bildirdiler.

Doğrusu öyle bir sırada hükümeti iç sıkıntılardan azade bırakmak vatanseverliğin gereklerindendi. Ne çare ki daha sonra Murad Bey'in dönmesinden dolayı bu geçici olarak hareketi bırakma müebbed bir silah bırakmayla sonuçlandı.

Muharebenin sonunda kazanılan galibiyet işin iç yüzünü muhakemeden aciz olan halkın gözünde zalim hükümetin nüfuz ve haysiyet kazanmasına ve fırkamızın halkın gözündeki teveccühün kırılmasına ve yokolmasına neden olduğu gibi Murad Bey'in dönüşü hürriyet mücahitlerine karşı zaten sarsılmış olan genel güvenide büsbütün ihlal etmiş idi.

Denilebilir ki hürriyetçi harekata vurduğu darbe dolayısıyla Yunanistan'a karşı kazandığımız galibiyet vatanın gerçek menfaatleri açısından en büyük mağlubiyetlerden daha yıkıcı olduğu gibi Murad Bey'in malum biçimdeki dönüşü manevi mağlubiyetin asar-ı elimesini arttırmıştı. Mekteb-i Saniye'deki memuriyetimin ılgası üzerine çiftliğe çekilmekliğimden geçici olarak ertelenmiş olan fedailer meselesinde Yunan muharebesinin çıkmasıyla büsbütün sonuçsuz kalmıştı.

FİRAR TEŞEBBÜSÜM VE YAKALANMAM

Artık bu hal ile içerde iş görmek kabil olmadığına kanaat hasıl olmuş idi. Dışarda kalan hürriyetcilere katılmak arzusu fikrimi günden güne rahatsız etmeye başladı o derecede ki artık daha ziyade tahammüle gücüm kalmadığından o zaman Serfice Sancağı dahilinde ve Yunanistan hududu havalisinde ki Kozana Kazası kaymakamlığında bulunan ileri gelen hürriyetcilerden Şahin Taki Bey'e kutsal amacımı yazarak Yunanistan'a firar için yardımını temenni eyledim.

Şahin Taki Bey'den derhal aldığım cevapta Kozana ya gidecek olursam oradan Yunanistan hududuna kadar sevk edeceğini taahhüd ediyordu. Bundan dolayı alelacele firar tedarikatına teşebbüs eyledim.

Daha sonra bazı hususi işleri düzeltmek için Selanik'e gittim. Bu sırada dahil ile muhaberatımı temin için Kavas Osman Bey merhumu işten haberdar etmeye mecbur olduğum gibi, dahilde kalmaktan bir netice hasıl olamayacağından dışardaki hürriyet mücahitlerine katılmak için beni her görüşmemizde teşvik eden Darülmuallimin Müdürü İsmail Mahir Efendi ile diğer bazı dostlara şifahaten ve o zaman Karatava kaymakamlığında olup şimdi Diyadin kaymakamlığında bulunan Murad Fuad Bey'e yazarak malumat verdim. Sonra Yunanistan'a gidişimde şayed sefirimiz tarafından kendisine teslim hakkında müracaat vuku bulursa himayeye mazhar olmaklığım için Tabib Jani Efendi vasıtasıyla Doktor Mösyö Kostakiden Yunanistan Hariciye Nazırına hitaben bir yazı alarak yine çiftliğe döndüm. Bir iki gün sonra Kozana'ya gitmek üzere ayrılacağım endişesiyle

hastalanan validemide alarak Karaferiye ye gittim.

Enişte m Derviş Bey'in evine misafir oldum.

Fakat Karaferiye ye varışımın ikinci günü Murad Fuad Bey'den aldığım yazıda bir iane-i vatanperverane olmak üzere Selanik'te bir ticarethane vasıtasıyla bin kuruş gönderdiği yazıyla bildirildiğinden çaresiz hareketimi erteleyerek Selanik'e gittim. Selanik'e vaki olan şu gidiş ve geliş meselesi Kozana'ya müteveccihen kesinleşmiş olan hareketimi bir hafta kadar ertelemeye uğraştığından ve bir taraftan o sırada uygun araba bulunamadığından can sıkıntısından adeta kabıma sığamıyordum.

Bir gece saat dörtte yalnızca Derviş Bey'in selamlığında oturup Selanik'den beraberimde getirmiş olduğum Fransızca ve Türkce *Meşveret* ile diğer bazı hürriyetci dergileri okurken kaza Jandarma Yüzbaşısı Şefik Bey'in gelip harem kapısını vurmakta olduğunu gördüm. Sebebi sorduğumda kaza kaymakamı Cemal Bey'in o dakika hükümet konağında bulunup durum gereği bazı şeyler sormak üzere Derviş Bey'i de istediğini söylediğinden gidip henüz yatağa girmiş olan Derviş Bey'i uyandırdıktan sonra yine gazeteleri okumaya devam eyledim.

Bir saat sonra Derviş Bey döndü. Kaymakam Bey'in davet sebebini sorduğumda kendisinin çiftliği civarında bazı eşkiya görüldüğünden çiftlikteki subaşı vesair hademenin hal ve şanalarına dair malumat almak için davet ettiğini beyan etti. Bu beyanatı kabul etmekte hiç bir sebep olmadığı için bizde yatıp uyuduk.

Ertesi günü sokağa çıkıp kahveye gittiğimde vilayet makamı yaveri dostlardan Yüzbaşı Hüseyin Muhiddin Efendiyi görünce yanına koştum. [1] Hüseyin Muhiddin Efendi pek samimi ahbabım olmakla beraber garip, birazda müteredd id bir tavır, yapmacık bir güler yüzle mukabelede bu-

(1) Hüseyin Muhittin Efendi şimdi DramaSancağı Jandarma Kumandanıdır.

lundu. Karaferiye ye geliş sebebini sorduğumda o havalide ortaya çıktığı söylenen eşkiya hakkında tahkikat icrası için devren gezmekte olduğunu hatta bizim çiftliğe bile gidip pederim ile görüştüğünü ifade eyledi.

Saat altıya doğru evde yemek yedikten sonra eniştem bir odaya çıkıp firar edeceğime dair henüz meçhul olan bir taraftan verilen jurnal üzerine hemen yakalanmam hususu mabeynden vilayet makamına yazıldığını Hüseyin Muhiddin Efendinin Karaferiye ye gelmesi beni alıp Selanik'e götürmek maksadına dayandığını ve gece kendisini hükümet dairesine çağırmaları beni teslim etmek maksadına dayanmış ise de kaçmayacağıma kefalet ederek teslim etmediğini ve bir saate kadar oradan geçecek tren ile beraberce Selanik'e hareket etmekliğimiz lüzumunu beyan eyledi...

Akşamdan hatta sabahtan macerayı öğrenmiş olsaydım endişe sonucu bir tarafa firar edeceğim muhakkak idi. Fakat vaktin darlığına ve artık bir tarafa ayrılmak kabil olmadığına göre kazaya rıza göstermekten başka çare olmadığını anlayarak Selanik'e gitmeye karar verdim.

Bir saat sonra Derviş ve Hüseyin Muhiddin Beylerle Manastır'dan Selanik'e giden trenin bir kompartımanında bulunuyorduk. Trende Hüseyin Muhiddin Bey'den icra edilen tahkikatte yakalanmam hakkındaki telgrafname o zaman mabeyn şifre müdürlüğünde bulunan merhum Kâmil Bey'den geldiği ve buna nazaran ihbarında ona vuku bulduğu anlaşılıyordu.

Telgraf bir iki gece evvel gelmişti. Telgraf gelir gelmez, Selanik Valiliğinde bulunan merhum Hacı Hasan Refik Paşa, yaradılışındaki lakaydı ile beraber bundan fevkalade telaşa düşerek derhal mektubu Mümeyyizi Tevfik, Evrak müdür yardımcısı İbrahim Efendilerle merkez Jandarma Binbaşısı merhum Mehmet Bey'i getirterek nerede bulunabileceğimi konuştukları sırada içlerinden birisi o zaman Selanik Düyûn-u Umumiye ye merkez müdürlüğünde bulunan ve ismi yukarıda geçen akrabadan Mehmed Salih Bey'in

evinde bulunabileceğimi veyahud bulunduğum yer kendisince malum olmak icab edeceğini beyan etmesiyle gece olduğuna bakılmıyarak hemen Mehmed Salih Bey'in evinde araştırma yapılması vilayet tarafından emir verilir.

Bereket versin ki o sırada orada hazır bulunan vilayet yaverlerinden Hüseyin Muhiddin Efendi bu yüzden Salih Bey'i gece vakti telaşa düşürmemek üzere Salih Bey'in evinde bulunamayacağımı ve ertesi günü her nerede isem bulup getireceğini söylemiş de sabahı bekleyerek o gece arama yapılmasından vazgeçmişlerdir.

Ertesi günü Hüseyin Muhiddin Bey icra ettiği tahkikatte çiftlikte olduğunu istihbar etmekle vilayet makamı Perde Çavuşu Osman Efendiyi de yanına alarak çiftliğe gelirler. Orada bulunan pederime hiç bir şey sezdirmeksizin Karaferiye'de olduğumu öğrendikten sonra çiftlikteki kütüphanemi uygun bir biçimde yoklama eder. Daha sonra pederim tarafından verilen atlara binerek Karaferiye ye giderler. Elan Karaferiye'de olduğumu kaza kaymakamı Cemal Bey ile birlikte icra ettikleri tahkikatten anlamaları üzerine suret-i hareketlerine dair vilayet makamından vaki olan izine cevaben hemen o gece hükümet dairesinde misafir edilmekliğim ve ertesi günü gözetim altında Salanik'e ulaştırılmam telgrafla bildirildiğinden yukarıda izah olunduğu üzere beni hükümete teslim etmesi için evinde misafir bulunduğum Derviş Bey'i getirterek ve ertesi gününe kadar müsaade etmeleri hakkında Derviş Bey tarafından vaki olan iltimas üzerine trenin hareket zamanına kadar beklemişlerdir.

Vakıanın şu suretle ceryanından işin içinde firarımdan başka tenkid edilecek bir gerekce bir hal olmadığını anladığımdan ve firar edeceğime dair kemerimdeki yüz lira kadar bir para ile yukarıda zikr ettiğim Mösyö Kostakinin mektubundan başka delil ve emare meydanda olmadığından Hüseyin Efendiye sezdirmeksizin kemeri bir yolunu bularak çıkarıp Derviş Bey'e teslim ve mektubu imha ettikten sonra kalben bir dereceye kadar müsterih oldum.

Selanik'e vardığımızda vakit geç olmak münasebetiyle valiyi görmek mümkün olmadı.

Merkez Binbaşısı Mehmed Bey'in odasına misafir edilmekliğim vilayet tarafından emir olundu ise de söz konusu odada yatak olmadığından dört sene önce Dersaadet'ten sürüldüğümde Osman Bey'le beraber misafir olduğumuz hükümet dairesinin alt katındaki subay odasına misafir ettiler.

Odaya çekilince jurnal veren zatın kim olabileceğini hesab ve düşünmeye başladım. Firarımdan haberdar olanların samimiyetlerinden emin idim. Hatta firarıma razı olmayan validemin zorlaması üzerine enişte tarafından böyle bir ihbar vukuna ihtimal vermek için düşündüklerimi uygun görmeye başladım. Halbuki bu ihbarın neticesinde Fizan'a, Yemen'e sürülmek, kalabentliğimin, nihayet her türlü vesait ile ahret yolcusu olmak vardı.

Ertesi günü Derviş Bey yanıma geldi. Masumiyetimden bahsle vilayet makamına dilekçe ve mabeyne telgraf taktim etmekliğim için zorladı. Emrini yerine getirdim. Vali Paşa Binbaşı Mehmet Bey vasıtasıyla verdiği cevapta Rauf Bey için iyi yazdım hiç merak etmesin bir iki güne kadar kurtulur yolunda tesellilerde bulundu.

Bir kaç saat sonra tekrar yanıma gelen Derviş Bey mektubu kalemde cereyan eden konuşmalarda orada bulunanlardan birinin kim bilir.. Rauf Bey'in kendi boş boğazlığı neticesidir. Firar edeceğini söylememiş olsaydı böyle bir şey kimin hatırından geçerdi dediğini söylediği vakit zihnindeki esrarlı düğümü hayal meyal keşf eder gibi oldum.

Acaba bu dostluğu ahbablardan birimi yapmıştır? İyi ama işten haberdar olan dostlarımın samimiyet ve sevgisinden emin olduğum gibi, eğer Murad Fuad Efendinin geldiğini yukarıda arz ettiğim meblağı almak üzere Selanik'e gidip gelmiş olsa idim, Osman Bey'e vesaireye olan ihbarıma nazaran telgraf geldiği zaman Yunanistan'da bulunmaklığım icab edeceği cihetle bunlardan birinin böyle firar-

dan sonra hakkımda bir jurnal vermekten ne gibi bir istifade tasavvur edeceğini kestiremiyordum.

Bir taraftan bu muameleyi halletmek, diğer taraftan vilayetin yazısına göre mabeynden gelecek cevabın neden ibaret olacağını keşfetmekle uğraşa uğraşa pek muztarib oluyordum. Selanik'e geldiğimi ertesi günü haber almakla teselli vermek için daima yanıma uğramakta bulunan ve kurtulmama çare aramaktan geri kalmayan Mehmed Salih Bey gelişimin beşinci günü tekrar yanıma gelerek vali paşa kendisini davet etmiş oda bu davetin bana kefalet etmesi maksadına müstemid olacağını tasavvur ederek öyle bir teklif vukunda ne yolda hareket etmek lâzım geldiğini eşraftan Rifat ve Hıfzı Beylerle müzakere etmiş, tavsiyeleri üzerine bu bab da benim reyimi almaya gelmiş. Şimdi ne cevap vermeli. Kefaleti kabul ederse yegane teselli kaynağı bildiğim firar meselesine de veda etmek lâzım, kefalet etmezse hükümet bu babdaki ihbaratın sıhhatine kanaat getirerek firar edemeyeceğim uzak bir yere sürülmem muhakak... bir çok düşündüm taşındım bir karar veremiyordum. Nihayet Salih Bey'in telkinatına muvafakat ederek kefalet etmesine muvafakat gösterdim. Salih Bey henüz konağında bulunan valinin yanına gitti. Yarım saat sonra beni de oraya götürdü. Konağa giderken hükümet dairesinin büyük kapısı önünde yaver Yüzbaşı Hüseyin Muhiddin Efendiye tesadüf ettim. Affa mazhar olduğumu ve münasip memuriyetle sevindirilmekliğim (!) için irade-i seniyye sadır olduğunu söyledi. Bilmem nasıl garip bir hise mağluben gönlümü bir mahzunluk kapladı.

Geçmişi gözden geçire geçire valinin yanına gittim. Mektub kalemi mümeyyizi Tevfik, evrak müdürü yardımcısı İbrahim Efendilerle Binbaşı Mehmed ve Salih Bey'in orada oturduklarını gördüm.

Kalbinin temizliği kendisini bilenlerce malum olan

merhum Hacı Hasan Refik Paşa hakkımda bir çok iltifatları esirgemedikten sonra iyi davranmışım ve hareketim mahzuziyyet-i seniyyeye mûcib olduğundan affımla beraber münasib memurine kayrılmaklığım muktezayı irade-i padişahi olduğunu ve beni jurnal eden hainin elbette belasını bulacağını uzun uzadı anlattı. Fakat bu ağızların tekrar firar etmemek için teminat makamında olduğunu anlıyordum.

Paşanın tebligat vakisi, kalbimde hasıl olmuş olan hüzn ve kederi bir türlü yok edemiyordu. Vakıa malum ihbar neticesinde uğursuz bir cezaya duçar olmaklığım da beklenir olduğuna göre valinin müjdesinden memnun olmak icab ederdi. Fakat ben hürriyetin istihsali için ölmeye razı iken o hürriyetin gasıbları tarafından kabahatimin affı müjdelenir hareketim bir kabahatmi idi?... Bu mülahazat ile valinin müjdelerine karşı tereddüdümü gören Salih Bey arada ortaya çıkması mümkün olan kötü sanış ve şüpheleri yoketmek ve hakkımda sert bir muamelenin icrası ihtimalini kaldırmak için teşekkür makamında valiyi eteklediği sırada bende elimde olmayarak yanına yaklaştım. Merhum ayağa kalkarak yüzümü okşamaya davrandığı sırada şahsına karşı kalbimde peyda olan bir hürmet hissi ve saygı ile elini öptüm.

Paşa merhum jurnalciler hakkında bir çok lanetler savurduktan ve bana verilecek her memuriyeti ifaya muktedir olduğuma dair etrafındakilerden teminat aldıktan sonra münasip bir memuriyet bulmak üzere kendisine bir kaç gün mühlet verilmesini temenni ederek bize izin verdi.

Valinin konağından çıktıktan sonra hakkımda pek büyük bir teveccüh ve muhabbet gösteren Mehmed Salih Bey, bir daha böyle bir vartaya düşmeye mahal ve imkan bırakmamak fikriyle, yanımdan ayrılmak istemedi ise de ben jurnalimin kimin tarafından verildiğini anlamak için

kalben karşı konulmaz bir meraka düşdüğümden Salih Bey'den müsade alarak dostlardan birinin yanına gittim ismini zikr etmeye lüzum görmediğim bu zat iyi neticeden dolayı tebrik ettikden sonra mabeyne verilen jurnalde şahsıma pek ziyade ehemmiyet verilmiş ve firarım halinde Arnavutluk'ta pek şedid ve mühüm heyecanlar ve karışıklıklara sebebiyet vereceğim gösterilmiş olduğundan adi memuriyetlere kanaat göstermemekliğimi tenbih etti. Söz konusu kişi bu sözü zaten jurnali veren kendisi olduğuna dair fikrimde uyanmış olan şüpheleri takviye ettiğinden dedim ki:

-Jurnalin kapsamını nereden bilirsiniz?

-Bu jurnali gönderen benim.

-Bundan maksadınız ne idi?

-Sana yardım etmek istedim. Firar ettikten sonra diğer arkadaşlarınız gibi bir memuriyet alıp tekrar dönmek fikrine düşeceğinizi hesap etmiş idim. Benim maruzatım şahsımıza ehemmiyet verdirecekti.

-Ben böyle bir fikirde olduğuma dair size bir şey söylememiştim. Zaten öyle bir fikrim yok idi. Bundan başka şu jurnalden aksi netice doğmasıda pek muhtemeldi.

-Dönüş fikrinde olduğunuzu tahmin ettim. Bununla birlikte öyle bir fikirde bulunmamış olsa bile jurnalin size zararı olamazdı. Zaten ben onu yazdığım zaman sizin firar ettiğinize kanaat hasıl etmiş idim. Benimle vedalaşalı hayli zaman oldu. Buralarda olmadığınızıda bir çok kişiden öğrenmiş idim.

Gerçekten yukarıda da zikr ettiğim vechle Selanik'teki dostlar ile vedalaşıp çiftliğe oradan da Karaferiye ye gittikten sonra bunların malumatı olmaksızın tekrar Selanik'e dönmek ve oradan yine karaferiye gittiğimden ve bu suret-

le kendilerine firar edeceğimi ihbar ettiğim günden yakalandığım dakikaya kadar bir süre geçtiğinden firar etmiş olduğuma hükm etmekte kendilerinin hakkı vardı.

Aslında pek ehemmiyeti olmayan ve kısmen özel bir durum olan şu bahsi bu kadar uzatmaklığım sonradan bazı taraftan şu jurnal meselesine özel bir önem verilerek dostlardan birinin jurnalcilik ile ithamına teşebbüs edilmiş olduğunu istihbar ettiğimdendir. Meydana gelişi tafsilatlı izah olunan şu meselede ihbaratta bulunan zatı aleyhimde bir jurnal vermiş olmakla itham etmek muvafık akıl ve hikmet sayılamaz itikatındayım. Hele jurnalin kendi tarafından verildiğini yine kendisi haber vermesi bu hususda bir suikast beslenmediğine en büyük delildir.

Bir kaç gün sonra güya tekrar firarıma mahal bırakılmamak üzere vilayetten gelen yazı üzerine vilayet maiyet memurluğuna ve ikibuçuk sene sonra da Selanik valiliğinde bulunan Hasan Fehmi Paşa hazretlerinin delaletiyle Menlik Kazası kaymakamlığına tayin olunarak evrak-ı muzırra (!) tertib ve neşri yüzünden duçar olduğum mağduriyete görünüşte nihayet verildi.

DİZİN

A

Abdullah Cevdet 33
Acem Sefarethanesi 23, 41
Adana 19, 24
Ahmet Bey (Başkomiser) 66
Ahmet Bey (Selanikli) 30
Ahmet Enver 93
Ahmet Ferid Bey (Giridli) 78
Ahmet Nuri Bey (Binbaşı) 89, 91, 92
Ahmet Rıza Bey 25
Alabori Çiftliği 102
Ali Bey 61
Ali Bey (Sermubasır) 69
Ali Efendi 34, 80, 81, 97
Ali Münif Bey 19, 20, 23, 30, 33, 38, 41, 44, 63, 68, 80
Ali Münif (Tarsuslu) 20
Ali Remzi Bey 34
Ali Şefkati 25
Anadolu 25
Arnavutluk 112
Asaf Derviş (Paşa) 21
Asır (Yeniasır) Gazetesi 88
Avlonya 18
Avrethisarı 34
Avrupa 98
Avrupa Oteli 41
Ayasofya 55
Ayastefanos 99
Aydın39

B

Babıali 41
Batum 19, 29
Bekir Fahri 30
Beşiktaş 27, 63, 64
Beyazkule 96
Beyrut 20, 29
Binbirdirek 55
Bogol 94
Bulgar Komitesi 11
Bursa 61, 96

C

Cağaloğlu 23
Cemal Bey 106, 108

Cemil Bey 34
Cevdet (Dr) 33
Cudi Efendi 37
Cuma-i Bala 71

D

Dahhâk 31
Damat İbrahim Paşa 31
Derbata Gazetesi 18
Dersaadet (İstanbul) 32, 35, 38, 39, 42, 59, 82, 83, 87, 88, 93, 100, 109
Derviş Bey 82, 83, 106, 108, 109
Derviş Yema 35
Direklerarası 56
Diyadin 19, 105
Diyarbekir 33
Draç 29
Drama 106

E

Edirne 38, 88
Elbasan 44
Emin Arslan Bey 20, 29, 30
Emrullah Efendi 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 63
Enver 32
Erzurum 71
Esad Bey 18

F

Faik Bey (Elbasanlı) 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 56
Fatih 31, 32
Fazlı Necib Bey 88
Ferid Efendi (Giridli) 58, 71
Feryad Gazetesi 59, 67
Fevziye Mektebi 87
Fizan 95, 109
Fransız Postahanesi 93, 94
Fransuva 66
Fraşar 18
Fuad Bey 47
Fuzuli 32

G

Gâve 31
Girid 58, 78
Görice 18
Gümülcine 63

H

Halep 38
Hamid Bey 24, 26, 27, 28, 29, 44, 45, 56
Hamidiye Bulvarı 96
Hamidiye Karakolu 96
Hasan Ağa 41
Hasan Paşa 34, 60, 61, 64, 69, 73, 80
Hasan Fehmi Paşa 113
Hasan Refik Paşa 107, 111

Hasköy 42
Hayrettin Bey 56, 61
Hıfzı Bey 110
Hilmi Efendi (Tüm) 24, 26
Hüsnü Bey 20, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 79, 96,

Hüsnü Efendi 92, 93
Hüseyin Efendi (Selanikli) 71, 78
Hüseyin Daim Bey 52, 53, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 83
Hüseyin Efendi (Elbasanlı) 71, 81, 83
Hüseyin Efendi (İstihkâm Mülazımı) 89
Hüseyin Fevzi Paşa 93
Hüseyin Muhiddin Efendi 106, 107, 108, 110

İ

İbrahim Edhem (Temo) 22, 23, 68, 69
İbrahim Efendi 107, 110
İbrahim Naci 35
İbni Haldun 10
İsmail Kemal Bey 24
İsmail Mahir Efendi 89, 92, 105
İncekara Nehri 102
İran 23, 31
İshak Süküti 21, 24, 26, 27, 33, 44, 58, 69
İstikbal Gazetesi 25
İzmir 39, 40, 42, 59

J

Jani Efendi 105

K

Kamil Bey 107
Kanun-u Esasi Gazetesi 96
Karaferiye 79, 102, 103, 106, 107, 108, 112
Kastamonu 61, 89
Kazım Paşa 99
Kemal Bey 27, 54
Kesriye 20, 71
Kırcaali 34
Kırkkilise 35
Kostaki (Doktor) 106, 107, 108
Konstantiniyye 10, 31, 32
Kozana 105, 106
Kudret Bey 91
Kureyş 24
Kusey İbni Kilâb 24

L

Leskovik 79

M

Mahmut Paşa 59
Manastır 28, 83, 99, 102

Mariçe Oteli 42, 45, 43
Mecid Efendi 87
Mehmed Salih Bey 84, 107, 108, 109, 110, 111, 112
Mehmed Efendi 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42
Mehmed Efendi (Baltacı) 61
Menlik 113
Meşveret 93, 96, 106
Midhat Bey 20, 30, 72, 73, 74, 91
Midhat Paşa 98
Millet Bahçesi 27, 28, 71, 93, 94
Mizan 44
Hz. Muhammed 24
Murad Bey 24, 28, 44, 98, 104
Murad Fuad Bey (Batumlu) 19, 20, 30, 38, 92, 105, 106, 109
Musa Bey 82, 83
Mustafa Asım Efendi 92
Mustafa Efendi (Batumlu) 29
Mustafa Hulusi 61, 63, 68, 80
Münif Paşa (Maarif Nazırı) 24

N

Nazım Bey (Doktor) 35
Necd Vapuru 80
Nevzad Bey 40, 41
Niyazi 32
Niyazi Efendi 71

O

Ohri 22
Osman Bey 93
Osmaniye 89
Olimpus 102
Osman Bey 20, 58, 59, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 89, 90, 97, 103, 108, 109
Osman Nuri Bey 63, 69, 71
Osmanlı Devleti 10, 11
Osman Efendi 108

P

Paris 59, 87, 92, 100
Patrona Halil 31

S

Safvet Efendi 42
Said Bey 43
Salih Bey 92
Samatya 26
Sarayburnu 54
Selami Paşa 99
Selanik 16, 20, 30, 34, 35, 37, 42, 58, 59, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
Serfice 105

Sırrı Bey 39
Sirkeci 17, 42, 61
Siroz 20, 73, 84, 91
Sultan Mahmut Türbesi 55
Süleyman Efendi (Alay Müftüsü) 89, 92
Süreyya Bey 84, 89

Ş

Şahin Taki Bey 16, 19, 22, 43, 63, 65, 105
Şarleken 67
Şefik Bey (Jandarma Yzb.) 106
Şevket 63, 68, 72, 73, 74, 75
Şevket Efendi 90
Şevket Efendi (İzmirli) 59, 60, 61
Şeyh Kasım Efendi 27
Şeyh Zâfir 24
Hacı Şükrü Efendi 89, 96
Şükrü 92, 93
Şükrü Paşa 81

R

Ragıb Bey 60
Rahmi Bey 20, 58, 71, 89, 91, 100
Rauf Bey 45, 46, 49, 50, 51, 64, 70, 76, 77, 109
Recai Bey 45, 69
Reşid Bey (Paşa) 88
Refik Bey (Maiyasizade) 52, 60
Rifat Bey 91, 92, 99, 100, 110
Rıhtım Caddesi 95
Rıza Tevfik Bey 38
Romanya 69
Rumeli Hisarı 30, 32

T

Tahir Bey 99, 100
Tarsus 20
Tevfik (Mektub kalemi mümeyyizi) 110
Tevfik (Jandarma Binbaşı) 107
Tevfik Bey (Batumlu) 87
Tikveş 100

V

Vasfi Bey (Bnb.) 100
Vehbi Efendi 34

Y

Yadigâr-ı Terakki Mektebi 87
Yani 48, 50, 51, 52, 56
Yanya 79, 82, 83, 88
Yemen 109
Yeniçeri Ocağı 10
Yunanistan 104, 105, 106, 109
Yusuf Ziya Bey 62, 68

Z

Ziya Efendi (Komiser) 56

ARBA YAYINLARI TARİH/ANI DİZİSİ

ANADOLU İNKILABI "Ayıcı Arif'in Anıları"
İBRAHİM TEMO'NUN İTTİHAT ve TERAKKİ ANILARI
AHMET RIZA BEY'İN ANILARI "Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi"
MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN GÜNLÜĞÜ "Sadrazam ve Harbiye Nazırı"
ANADOLU VE BAĞDAT DEMİRYOLLARI Dr. Murat ÖZYÜKSEL
ANADOLU'DAKİ AMERİKA "Amerikan Misyoner Okulları" Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU
ABDÜLHAMİD'İN HAREMİ Nahid Sırrı ÖRİK
DOĞMAYAN HÜRRİYET "Bir Devrin İçyüzü" Hasan AMCA
NİZAMİYE KAPISI ve YARIDA KALAN İHTİLAL Hasan AMCA
PAŞA KAZIM'ın SERÜVENLERİ
KEMALİZM VE İSLAM DÜNYASI İskender Gökalp ve François Georgeon
MUSUL KERKÜK OLAYI Bülent DEMİRBAŞ
KIRPINTI Fazıl Ahmet (AYKAÇ)
LÜTFİ FİKRİ BEY'İN GÜNLÜĞÜ "Daima Muhalefet"
İTTİHAT VE TERAKKİ NE İDİ Leskovikli Mehmet RAUF
NAZIM PAŞA'NIN ANILARI
RESNELİ NİYAZİ BEY'İN HATIRATINA CEVAP Müfid ŞEMSİ
İTTİHAT VE TERAKKİ'CİLER GURBETTE Arif CEMİL

ARBA Araştırma Basım Yayın Tic. Kıztaşı Cad. No: 39/2 Fatih/İstanbul Tel: 523 23 84 - 531 34 88